

ברכו ד

במה להתחדשות התפילה בישראל

כי קרובים אלינו הדברים
ומותר במ לנגוע

יהדות
מתקדמת
בישראל

ספרית היהדות המתקדמת

עורכים:

יהודיע עמיר

מייק ניצן

נעמה דפני-קלן

עריכת לשון: עדנה מזור

עיצוב ועימוד: סטודיו דוב אברמסון

כל הזכויות לשירים 'תקוה' מאת יחיאל מוהר ו'תן למילים' מאת יונה וולך שמורות לאקו"ם.
הזכויות לשיר 'גם לתפילת יחיד צריכים שניים' מאת יהודה עמיחי שייכות להוצאת שוקן.
המשפט 'כי קרובים אלינו הדברים ומותר בם לנגוע' מבוסס על שירה של לאה גולדברג "האמנם"
ומופיע באדיבות הוצאת הספרים ספרית פועלים.

הפקת 'ברכו' התאפשרה תודות לתמיכתם הנדיבה של מר ורנר לובל
ושל הסוכנות היהודית לארץ ישראל.

תוכן

5	פתח דבר
7	מבוא בשלושה שערים דליה מרקס
15	סידור העבודה שבלב מהדורה שנייה - קווי יסוד למחשבה ולעבודה יהורם מזור
21	תפילה ליולדת קורי זיידלר

23 שער א: למה להתפלל? למה להתפלל? האם להתפלל?

24	"נְאֻמֵי שְׂאֵלָתִי" - חמישים שאלות על תפילה דליה תיבון לגזיאל
25	תפילה בגוב האריות מיכאל מרמור
30	על הרלבנטיות שבחוסר הרלבנטיות דן פרת
34	תפילתי ואני אביגיל איתם
35	מחשבות על תפילה ישי רון
39	התפילה במכניה - הזדמנות לדיאלוג חינוכי אהרל'ה פוקס
45	כשנגלית אלי טליה אבנון-בנבנישתי
46	לצורך תפילה - הרהורים על מקומה של התפילה בחייו של האינדיבידואליסט הגלובלי ליאור זלמנסון
50	שבועה אהרל'ה פוקס
51	התפילות שלי מריה גולדווארג
52	הסידור הוא כמו דרכון נעמה קלמן
53	התפילה בתל"ם - מבט ציוני רפורמי בעידן הפוסט-מודרני מיכאל לבני
61	מחשבות ושאלות של מתפלל בנג'י גרובר

63 שער ב: תפילות לעת מצוקה

64	תפילה בעבור שבירת חומות השתיקה נעמה דפני קלן
65	תפילה לנפגע/ת אונס או תקיפה מינית גילה קן
66	טבילה להתחדשות בעקבות פגיעה מינית תמר דבדבני
67	תפילה לשלום המטפלים לוי ויימן-קלמן
67	תפילה למחלימים עודד מזור
68	תפילה קהילתית צוות קר"ן - קופת "רפאנו ונרפא", קהילת כל הנשמה
69	יזכור לזכרו של מי שנטל נפשו בכפו יהודע עמיר

71 שער ג: תפילות לתיקונו של עולם

72	לילה בדולפינריום גרגורי קוטלר
72	ברכה למאבק בגזענות יהודע עמיר
74	התכוונות לקדיש (ליום ירושלים) גדי רביב
75	תפילה לשלום המדינה עפר שבת-בית-הלחמי

76	פתח לנו שער בעת נעילת שער דליה מרקס
77	עלינו לשבח - נוסח חלופי דן פרת
78	עלינו לשבח קהילת "כל הנשמה"
79	וידוי סביבתי מרדכי רותם

81 שער ד: סוגיות תפילה לעת הזאת

82	התפילה בזמננו יעקב כהן
91	וידוי - תפילה לתיקון הלוחות עפר שבת-בית-הלחמי
92	התחנונים והקבע - מבט על התפילה ועל מתפלליה יהודיע עמיר
96	ברכות הנהנין גילה קן
98	הדלקת נרות השבת
98	הדלקתי נר בנשמתי חן בן אור צפוני
99	"וַיִּתֵּן בְּפִי שִׁיר חֲדָשׁ תְּהִלָּה [תפילה] לְאַלְהֵינוּ" - שירה עברית כנוסח חדש לתפילה יהודית טליה אבנון בנבנישתי
105	לבוא אל התפילה סער שקד
107	הוספת האמהות לסידור התפילה - מקרה מבחן של שינוי אשרת מורג
113	הקהילה הגאה, הקהילה הרפורמית ולשון התפילה - מחשבות בעקבות עיון בפיוט של ר' יהודה הלוי נתנאל ליפשיץ
116	ברכת השכיבנו קהילת "כל הנשמה"
117	כל הנשמה תהלל, מה? - סיפורים על תפילה בקו התפר גדי רביב
120	שירו לה' שיר חדש - מקום המוסיקה בחוויה הרוחנית של קהילת יזמ"ה כנרת שריון וברוך שריון
122	שתהא השנה שנת חולין רוחמה וייס
123	בלילה חלמתי תפילה אשרת מורג
123	ברכת הילדים אשרת מורג

125 שער ה: מפגשים עם תפילות הסידור

126	מעין שמע-עמידה גדי רביב
126	תחינת שמע שעל המיטה חן בן אור צפוני
127	אלוהי נשמה רוחמה וייס
128	ברכת הנשמה יעל שביד-שפירא ועפר שבת בית הלחמי
129	קדוש קדוש קדוש מיה לייבוביץ'
132	לכה דודי כמסר מהקהילה לאבלים נעמה דפני-קלן
133	"בואי בשלום" - הצעה אישית לכמה מילים אחרות בפיוט "לכה דודי" עודד מזור
136	תפילת הדרך אביגיל איתם
137	תפילת הדרך עודד מזור
137	תפילת הדרך תמר דבדבני
138	מבחר מקורות נוספים לתפילה, לעיון, ולדיון עריכה: יהודיע עמיר ודליה מרקס
141	רשימת כותבים

פתח דבר

החרדה הרקיעה שחקים וירדה חדרי בטן. העם, שזה עתה יצא ממצרים, הגיע אל שפת הים ולא יכול היה להמשיך ולהתקדם. ממרחק נראה צבא פרעה ההולך ומתקרב ומאיים לעשות בהם שפטים. אך טבעי הוא שברגע כזה תיאמר תפילה, תחינה לאל, בקשת ישועה. אבל הסיפור המקראי מלמד אחרת. משה, המנהיג החדש, מעודד את העם ומבטיח את ישועת האל; ועוד טרם הספיק לפנות אל אלוהיו, גוער בו זה ואומר: "מה תצַעק אֵלַי דָּבַר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְיֹסְעוּ"¹. לא עת תפילה היא. יש לצאת לדרך, ליטול סיכונים, להעז ולנוע קדימה. תפילה שלא בעיתה, תפילה המחליפה מעשה ומעכבת אותו - היא מכשול מסוכן. יש בה כדי להסיט את המבט, לבלום את ההולכים, לעכב את תיקונו של עולם.

למחרת, לאחר שבני ישראל חצו את הים שנבקע לפניהם וראו את רודפיהם טובעים ונמוגים מחייהם, עלתה תפילת הודיה גדולה מפיהם של משה ומרים, ובעקבותיהם מפיהם של כל העם - נשים וגברים: "אֲשִׁירָה לָהּ ... עֲזָרְךָ וְזַמְרַתְךָ יְהוָה לִי לְיִשְׁעָהּ ... מִי כְמוֹךָ בָּאֵלִים ה' ... ה' יִמְלֹךְ לְעֹלָם וָעֶד"². את תחושת הרווח וההצלחה, את משמעותה של המציאות החדשה שהתהוותה, את העמידה נוכח אלוהיהם - לא ניתן היה להביע אלא בתפילה. "שירת הים" ששרו הניצולים לא הייתה רק ביטוי למלוא משמעותו של הרגע; היא גם יצרה אותו, עיצבה אותו לדורות, עשתה אותו לראש-פינה בבניין ההיסטוריה היהודית. תפילה בעיתה, תפילה נכונה - היא כוח יוצר ובונה; היא דרך להתהלך לפני אלוהים ועם בני האדם.

*

ברכו - במה להתחדשות התפילה בישראל היא תוצר נוסף של שיתוף הפעולה בין הוועדה לעניינים רעיוניים של התנועה ומר"ם ושל המחלקה לפתוח רעיוני בתנועה, ומצטרפת ל"כוונות" לספירת העומר, שליוו אותנו בשבועות האחרונים. היא מציבה במלוא היקפה את סוגיית התפילה, ומבקשת לתת קול לשאלות יסוד המלוות את תפילתנו, לבטא את האחיזה העמוקה שלנו בה, את קשיינו למולה, אפילו את ההתנגדות לה. היא שואלת על מקומה של התפילה במרקם מעשינו, ולנוכח כל מה שעוד לא השכלנו לעשות. היא בוחנת שאלות של קבע וחידוש, של הרחבת אוהלים ושל חיזוק יתדות. היא מעניקה במה ליצירה הגדולה המתרחשת אצלנו בתחום התפילה, ומציעה לא רק ליהנות מפירותיה של יצירה זו ולעשות את הראוי והרלבנטי שבה לחלק מִסֹּדֵר תפילתנו, אלא גם לבחון את משמעותה של יצירה זו, את תרומתה, את היבטיה החלשים והחזקים. בעינינו יש קשר הדוק בין המשכה של יצירה רעננה זו לבין דיון על השאלות העיוניות-אמוניות, הספרותיות, החברתיות והפוליטיות הכרוכות בתפילה ובעיצוב נכון של חלקה בחיינו ובמעשינו.

1 שמות יד, טו.

2 שמות טו, יח.

ברכו - במה להתחדשות התפילה בישראל פונה אל כל מי ששאלות התפילה יקרות לו, אל כל מי שחידושם של התפילה ושל המעשה הדתי בוער בעצמותיה. היא פונה למתקשים בתפילה ולאווהביה, למבקשים לתתם את מקומה ולשואפים להטביע בחותמה את מציאות חיינו כולה. היא מבקשת להציע חומר למחשבה, לעיון וליצירה להולכים בדרכה של הדתיות הרפורמית הישראלית, כמו גם למבקריה ולצועדים בנתיבים אחרים. היא מכילה מילות פרוזה ומילות שירה, מילות עיון ומילות הבעה ישירה; מובעת בה התקווה שהמילים יובילו למעשים, שהמילים תהיינה מעשים.

ראשית המהלך בהכרה האיתנה של הנהגת התנועה ושל מר"ם בחשיבותן של ההעמקה הרעיונית, של השיחה הפתוחה והנרחבת ושל היצירה הנובעת מלימוד ומעיון. הכותבות והכותבים הרבים שנענו לקריאתנו מוכיחים ששאלת התפילה חיה, משמעותית ורלבנטית לחיינו ולדרכנו. לא יכולנו לתת במה לכל החומר שהיה בידינו - תרומות נוספות תראינה אור בהמשך הדרך.

רבים טרחו על מלאכת הוצאתה של החוברת. רבים מהמאמרים נערכו לשונית על ידי עדנה מזור, שהתבוננה בהם בעין רגישה ומעמיקה. עירית דפני וסימה חרוב התנדבו לנקד שירים ותפילות. דליה מרקס סייעה בעריכה ובחשיבה משותפת. דוב אברמסון וצוותו שקדו על העיצוב הגרפי. יבואו כולם על הברכה.

יהי רצון שחוברת זו, המוגשת בראש ובראשונה לבאי הוועידה הי"ט של התנועה ליהדות מתקדמת בישראל, תפתח אפיקי דיון ומחקר, יצירה והתבוננות, מעשה ולימוד. יהי רצון שמכל אלה תצמח יכולתנו לתרום את חלקנו לעיצובה של חברה ראויה יותר, שוחרת צדק ושלוש, אמת וחסד, רוויה באהבת אלוהים ואדם.

יהודע עמיר

מייק ניצן

נעמה דפני-קלן

מבוא בשלושה שערים

דליה מרקס

התנ"ך הוא ספר הספרים של ישראל, יופיו ועמקותו הם מתנה לאנושות כולה; התלמוד הוא יצירת הרוח הענקית של העם היהודי, החיבור הנלמד ביותר בעמנו לאורך הדורות. אבל אם תרצה להבין את היהודים, ללמוד על תקוותיהם וצערם - פתח את סידורי התפילה שלהם; אם תרצי לשמוע את פעימת הדורות - אלה ישיחו עצמם אליך מבין דפי ספרי התפילה.

סידור התפילה הוא איפוא הספר היהודי התשתיתי, שאיתו נפגשו היהודים במרוצת השנים, גם אם לא תמיד הבינו את שפתו וגם אם לא כולם הוטרדו בשאלות התיאולוגיות כבדות המשקל שהוא מעלה. לשונה של התפילה, סגנונה והדימויים החבויים בה, תחושת דפי הסידור, מגע השפתיים בכריכתו, מקומו המיוחד (ליד המיטה, בתיק, על מדף מרוחק...) עם כל אלה באו היהודים במגע לאורך הדורות. דפי הסידור אצרו בתוכם את דמעותיהם וכמסו את תקוותיהם. זו, לדעתי, אחת הסיבות לכך שהעיסוק בתפילה מרתק כל כך, ולעתים אף מאיים כל כך.

בפתח החוברת, העוסקת בהתחדשות התפילה וביחסנו המתפתח אליה, אני מבקשת לפתוח שלושה שערים: א. הרהורים על התפילה ועל ריבוי פניה ב. שאלות יסודיות הקשורות בתפילה הרפורמית בכלל, ובתפילה הרפורמית-ישראלית בפרט ג. אתגרים המונחים לפתחה של התפילה היהודית המתקדמת בישראל.¹

שער ראשון

התפילה כגן פורח: הרהורים על ריבוי פניה של התפילה

כדי להסביר את ריבוי פניה של התפילה כדאי להשוות אותה לגן. הגן הוא אולי אותו גן, אך בפרפראזה על אמרתו של הפילוסוף היווני הירקליטוס, אי אפשר להיכנס לאותו גן פעמיים. עתים הוא בהיר וריחני, עתים שטוף גשם, עתים קריר, עתים חם, עתים ריק וספסליו מכוסים עלי שלכת, עתים רועש - זאטוטים מקפצים בין ערוגותיו. כך גם אי אפשר לומר אותה תפילה פעמיים. הטקסט הוא אולי אותו טקסט, אבל אני, האומרת אותו, שונה בכל פעם.

אנשים שונים חווים את הגן בדרכים שונות: בוטנאים יבחנו את הצמחים הנדירים הגדלים בו, זואולוגים

1 בנושאים אלה עסקתי בהרחבה במקומות אחרים: "לתולדות התפילה הרפורמית בישראל", מועד, יז (תשס"ז), עמ' 104-136; "סוגיות אידיאולוגיות, תיאולוגיות וספרותיות בליטורגיה הרפורמית בישראל", כנישתא, יתפרסם בקרוב; "המעמד בין קבע וכוונה: תיעוד וביקורת", התקבל לפרסום בספר בעריכת אבינועם רוזנק; "התפילה הרפורמית לדורותיה ולמרכזיה", כנ"ל; Influences of the Feminist Movement on Jewish Liturgy: The case of Israeli Reform Prayer, *Sociological Papers*, 14 (2009), pp. 67-79.

יחפשו בו חרקים ורמשים, אנשים בעלי מזג פילוסופי יבקשו פינה להתעמק בהרהוריהם, דקי הרגש יבדקו אם אפשר למצוא בו מסתור לנפש בודדה, זוגות אוהבים יחפשו בו פינות מחבוא, הורים יודאו שאין בו אזורים מסוכנים לילדיהם הקטנים, הילדים מצדם יתורו אחרי מתקני שעשועים. האם מישוהו מהם תפס את תמצית מהותו של הגן? האם ניתן בכלל להבין את מהותו של הגן על פוליוו ועושרו? כל אחד מן המבקרים בוחן ממדים מסוימים שלו ומתעלם מממדים אחרים הקשורים בו. גם אם היה מי מהם מנסה להבין את כל ממדי הגן, ברגע נתון, לא יכול היה הדבר לעלות בידו. הגן גדול כמסך מרכיבו.

כך גם התפילה. כל אחת ואחד מהבאים בשעריה חווה אותה בכל רגע נתון בדרכים ייחודיות, שאינן ניתנות לשכפול. היא עשויה להיות שיחה עם אלוהים; בעבור אחרים היא קשר למסורת ולעברו של העם; או אולי רגע של התחברות לקהילה וחבריה; ושמה הזדמנות למנוחת נפש, הנאחזת במוסיקה הייחודית לקהילה זו או אחרת. אני מבקשת לנסות ולבחון את התפילה באופן רבגוני ורב-תחומי ככל האפשר, ובה בשעה מכירה בכך שאי אפשר לתפוס את כל מכמניה. הותרתי לצועדים בשבילי הגן נתיבים שבהם לא היילכתי ושבילים שאותם טרם פילסתי.

בכך לא מסתיים הדמיון בין התפילה ובין הגן. צלו של הגן, יופיו, פירותיו והמחסה שהוא מספק יכולים להיטיב עם השוהים בו, אך יש ימים בהם הוא אינו מסביר פנים - ימים של גשם ובוך, ימי שרב יוקדים. התפילה היא מקום של נחמה ועדנה אבל גם של תהיות, ספקות ולעתים תרעומת. כשם שביקור בגן אינו רק חוויה תיירותית, אלא גם דרך להיות בעולם ובה בשעה להתבונן בו, כך משמשת התפילה שער להבנת המציאות, להתמודדות עם שאלות של אמונה ועם חוויות של קהילה, של יחד ושל בדידות, של קרבה לאל ושל ניכור ממנו.

חקר התפילה אינו תיאולוגיה במובן המופשט של המושג, אבל כשם שהמהלכים בגן עשויים לתהות על בעליו ובוניו, כך חזקה על המהלכים בשבילי התפילה שיעלו שאלות על אמונה וקדושה. העיסוק בתפילה אינו עיסוק הלכתי שיטתי, אבל כמו שהמהלכים בגן בוחנים את הכללים הנהוגים בו, את שעות הביקור בו ואת הגבולות שהוא מציב למבקרים בו, כך ההתמודדות עם שאלות של הלכה ומנהג - הקשורים בתפילה - טבעיות לעיסוק בה. חקר התפילה אינו חקר ספרותי גרידא, אך כשם שמטיילים עירניים ישימו לב ליופיים של הפרחים, לעדינותם של הניצנים ולריחם הטוב של צמחי התבלין, יבחינו המהלכים בדרכי התפילה באיכויותיה הפואטיות, ברבדיה הלשוניים ובאצורותיה הספרותיים. חקר התפילה אינו פילולוגי או היסטורי בלבד, אבל כשם שמטיילים אחדים יתנו את לבם למבנה הגן, לחלוקה לערוגות, לשיטת ההשקיה ולסוג האדמה, כך גם רבים מן המעיינים בתפילה יתעניינו בהתפתחותה של התפילה, בנוסחיה ונוסחאותיה, בלשונה ובריבודה. ויהיו גם כאלה שייבקשו לנטוע בגן עוד כמה שתילים, להוסיף על צבעיו וריחותיו. אפשר שהללו יתקבלו בברכה, אפשר ששומרי הגן יבקשו לגרשם בבושת פנים. אם יעלה הדבר בידם, יבואו מבקרי הגן בעתיד וייהנו מהשתילים החדשים ששתלו, משל תמיד היו חלק מהגן.

בל יובן מדברי שהעיסוק בתפילה הוא פסטורלי וקליל. אדרבה, כשם שלעתים מטיילים אנשים חשודים בין ערוגות הגן, כמו האש העלולה לפרוץ בין שתיליו או הסופה העלולה להשתולל בין עליו, כך גם התפילה היא תחום שאינו צפוי, העלול לעורר ניכור; אחיזתה בלבבות עשויה להיחלש ושורשיה שבלב עלולים להחמיץ ולהתייבש.

ייחודה של התפילה נעוץ גם בעובדה שאין לה קיום אם היא לא מלווה בפעולה. נוכל להתרשם מטקסטם ליטורגיים עתיקים מן המזרח הקדום, אבל ללא הפיות הממללים את התפילה וללא הגוף הזוכר אותה, היא אינה יכולה להתקיים ככזו. בתפילה שותפים, אם כן, הדעת והרגש, האמונה וההבנה, הגוף והרוח, הפה

הדובר והלב המורגיש, היחיד והיחידה המתפללים והקהילה העוטפת אותם. התפילה היא פעולה דתית ואנושית פולית המשלבת אמונה, ביטוי נפשי והזדהות קבוצתית.

שער שני

התפילה הרפורמית והתפילה הרפורמית-הישראלית - חד הם?

מבחינות רבות, יותר משהייתה היהדות הרפורמית מהפכה תיאולוגית או הלכתית, היא הייתה מהפכה ליטורגית. פעמיה נשמעו מראשיתה בקול הצלול ביותר בתוככי בית-הכנסת, על סדריו ותפילותיו. אוהדיה ומתנגדיה מתייחסים בראש ובראשונה לתפילותיה, ועל-אף התמורות הרבות שידעה התנועה הרפורמית לאורך כמאתיים שנות קיומה, ממשיכה הליטורגיה לתפוס מקום מרכזי בהוויתה. בחינת תולדותיה של התפילה הרפורמית היא למעשה בחינת תולדותיה של התנועה הרפורמית כולה.

אחת המשימות העיקריות של היהדות הרפורמית, כבר בראשית דרכה במאה ה"ט באירופה, הייתה הדגשת ממד הכוונה בתפילה. מובן, שמשימה זו כשלעצמה אינה חידוש של הרפורמה. במידה רבה, תולדות תפילות ישראל הן תולדות בקשתה של כוונת הלב. אלא שביהדות המסורתית הדגש היה בעיקר על מציאת הכוונה בתפילות הקיימות. כשהוספו טקסטים ליטורגיים חדשים שנשזרו בתפילות הקבע (פיוטים, תחינות, כוונות וכיוצא באלו), עלתה שאלת כנות הביטוי והלגיטימיות של עצם ההוספה. הרפורמים, לעומת זאת, לא הסתפקו בהוספת תפילות לאלה שמצאו בסידור המסורתי, אלא גם שינו, קיצרו ולעתים השמיטו תפילות ופסקות ליטורגיות. ביסוד שינויים אלה עמדה ההרגשה שהטקסט הקיים ארכני ופוגם ביכולת הכוונה, או שהוא בעייתי מבחינה תיאולוגית, אידיאולוגית או סגנונית. על בסיס שיקולים אלה נוספו התפילות החדשות ששיקפו את האמונות, את התקוות ואת הרגש הדתי של זמנם.

אחת השאלות שעורכי סידורים רפורמים חזרו ושאלו את עצמם במאתיים השנים האחרונות היא, מהו היחס הראוי בין הרצון להביא לידי ביטוי את רוח-הזמן וצרכי-המקום בתפילה, לבין השמירה על יסודות מסורתיים קבועים ועומדים, המשקפים את העשייה הליטורגית לדורותיה ומחברים את הקהילה הרפורמית אל כלל המתפללים בישראל. מאליה יובן ששאלת המחיר והרווח העולים מהכנסת שינויים לסידור, גדולים כקטנים, כמו גם מויתור על שינויים כאלה, עומדת באופן קבוע בתודעתם של עורכי סידורים רפורמיים. השאלה אינה האם מוכנים לשלם מחיר כלשהו על השמטה, המרה או לחילופין על הכללתה של יחידה ליטורגית המעוררת קשיים אידיאולוגיים, תיאולוגיים או אסתטיים; השאלה היא מהו המחיר שהעורכים (והקהילות המתפללות) מוכנים לשלם ומתי המחיר הנדרש נראה גבוה מכדי להסכים לו.

מראשית דרכה של היהדות הרפורמית, גרסו מנהיגיה, שהליטורגיה אינה רק ביטוי אמוני ופואטי אלא גם גילוי של תיאולוגיה ואידיאולוגיה (גם אם לא במובן העיוני והשיטתי של אלה). בדרך כלל, שיקפו שינויים ליטורגיים בסידורים הנדפסים הלך רוח שכבר היה קיים בציבור שאליו יעדו. מחד גיסא, סידור התפילה מלווה ברוב המקרים התפתחות ואינו יוצר אותה; משקף הלכי רוח יותר משהוא מעצב אותם. ומאידך גיסא, השינוי הליטורגי בתורו, גם מעצב ומעצים תודעה (וראו את מאמרה של הרבנית אשרת מורג בחוברת זו). משמעות הדבר אינה רק ריבויים של הסידורים הרפורמיים במהלך התקופות ובארצות, בלשונות ובתרבויות השונות שבהם פועלת היהדות הרפורמית; מדובר גם בתפישה ייחודית של הטקסט, שונה עד מאוד מזו של עורכי סידורים אורתודוכסיים. עורכי סידור לא-אורתודוכסי יודעים גם יודעים,

שכשם שחידשו הם בתפילה יעשו כך גם הבאים אחריהם. הם חוליה בשרשרת. הם חייבים להיות מודעים גם להיבטים חינוכיים וקהילתיים, מתוך הבנה, שבמקרים רבים, הסיודור הוא הטקסט היהודי התשתית העיקרי שיכירו משתמשיו. את ההתמודדות שלהם עם ממדים אלה ואת מערכת השיקולים שלהם הם פורסים בפני הקהל בהקדמות לסיודורים, בגילויי דעת (Denkschriften), בחוברות נלוות, ובעת האחרונה אף באמצעות האינטרנט.

בראשיתה, עשתה תנועת הרפורמה בעיקר שינויים אסתטיים במבנה בית הכנסת, בהתנהלות התפילה ובתרגום חלק ממנה לשפת המדינה. השינויים במטבע התפילה היו מועטים יחסית, מתוך תקווה שהתיקונים יתקבלו בקהילות שלמות, ולא רק בקרב חסידיה המובהקים של הרפורמה. במקביל, אבל בעיקר מאוחר יותר, בתקופה המכונה "הרפורמה הקלאסית", נוסדו "היכלות" (טמפלים) עצמאיים. סגנון התפילה שלהם התאפיין בשינויים מרחיקי לכת, שעניינם תיאולוגי ואידיאולוגי; נוסח התפילה קוצר והיא התנהלה כמעט לגמרי בשפת המקום. מנהיגי הרפורמה הקלאסית הדגישו את החשיבות של תקינות תיאולוגית, עד שבמקרים מסוימים נראו סידוריהם כמניפסטים אמוניים. המתפללים לא השתמשו בתקופה זו בכיפות, בטליתות ובתפילין ונמנעו ממחוות גופניות בתפילה (ככריעה והשתחויה, או נישוק ספר התורה). אלה נתפשו כמנהגים שאינם הולמים את הזמן החדש.

בדורות האחרונים השתנתה המגמה. באופן הדרגתי הוחזר השימוש בשפה העברית; מטבעות לשון, תפילות ואף סדרים שונים שהושמטו בעבר הושבו למקומם. לדוגמה, אם בעבר הושמטו פסוקי תפילה העוסקים בציון, כמו "אור חדש על ציון תאיר ונזכה כולנו מהרה לאורו" בברכת "יוצר אור", עתה שבו ומצאו אלה את מקומם בספרי התפילה.

עם הטקסט השתנתה גם האווירה הליטורגית. יסודותיו של שינוי זה הם שניים. מחד גיסא השתנה באופן מהותי היחס לעמית (peoplehood) היהודית, לציונות ולמדינת ישראל. אלה נתפשות עתה כמרכז יהודי חיוני, והמחויבות ללימוד תורה וללימוד עברית הולכת וגוברת. מאידך גיסא, ניכרות ברפורמה האמריקאית, כמו ברבות מן התנועות האחרות ביהדות זו, השפעות "העידן החדש" (New Age) והרצון לחפש משמעות ורוחניות המתבטאות לא פעם בעיסוק פופולרי בקבלה, במיסטיקה מזרחית ובשלל תורות אחרות. בעקבות אלה ניכר בקרב היהדות הרפורמית רצון לחזור למילות התפילה העתיקות והישנות, לניגונים ולסדרי תפילה שלא ינוהלו מעל בימות גבוהות בהיכלות התפילה, אלא ישתפו את הקהל ויעניקו למתפללים הזדמנות לביטוי עצמי.

במידה רבה, ממשיכה מגמה חדשה זו את דרכה של הליטורגיה הרפורמית מן התקופה המוקדמת והקלאסית. גם כאן עומדים במרכז-העשייה השאיפה לכנות הביטוי, העמידה על האותנטיות של התפילה, הדאגה לרלבנטיות שלה במציאות הנוכחית ושמירת הקשר עם העבר. אך משמעה של המשכיות זו היא, שדרכיה של התפילה החדשה בתנועה הרפורמית שונות למדי. הרב פיטר נובל, שעמד בראש הוועדה הליטורגית של כנסת הרבנים הרפורמים בארה"ב, קבע שהאתגר של הליטורגיה הרפורמית כיום הוא לנוע אל המסורת ובה בשעה לנוע מן המסורת. שתי התופעות הללו - רצון לשיבה ליהדות מסורתית יותר וגיישה רדיקלית ביחס לקאנון הליטורגי, ביחס לאופן ביצוע התפילה וביחס למתפללים - שריוות זו לצד זו, גם אם במוח מסוים ובמינונים משתנים ממקום למקום.

בבסיס העיסוק ברפורמה עומדת האמונה בכך שצמיחת היהדות היא תהליך מתמשך והולך שאינו נגמר. שאלות שעמדו בראש מעייניהם של הרפורמים הקלאסיים - שלילתה של האמונה בתחייה פיזית של המתים, המרת אמונה במשיח אישי באמונה בתקופה משיחית, הימנעות מביטויים הקשורים במלאכים

ועוד - איבדו עם השנים את מרכזיותן. את מקומן תפסו שאלות אחרות, ובראש ובראשונה שאלות הקשורות בהכללת נשים בתפילה ובשפה המגדרית שלה.

ועתה לנעשה בצד הזה של הים הגדול: ראשיתה של הליטורגיה הרפורמית הישראלית בסידור התפילות לשבת שהוציאו חברי קהילת "הר-אל" הצעירה בירושלים בראשית שנות השישים של המאה הקודמת. לפני כן השתמשו הקהילות בסידורים מסורתיים, תוך שהם נוקטים לעתים בעל פה בנוסח אחר מזה הכתוב. **סידור הר-אל** היה מקור השראה לקונטרסי תפילה אחדים שחוברו בעקבותיו בקהילות שונות בארץ. רק עשרים שנה לאחר מכן, ולאחר כמה מהדורות ניסיוניות, יצא לאור הסידור הרשמי של התנועה ליהדות מתקדמת, סידור **העבודה שבלב**. בשנת תשנ"א יצאו לאור מחזור התנועה **כוונת הלב** ומהדורה מחודשת ומתוקנת מעט של **העבודה שבלב**, ובימים אלה מתחדשת העבודה על חידושו של הסידור (ראו את מאמרו של הרב יהורם מזור בחוברת זו). קהילות התנועה מוסיפות ומשנות מהנוסח המודפס, ולקהילות אחדות מהדורה משלהן לסידור. בשנת תשס"א ראה אור סידור הנוער של התנועה ליהדות מתקדמת בישראל, **החוויה שבלב**. חברי תנועת הנוער משתמשים בסידור זה ובמקביל הם עורכים "מעמדים", היינו תפילות יצירתיות, המשלבות לשון תפילה מסורתית עם שירה מודרנית, לשון תפילת קבע עם ביטוי אישי (וראו את מאמרו של ד"ר מיכאל לבני בחוברת זו). המעמדים, שהחלו במידה רבה כתופעה חתרנית, השפיעו השפעה רבה על התפילה בתנועה הישראלית, ורישומם ניכר בקונטרסי תפילה ובספרי תפילה לעת מצוא שחוברו בשנים האחרונות.

מבחינות רבות הרפורמה הישראלית היא תולדה ישירה של הרפורמה בתפוצות, אבל מבחינות חשובות היא תופעה עצמאית, שמאפייניה נובעים מהמציאות המיוחדת של חיים במדינה יהודית, ומהחלוקה הדיכוטומית (הסוציולוגית, גם אם לא דתית) השוררת בה בין דתיים וחילוניים:

א. **שפת התפילה** - בעוד שבתפוצות שאלת שפת התפילה היא שאלה מרכזית, בישראל אין כל שאלה בדבר השימוש בשפה העברית - לשון התפילה היא גם לשון המדינה (גם אם היא כתובה במשלב לשוני גבוה יותר). מכך נובעים קרבה מיוחדת אל הטקסט, אך גם קושי גדול. אין לנו האפשרות, שיש לאחינו בתפוצות, להשתמש בתרגום ידידותי ומעודכן מבחינה תיאולוגית. יחס לא שיוויוני לנשים, התייחסויות שליליות לנכרים וקריאה לנקמה אינם יכולים להיות מומרים בתרגום ממתן. ההתייחסות שלנו היא אל הטקסט הליטורגי כשלעצמו, ועומדת לנו היכולת והחובה להתעמת עמו, לשנותו ולחדשו.

ב. **היחס לציין ולצינונות** - בעוד שבתפוצות היחס לארץ ישראל כמרכז הרוחני של עם ישראל וההתייחסויות למקומה של מדינת ישראל המודרנית בחוויה הדתית אינו מובן מאליו, במדינת ישראל היחס לציין ולצינונות אינו מוטל בספק. כל לשונות התפילה, שהושמטו או שהומרו באחרות בסידורי התפוצות, הוחזרו לסידורים הרפורמיים הישראליים. במקרים אחדים, הנוסח בסידור **העבודה שבלב** הוא אף ציוני יותר מאשר הנוסח המסורתי. לדוגמה, חתימת ברכת עבודה המסורתית היא: "ברוך... המחזיר שכינתו לציין"; ואילו בסידורנו היא "ברוך... המחזיר שכינתו ועמו לציין".

ג. **היכרות עם המקורות** - עד כמה שאנו מצרים על רמת הלימודים במוסדות החינוך שלנו, כל בוגר מערכת החינוך הממלכתית, ועל אחת כמה וכמה בוגרי רשת תל"י, מכיר את נכסי הרוח העיקריים של עם ישראל, את המקרא, על סיפוריו ולשונו, ואת המרכזיים שבין היוצרים החדשים ביצירה העברית המודרנית. מכך נגזר אופי התפילה.

ד. **שורשי היניקה של העשייה הליטורגית הרפורמית שונים במידה רבה מאלה של אחינו בתפוצות** -

בתפילותינו אנו נשענים על היצירה הישראלית המודרנית, על השירה העברית, שהיא לכאורה חילונית, אבל למעשה מבטאת הלכה-למעשה לא פעם רליגיוזיות שורשית. מעניין לציין שבעקבותינו, סידורים רפורמיים בתפוצות מביאים אף הם משירת יהודה עמיחי, לאה גולדברג ואחרים. גורם נוסף המעצב את היצירה הליטורגית שלנו הוא העמידה המתמדת מול האורתודוקסיה ומול החברה החילונית, המתייחסות לעשייתנו בחשדנות ולעתים באיבה ממש. בו זמנית, אנחנו משוחחים עם ניסיונות אחרים להתחדשות יהודית בישראל, כמו זה של אנשי המדרשה באורנים ושל בתי התפילה החדשים.

שער שלישי

על האתגרים העומדים לפתחנו

בסעיף שעבר עמדתי על קווים המייחדים את התפילה הליברלית בישראל. כאן אמנה מספר שאלות ואתגרים שעל כל החפצים בתפילה כזו שומה להתמודד עמם.

1. מי הקהל שלנו

ידועה אמרתו של חוקר תלמוד ישראלי (חלוקות רק הדעות מיהו המלומד...), בתארו את מצבו המורכב: "איני יכול לדבר עם אלה שאני מתפלל עמם ואיני יכול להתפלל עם אלה שאני מדבר אתם". בשינוי קל, נוכל לומר, שאנשים המצויים בעולמה של התפילה וחפצים בה, מתקשים לרוב עם השינויים הסגנוניים, הטקסטואליים והמגדריים, ואילו אנשים הפתוחים לתפישות עולם ליברליות ופרוגרסיביות מתקשים לא-פעם עם התפילה, עם לשונה והווייתה. אנחנו פונים לנישה מסוימת מאד - לאנשים החפצים בעולמה של התפילה ובחווית התפילה, והם פתוחים להתמודדותה של היהדות עם אתגרי השעה והמקום. למרבה השמחה, יותר ויותר אנשים בישראל מזדהים עם שני קטבים אלה גם יחד, אבל רבים מהם יעדיפו להצטרף לבתי התפילה ה"חילוניים" והבלתי מזדהים העולים כפורחים בציבוריות הישראלית, בלי הכותרת ה"מאיימת" של התנועה הרפורמית.

עם זאת, עשייתנו הדתית משפיעה גם על מקומות שאינם צפויים; פועלנו הדתי-קהילתי משפיע גם מחוץ לקהילותינו, וניכר למשל, בבתי תפילה "חילוניים". קשה לתאר את התסיסה בתוך המחנה האורתודוקסי-מודרני, בעיקר בקרב נשים, ללא התקדימים הליטורגיים-קהילתיים שאנחנו מציגים.

2. רוצים אבל נבוכים

מתי תפילה מפסיקה להיות תפילה? בקהילות רבות שלנו, ובעיקר בקהילות ובחוגים חדשים, אנחנו עדים לכך שעצם העמידה בתפילה מביך כל כך (את המשתתפים ואת המנחים כאחד), שהם עוטפים את תפילותיהם באינסוף מילות הסבר ותיווך, בסיפורים חסידיים, במימרות של חז"ל ובשירי יהודה עמיחי - עד שהנוכחים עשויים לשאול, מה בכל האירוע שלפנינו הוא תפילה, תפילת הלב ותפילת הסיפור כאחד.

רבים בתנועה ליהדות מתקדמת, ובעיקר אלה מאיתנו שגדלו בבתי לא מתפללים, מנסים ליצור "גירסה דינקותא" למסורת שאף פעם לא הכרנו (מסורת שפסקה במשפחותינו לפני שבאנו לאוויר העולם). הניסיון

לחיות מעל פני תהום, שאת מידותיה ועומקה אין אנו משערים, ובנית גשר שלא תמיד ברור לנו אם יציב הוא, הוא ניסיון מאיים; החיפוש אחרי התפילה האותנטית יכול להיות מתסכל.

3. פרדוכס היצירתיות: הכוונה שבקבע

במקומותינו נהוגה גישה מרחיבה לתפילה - שירים ונגינה, כוונות וקטעי קישור באים בקהילות רבות בין חלקיה השונים של התפילה. גישה זו באה, בין היתר, להקל על מנחי התפילה ומשתתפיה, מפני שהיא מציבה מגוון של אפשרויות התמודדות עם שאלות ליטורגיות, אמוניות ואסתטיות. מבחינה מסוימת היצירתיות בתפילה היא כלי מתווך לשינוף הקהילה בעולמו הרוחני של היחיד, כשהוא בא בדיאלוג עם המסורת וחושף בפני הקהילה טפח מעולמו הפנימי. שהרי כל תפילה היא חד פעמית הן מבחינת יצירתה והן מבחינת ביצועה.

אלא שהיצירתיות, שבאה להקל, מתגלה בהקשרים רבים כתובענית הרבה יותר מתפילה "על הסדר" מתוך הסידור. שליחי ציבור של תפילה מסורתית, על אף שגם להם שמור מקום מסוים לביטוי עצמי בתפילה, אינם נקרא לחדש, ואף לא להיות יצירתיים, בהכרח. הם וקהלם יודעים את הטקסט, מבינים את הפעולות המתלוות אליו, ועל פי רוב יודעים גם את המוסיקה, הטון והאווירה שבתפילה. לעומתם, נקראים מנחי מעמדים ותפילות יצירתיות לחפור בנשמתם ולהעלות משם טקסטים חדשים וכוונות חדשות. המעמד תובעני כלפי יוצריו וכלפי המשתתפים בו גם משום שהוא דורש ידע רב והבנה עמוקה של התפילה, ובו בזמן גם הכרות עם הספרות היהודית והעברית לדורותיה ולסוגותיה.

המעמד צופן, אם כן, בחובו פרדוכס מרתק - דווקא משום שמושם בו דגש על תפילת הפרט, החידוש והרעננות בתפילה והחיפוש אחר הכוונה, הדבר גורם לתלות של המשתתפים במעמד במנחי התפילה מבחינה טקסטואלית ואף חוויתית רוחנית (שהרי איש אינו יודע מה צפוי במעמד שהכין משתתף אחר). במקום שבו באה התפילה היצירתית לאפשר עצמאות וביטוי אישי, היא עשויה להגביל את עצמאותם של המשתתפים בו. ממד הקבע בתפילה עשוי להיות מעייף ומשעמם, אבל המוכרות והנינוחות של נוסח מוכר אובדת במעמד.

4. פרדוכס האיכות והשיתופיות

אחד מן המאפיינים החשובים בבתי הכנסת שלנו, הוא המחויבות לעשות את התפילה נגישה ומובנת לכל המשתתפים. הרבנים, או שליחי הציבור, מציינים את מספר העמוד בו הם קוראים, ומסבירים במהלך התפילה את מרכיביה השונים. היתרונות בכך הם עצומים - גם אנשים שאינם רגילים לתפילה, להווית בית הכנסת ולסדריו, יוכלו להתמצא ולחוש בנוח בקהילותינו. אבל יש בכך גם חיסרון. התפילות שלנו נשארות בקהילות אחדות בבחינת "תפילות למתחילים", ובמקרים רבים אין אנו "עולים כיתה", למתכונת שבה הקהילה מכירה את התפילה ויכולה להתמצא בה ללא תיווך והסברים. אלה מחברי הקהילות שכבר מכירים את נוסח התפילה ואת דרכיה, עשויים למצוא את עצמם בתפילה שאינה מספקת אותם ברהיטותה ובזרימתה.

זאת ועוד, אנחנו מחזיקים בגישה דמוקרטית, הגורסת שהקהילה צריכה להכיל את ריבוי הקולות שבתוכה.

כל אחד ואחת מחבריה יכולים לחבר כוונות לתפילה, מוזיקה ליטורגית ולעתים גם לשאת דרשות. בצד היתרונות הרבים שבגישה זו טמונה גם סכנה של גלישה לרמה לא נאותה, כך ששכר השותפות עלול לצאת בהפסד כבודה של התפילה ואיכותה הרוחנית.

5. שאלת האותנטיות

ברפורמה הקלאסית ראו עורכי סידורים ורבנים מחויבות עליונה לכך שהתפילה תדבר אמת. לכן שונו, הושמטו או הומרו פסוקי תפילה שאינם תואמים את האמונות והדעות שלהם. כיום מופנית עיקר תשומת הלב לכך שהתפילה תהיה משמעותית לאומריה. אבל גם ברפורמה הקלאסית וגם ברפורמה של ימינו, השאלה העומדת בבסיס העשייה הליטורגית היא בקשת האותנטיות, חיפוש אחרי התפילה האמיתית (מבחינה מדעית ותיאולוגית, או מבחינת המשמעות המהדהדת בליבותיהם של המתפללים). האיזון בין אותנטיות לאמיתיות ולרלבנטיות מציב אתגר מתמיד. האם התפילה אותנטית יותר כשהיא קרובה יותר לנוסח הרגיל והמקובל מקדמת דנא? האם יש באמירה, שאינה מתיישבת במלואה עם אמונתנו כדי לפגום באותנטיות זו? כיצד נדע להבחין בין תפילה מתחדשת, שלשונה נשזרת בטבעיות בלשון התפילה, לתפילה החורקת בין שיני המתפללות והמתפללים?

כיום יש בקהילתנו לא מעט אנשים ונשים שצמחו בהן, חלקם בוגרי נוער תל"ם (או במהדורתה הקודמת - צופי תל"ם) או פורום הצעירים ואחרים התחנכו במערכת החינוך של תל"ם. רבים מאנשים אלה הם בעלי ידע והכרות עמוקים, וחווית התפילה שלהם היא בבחינת גירסא דינקותא. דומה כי התקווה שאנשים אלה, יחד עם חדשים-זה-מקרוב-באו, ידעו להביא את התפילה למחוזות חדשים ומרתקים.

בעמודים אלה ביקשתי לתת ביטוי למחשבות על התפילה, על התפילה הרפורמית ועל התפילה הרפורמית-הישראלית, ולעמוד על כמה אתגרים העומדים לפתחנו. מי ייתן שוועידת התנועה ושחוברת זו, שהיא בבחינת מעט המחזיק את המרובה, יסייעו לקדם תהליכי מחשבה ועיון של תפילותינו, ומי יתן שיענו כל תפילותינו לטובה.

סידור העבודה שבלב מהדורה שנייה: קווי יסוד למחשבה ולעבודה

יהורם מזור

בימים אילו החלה העבודה על מהדורה חדשה של הסידור העבודה שבלב. רגע זה, בו אנו ניגשים לעצב מחדש את דרכנו בתפילה, מזמן חשיבה מקיפה על שאלת התפילה ועל האתגרים הכרוכים בה. בדברים הבאים אבקש להציג כמה מהרהורי בתחום. אני מקווה שיהיה בכך כדי לעורר דיון נרחב ומעמיק, שפירותיו יבואו לידי בטוי בסופו של דבר, הן בין דפי הסידור החדש והן בדרכי ההתייחסות שנעצב כלפיו.

אפתח בתיאור קצר של דרך העבודה שנבחרה. המהדורה הנוכחית של העבודה שבלב נמצאת בשימוש מאז 1982 וברוח הקידמה והרפורמה נדרשת מהדורה חדשה. איננו סבורים שהמהדורה הנוכחית שוב איננה מתאימה, אך כרבים מהמשתמשים בסידור, אנו, חברי וועדת הסידור, חשים שישנם לא מעט נושאים ורבדים שצריך להידרש אליהם בבואנו לעצב תפילה רפורמית ישראלית בעשור השני של המאה העשרים ואחת. מבחינה מעשית, ובשל גודל המשימה שלפנינו, החלטנו לעבוד בשלבים, כאשר בשלב הראשון של העבודה נפנה אל חלקו האחרון של הסידור, מברכת המזון ועד סוף הסידור, אל התפילות שעל-פי מיקומן מצויות הרחק מ"מרכז הבמה".

עלינו לתאר לעצמנו את ההתייחסות לנושא כאל סולם שאנו מטפסים עליו, שלב אחרי שלב, עד אשר נגיע אל מטרתנו, אל היעד הנכסף - סידור המתאים לעשור השני של המאה העשרים ואחת, יצירה ליטורגית ליבראלית מתוך שימת לב למקומה של החדשנות שבה. השלב הראשון יהיה, אם כן, הנמוך ביותר בסולם.

לפני שנות דור שרטט חוקר התפילה י. פטוחובסקי עשרה כללים לסידור המתקדם. הוא עשה זאת מתוך התבוננות במאות סידורים רפורמים בתקופה של כמאה וחמישים שנה, ומכוח עמדתו הרבנית הרפורמית. העיון בכללים אלה רלבנטי עד היום, הגם שעלינו לבחון אותם לאור מציאות חיינו. אציין את הכללים, אך לא ארחיב את הדיבור עליהם. אדגים בעזרת מספר כללים את מהות המעבר בין העבודה שבלב דהיום ובין מה שיצא לאור, כך אני מאמין, תוך מספר שנים.

הכללים שהציע פטוחובסקי היו: א. קיצור התפילה המסורתית. ב. שימוש בשפת המדינה. ג. השמטת המלאכים. ד. החלשת הפרטיקולריזם. ה. השמטת הבקשות בעד קיבוץ גלויות ושיבת ציון. ו. השמטת התפילות בעד חידוש הקרבנות. ז. 'התקופה המשיחית' ו'הגאולה' כתחליף למשיח האישי ול'גואל'. ח. 'הישארות הנפש' כתחליף לתחיית המתים. ט. רב גוניות. י. הוספת תפילות חדשות המביעות את שאיפות הזמן החדש.

מרבית השינויים ברוח זו באו לידי ביטוי כבר במהדורה הנוכחית. אחרים נמצאו לנו כבר אז בלתי רלבנטיים. כך, למשל, לא רק שלא השמטנו את שיבת ציון, אלא עיצבנו סידור הנוקט לשון ציונית מעמיקה ומחויבת

יותר מכל סידור - רפורמי כאורתודוקסי - קודם. לו היה המשא ומתן שלנו עם כללים אלה נשאר כשהיה, לא הייתה מהדורה חדשה צריכה לראות אור. אך בשנות הדור שחלפו מאז יצאה לאור המהדורה הראשונה, קרו גם מספר דברים. כאן אנו עולים שלב נוסף בסולם. ברור לנו היום כי יש לתת ביטוי טקסטואלי-ליטורגי לעובדה כי מחצית מהמתפללים הנמצאים בזמן נתון בבית הכנסת הן נשים. אומנם בהדפסה השנייה של המהדורה הנוכחית כבר ניתן ביטוי חלקי למגמה זו; כך גם במחזור **כוונת הלב**. אך הביטוי הזה מועט מידי ומתחייב, להבנתנו, שינוי כולל בסגנון. ראשית, בכל מקום בו מוזכרים האבות יש להזכיר גם את האמהות, ולא רק בחלק מהמקומות כפי שמופיע במהדורה הנוכחית. שוב אין מדובר בשינוי "קל" כמו בהוספת שרה רבקה רחל ולאה בברכת האבות, או בהוספת שמה של מרים בברכת הגאולה. כעת יש לברר מה תהיה התייחסות הראויה לנושא "בני בניהם"; וכמובן, בראש עומדת השאלה איך נדבר על האל, שהעברית מתייחסת אליו עד כה בביטויים ממין זכר בלבד. בנוסף **העבודה שבלב** שגיבשה קהילת 'כל הנשמה' נעשו ניסיונות ראשוניים בכיוון זה. האם נאמץ אותם? האם נציע כיוונים אחרים?

השלב הבא, השלישי במספר, דן ביחידות-תפילה שראוי לשנותן, מגדרית. בשלב זה השינוי צריך להיות עמוק יותר. כך, למשל, בשני הקטעים שלהלן, מתוך 'זכרונות' של ראש השנה ופיוט הגשם של שמיני עצרת, היה צורך לשנות את הנוסח כדי שהצד הנשי יקבל ביטוי ממשי.

אפתח בתפילת 'זכרונות', שהנוסח המסורתי שלה מזכיר את נוח ועולם החי במבול, את הברית עם יעקב, יצחק ואברהם (בסדר זה) ואת זכרוננו של האל ביחס להליכתם של בני ישראל אחריו בצאתם ממצרים אל ארץ לא זרועה. לא אשכח את היום בו הצגתי בפני רבה מארה"ב את הנוסח שחברתי לתפילה, נוסח בו מחולקים פסוקי הזיכרונות בין האנושות, האמהות והאבות. למראה הטקסט פרצה הרבה בבכי מרוב התרגשות:

אֶת הָאָנוּשׁוֹת זְכַרְתָּ פְּתוּב בְּתוֹרְתֶךָ: וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת נֹחַ וְאֶת כָּל הַחַיָּה וְאֶת כָּל הַבְּהֵמָה
וְאֶת אֶתוֹ בְּפִתּוֹחַ. וַיַּעֲבֵר אֱלֹהִים רוּחַ עַל הָאָרֶץ וַיִּשְׁפּוּ הַמַּיִם:
וְאֶת אֲמוֹתֵינוּ זְכַרְתָּ פְּתוּב: וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת רַחֵל וַיִּשְׁמַע אֱלֹהִים וַיִּפְתַּח אֶת רַחְמָה:
וְאֶת אֲבוֹתֵינוּ זְכַרְתָּ פְּתוּב: וַיִּשְׁמַע אֱלֹהִים אֶת נְאֻקָּתָם, וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת בְּרִיתוֹ, אֶת אַבְרָהָם
אֶת יִצְחָק וְאֶת יַעֲקֹב:

הוא הדין ב'פיוט הגשם', הפותח במלים: "זכור אב נמשך אחריו כמים". אני מבקש להציג בפניכם את אחד הנוסחים המשמש, ככל הידוע לי, לא רק את קהילתנו, אלא לפחות גם קהילה אורתודוקסית שווינונית אחת:

תפילת גשם

אֱלֹהֵינוּ וְאֵלֵי אֲבוֹתֵינוּ וְאֲמוֹתֵינוּ

זְכוֹת אֲבוֹת: זְכוֹר אֲבִי נְמִישָׁךְ אַחֲרֶיךָ - כְּמַיִם. / וּבְנוֹ הַנֶּעֱקָד וְשִׁבְיָ וְחִפְרֵי בְּאֵרוֹת - מַיִם. / נְכַדוּ
נְאֻבְךָ בְּשׁוֹר בְּלֹאֵל מַאֲשׁ - וּמַמַּיִם. / בְּרַכְתֶּם כִּי זָרַעְתֶּם יְהִי כְּחוֹל עַל שְׂפֹת - מַיִם. / בְּעֵבְרוֹכֶם
אֶל תִּמְנַע - מַיִם.

זכות אמהות: זְכוֹר אִם עֲבָרָה נִהְרוֹת - מַיִם. / פְּלִתָּה שְׂאֵבָה עַד רוּוֹ הַגְּמָלִים - מַיִם. / וְעַתָּה נִרְאָתָה לְדוֹדָהּ גַּל אֶבֶן מִבְּאֵר - מַיִם. / תִּמְכָּה בְּאִישׁוֹ בְּחֻצוֹתוֹ נִהְרוֹת - מַיִם. / בְּזִכְיוֹתָן חֵן חִשְׁרַת מַיִם.

זכות מנהיגים: זְכוֹר מִנְהִיג הַמוֹצֵיא לְעִמּוֹ מִתּוֹךְ הַסֵּלַע - מַיִם. / תִּלְמִידוֹ הַעֲבִיר עִמּוֹ בְּגִזְרַת יָרְדֵן - מַיִם. / מִשִּׁיחָה בְּעֵת מְלַחְמָה אָמַר מִי יִשְׁקֵנִי - מַיִם. / הִנְהִיגוּ עִמּוֹ הַמִּשְׁוֹעַ לְפָנֶיךָ הַיּוֹם - לְמַיִם. / בְּזִכְיוֹתָם תִּשָּׂים מִדְּבַר לְאַגֵּם - מַיִם.

זכות מנהיגות: זְכוֹר מִנְהִיגָה וְנָשִׁים חוֹלְלוֹת עַל שְׂפֹת - מַיִם. / כְּשׁוֹפְטוֹת תַּחַת תּוֹמְרוּ הוֹשִׁיעָה בְּשִׁטְפוֹן - מַיִם. / וְעַתָּה צַר בִּיקֶשׁ הַשְּׁקֵתָהּ חֶלֶב וְלֹא - מַיִם. / תִּמְכָּה בְּחֻמוֹתָהּ עַד שִׁנְבָּה לְאַרְץ גּוֹלוֹת - מַיִם. / בְּזִכְיוֹתָן יָרוּוּ הָרִים וְעַמְקִים שְׁפַע - מַיִם.

השלב הבא, הרביעי, הוא השלב בו אנו צריכים לתת מענה לצרכים ליטורגיים שהסידור לדורותיו כלל לא התמודד איתם, או כאלה שההתמודדות עמם הניבה תוצאות שהמתפלל או המתפללת בני ימינו אינם יכולים עוד להיעזר בהן. אם אנו ממשיכים עם הז'אנר המגדרי, למרות שאין הוא הסוגיה היחידה, הרי שבשלב זה נצטרך להתחסל לצרכים החורגים לפעמים מדלת אמותיו של בית הכנסת.

שלב רביעי זה, בו אנו נמצאים כיום בעולם החוויה והיצירה הליטורגית, מתחיל אצלי אישית בשיחת טלפון לילית. סטודנטית לחינוך מבית ברל התקשרה אלי מבית החולים. הרב מזור, היא סיפרה ממררת בבכי, אני עומדת לעבור הפלה, או ליתר דיוק לידה מוקדמת. אני בחודש החמישי להריוני, הרופאים חשדו, בדקו ומצאו שהעובר ברחמי מת. בין החפצים שלקחתי אתי לבית החולים היה גם הסידור רינת ישראל. אבל, היא מוסיפה, אין בסידור אף תפילה בשבילי. מה אני אומר? מה תהיה תפילתי בקשר לכאב הנורא שלי? היא צדקה. איחלתי לה שהניתוח יעבור בשלום והבעתי תקווה שעד הבוקר אוכל להציע לה תפילה. ואכן, בבוקר התייצבתי בבית החולים עם שוקולד ותפילה:

מי שְׁעָנָה - מי שְׁעָנָתָה

(מיועד לנשים המקשות בהריון, לאחר הפלה או התערבות גינקולוגית קשה)

אֲדַנִּי שְׁעָנָה לְחַוָּה, אִם כָּל חַי, בְּבִשׁוֹרַת "בְּעֶצֶב תִּלְדִּי בָּנִים" - עֲנֵנִי.
 שְׂכִינָה שְׁעָנָתָה לְשָׂרָה אֲמִנּוּ בָתָם עֶקְרוּתָהּ, בְּבִשׁוֹרַת "כָּעֵת חַיָּה וְלִשְׂרָה בֵּן" - שְׁמַעֵי קוּלִי.
 אֲדַנִּי הַשּׁוֹמֵעַ בְּכִי רַבָּקָה אֲמִנּוּ, הַמְקַשָּׁה לְלֶדֶת וְשׁוֹאֶלֶת "אִם כֵּן לָמָּה זֶה אֲנִי" - עֲנֵנִי.
 שְׂכִינָה הַשּׁוֹמֵעֵת אֶת תַּחֲנִּנַת הָאֲחִיוֹת רַחֵל וְלֵאָה, הַמְבַקְּשׁוֹת צְאָצְאִים - שְׁמַעֵי קוּלִי.
 אֲדַנִּי הַמְקַשֵּׁב לְחַשְׁשָׁה שֶׁל יוֹכָבֵד אִם מִשָּׁה, הַיּוֹלְדֵת בְּעֵת גְּזוּרַת - עֲנֵנִי.
 שְׂכִינָה הַמְקַשֵּׁיבָה לְתַפְלָתָהּ שֶׁל חַנָּה אִם שְׁמוּאֵל, הַעוֹלְזֵת "אֵל הַנֶּעַר הַזֶּה הַתְּפַלְלָתִי" - שְׁמַעֵי קוּלִי.

טקסטים מסוג זה נכתבים היום בכל מיני מקומות. חלקם ראו אור בפרסומים תנועתיים. אחדים כלולים בחוברת זו. הספר **פרשת המים**, שעליו שוקדות כמה מהרבות הפעילות ביותר בתחום זה אצלנו, יראה בוודאי אור בקרוב ויוסיף נדבך חשוב למאמץ זה. אין לי ספק שדברים רבים עוד יכתבו בעתיד הקרוב. זהו השלב הגבוה ביותר בסולם שאליה טיפסנו עד עתה. הוא מתחיל ליצור שפת תפילה חדשה. לא נביא אנוכי ולא בן נביא, ואינני יכול לשער לאלו מחוזות נוספים תיקח אותנו המגמה השוויונית בתפילה, אבל מותר להניח שעדיין לא מיצינו את הכוח שהשוויון עתיד להעניק לתפילתנו.

כאשר בחנה וועדת הסידור את המהדורה הנוכחית, גילינו חסר בשישה תחומים:

1. נוסחי התפילה השונים והשפעתם על **העבודה שבלב**: עד היום מבוסס הנוסח הרפורמי בישראל (כבעולם) בעיקר על נוסח אשכנז. ראוי שיבואו לביטוי גם הנוסחים האחרים: חסידים (הקרוי נוסח ספרד), ספרדים ועדות המזרח, תימנים ואיטלקים. מפרה לא פחות תהיה הכללת נוסחי תפילה קדומים, ובמיוחד זכרי נוסח ארץ ישראל המצויים בידינו. ככל שנעשיר את מקורות היניקה שלנו, יהיה העוגן שלנו במסורות ישראל רחב ואמיץ יותר.
 2. שירי-ספר ושירי-זמר: ראוי לסידור החדש שנכלול בו לא מעט מהשירה העברית, המביעה כמיהה לחוויית התפילה ומבטאת, על פי דרכי כותביה, תפילה אישית מעמיקה ואותנטית. ליד אלה נרצה לכלול גם שירים מושרים, אשר יש להם משמעות של תפילה עבור המתפלל בן זמננו.
 3. תפילות לאירועים שונים: תפילות מהסוג הידוע בציבור כברכות "מי שברך". בתחום זה יש כבר **בעבודה שבלב** הקיים חדשנות רבה, ובכל זאת אין הוא נותן תשובה למגוון הצרכים שלנו. יש לשאול אפוא "מה צריך", ולהציע ברכות לאותם רגעים בחיים שאין להם מענה עד היום.
 4. תפילות וברכות לבית: שאיפתנו היא, שבבית כל אחד מחברינו וחברותינו יעמוד הסידור על מדרג הספרים במקום של כבוד, לצד התנ"ך. אנו מאמינים שהוא צריך להיות שם לא לתצוגה הצהרתית בלבד, אלא לשימוש ממש ויום-יומי. כדי שכך יקרה, חייב הסידור לתת מענה לכל האירועים הביתיים של היהודי הרפורמי-ישראלי, ולהציע טקסטים שילוו אירועים אלה ויעניקו להם משמעות וקדושה.
 5. יחידות-תפילה חסרות: הסידור **העבודה שבלב** לא התייחס למשבצות תפילה רבות, הקיימות בסידור המסורתי. התחושה שעמדה ביסוד החלטה זו הייתה, שרבות מהן אינן רלבנטיות ליהודי הרפורמי. היום אנו סוברים אחרת. הגישה הרציונליסטית-גרידא מפנה מקום לשיקולים רחבים יותר, מתחום הרוח והרגש. אנו שואפים לתת מקום גם ליחידות-תפילה כברכות קידוש הלבנה, תשליך, תחנון וכדומה. אנו מקווים כי התשובה תמצא במהדורה החדשה.
 6. הגיגים וכוונות: בסידור **העבודה שבלב**, כמו גם במחזור **כוונת הלב**, ביקשנו להוליך את המתפלל המודרני, זה שאיננו מיומן בתפילה, מסבך החיים והמודרנה אל תוך עולם התפילה. עשינו זאת על ידי הוספת קטעי הגות וכוונה אשר יקלו על הכניסה לעולם התפילה. מצאנו כי יש להוסיף קטעים נוספים מסוג זה.
- יצירות ליטורגיות חדשות נוצרות כל הזמן, והן עונות על חוסרים שזיהינו **בעבודה שבלב**. אמנה שלוש יצירות חשובות אשר יצאו לאור בשנים האחרונות במסגרות רפורמיות ישראליות: **מילים שבלב** - דברי

תפילה, בקשה, תחנון, שירה והרהור המיועדת בעיקר לחולים,¹ ודרך האבל, יצירה המכילה את אותם מרכיבים אך מיועדת לקרובי הנפטר.² שתי חוברות אלה נערכו על ידי ג'נין ווסברג בשנים 2004-2005. השלישית היא אל הלב - אסופת תפילות וברכות לעת מצא שערך עפר שבת-בית-הלחמי בשנת 2005.³

תהליך ההתחדשות בעולם היצירה הליטורגית הרפורמית אינו פוסק. הסיבה לכך היא שביום הדפסתו של הסידור, הוא כבר הפך למיושן במובן מסוים, וכבר החל השלב לקראת מהדורה חדשה. לא יעבור זמן רב לפני שרב או חבר קהילה יבחין שהסידור, שריח הדפוס עוד עולה מבין דפיו, איננו נותן לו מענה ברגע מסוים. זהו הרגע ליצירה הליטורגית החדשה.

אדגים זאת הפעם מתחום אחר לחלוטין מזה המגדרי. כבר בתש"ח התברר כי אין בסידור תפילה לשלום החיילים. אומנם אנו פוגשים בחיילים יהודים כבר מתחילת העת החדשה, אך תפילות לשלום הופיעו בדרך כלל בחוברות דקיקות, ששרתו את החיילים היהודים בחזית. כמענה לצורך זה חיבר הרב שלמה גורן, הרב הראשי לצה"ל, את תפילת "מי שברך" לחיילים, זו המצויה, למשל, בסידור רינת ישראל:

מִי שְׁבֵרֵךְ אֲבוֹתֵינוּ אֲבָרְהָם יִצְחָק וְיַעֲקֹב הוּא יְבָרֵךְ אֶת חַיֵּינוּ צָבָא הַגָּנָה לְיִשְׂרָאֵל, הָעוֹמְדִים עַל מְשֻׁמֵר אֲרָצֵנוּ וְעָרֵי אֱלֹהֵינוּ מִגְּבוּל הַלְּבָנוֹן וְעַד מִדְּבַר מִצְרַיִם וּמִן הַיָּם הַגָּדוֹל עַד לְבוֹא הָעֶרְבָה בַּיְצֵשָׁה בְּאֹרֵי וּבַיָּם. יְתֵן ה' אֶת אוֹיְבֵינוּ הַקָּמִים עֲלֵינוּ נִגְפִים לְפָנֵיהֶם. הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא יִשְׁמֹר וְיַצִּיל אֶת חַיֵּינוּ מִכָּל צָרָה וּצְוָקָה וּמִכָּל נֶגַע וּמַחֲלָה וְיִשְׁלַח בְּרָכָה וְהַצְלָחָה בְּכָל מַעֲשֵׂה יָדֵיהֶם. יְדַבֵּר שׁוֹנְאֵינוּ תַחֲתֵיהֶם וְיַעֲטֹרֵם בְּכֶתֶר יְשׁוּעָה וּבְעֵטָרַת נִצְחוֹן. וְיִקְיֵם בָּהֶם הַפְתּוּג: פִּי ה' אֱלֹהֵיכֶם הַהֲלֵךְ עִמָּכֶם לְהַלְחֵם לָכֶם עִם אוֹיְבֵיכֶם לְהוֹשִׁיעַ אֶתְכֶם: וְנֹאמֵר אָמֵן:

התפילה שחיבר הרב גורן כתובה בלשון רבים ומתייחסת אל החיילים המשרתים. עם הפיכתו של השרות הצבאי לנורמה נפוצה ומקובלת, נוצר הצורך לברך את החייל היחיד, העומד בפני גיוסו, כשם שיש לברך את מי שיוצא לדרך או מחלים ממחלה, ועוד. בסידור העבודה שבלב נמצא המענה לרגע מרגש זה, המתייחס הן לנער והן לנערה המתגייסים לצבא:

מִי שְׁבֵרֵךְ לוֹחְמֵינוּ יְהוֹשִׁעַ דָּוִד וְיִהוּדָה, דְּבוּרָה, יַעֲלֵ וְיִהְיֶה אֶת יְבָרֵךְ אֶת _____ הַמְתַּגֵּס לְשׁוּרוֹת צָבָא הַגָּנָה לְיִשְׂרָאֵל. יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ יי צְבָאוֹת לְהַדְרִיכוֹ בְּבִטְחָה. וְלְהַצִּילוֹ מִכָּל אוֹיֵב וְאוֹרֵב. הַצְּלַח דְּרָכּוֹ וְשִׁמּוֹר צְאָתוֹ וּבֹאוֹ לְחַיִּים וּלְשָׁלוֹם מֵעַתָּה וְעַד עוֹלָם: וְנֹאמֵר אָמֵן:

ברכה זו היא עיבוד, פשוט יחסית, של ברכת 'מי שברך' המצויה בכל סידור. אלא שנוסח זה כנראה אינו מספק, ותפילות חדשות נכתבו לאותו ענין. אדגים זאת בשתי מובאות:

"מי שברך אבותינו ואמותינו לאורך הדורות, הוא יברך את הנער שבגו, יצחק בן שרה ואברהם, העומד

1 ג'נין ווסברג (עורכת), מלים שבלב - דברי תפלה בקשה תחנון שירה והרהור, תל אביב: הוצאת העורכת והמרכז לפלורליזם יהודי, היברו יוניון קולג' התנועה ליהדות מתקדמת בישראל (החוברת מוקדשת לחולי הטרשת הנפוצה בישראל), 2004.

2 ג'נין ווסברג (עורכת), דרך האבל - מדריך להתמודדות רוחנית ורגשית עם מצבי אבלות, ירושלים: המרכז לפלורליזם יהודי והתנועה ליהדות מתקדמת, תשס"ה.

3 הרב עפר שבת בית-הלחמי (עורך) אל הלב - אסופת תפילות וברכות לעת מצא, ירושלים: הוצאת התנועה ליהדות מתקדמת והיברו יוניון קולג', תשס"ו.

על-סיפה של תקופה חדשה בחייו, שרות בצבא ההגנה לישראל. תקופה של עצמאות, הגשמה, נתינה וצמיחה, תרומה לארצו ולעמו בדרכים רבות ומגוונות. הנה הגוזל עוזב את הקן, פורש כנפים ועף. עוף, חתוך את השמים, טוס לאן שתבחר. יחד נישא עינינו אל עושה שמים וארץ ונבקש: אל יתן למוט רגלך, אל ינום שומרך, שומר ישראל. יומם השמש לא יככה וירח בלילה, ה' ישמרך מכל רע, ישמר את נפשך. ה' ישמר צאתך ובואך, מעתה ועד עולם. ברוך שומע תפילה - אמך". תפילה זו חוברת על ידי הרב עודד מזור.

ביני תלמי, ממובילי קהילת "ניגון הלב" בנהלל, כתב גם הוא תפילה לנושא זה, הנוקטת לשון רבים:

תְּפִלָּה יֵשׁ בְּנוֹ שֶׁתִּלְכּוּ וְתִבְאוּ בְּשָׁלוֹם
וּבְבִטְחָה אֶל כָּל מְחֻזּוֹת חִפְצְכֶם.
וְשָׁקֵט תִּמְצְאוּ בְּכָל שֶׁתִּלְגְּוּ נַפְשְׁכֶם
וְחֵן וְחֶסֶד וְרַחֲמִים.
שְׁלֵא יוֹכְלוּ לְכֶם כָּל פְּרַעֲוִיּוֹת
שֶׁמִּתְרַגְּשׁוֹת וּבְאוֹת בְּדַרְכְּכֶם.
יְהִי מַעֲשֵׂיכֶם טוֹבִים - נְתִיבְכֶם אֱמֶת וּפְעֻלְכֶם תָּמִים.
פַּח מִצְאוּ לַעֲבֹר אֶת מִבְחַנֵי הָאֵשׁ
וּבְטָחָה לְהִלְךְ לַיָּמִים הַבָּאִים.
וּכְשֶׁתִּשׁוּבוּ לְכָאן, עֲיִפִים, בְּדַרְךְ הָעוֹלָה
נַחֲבֵק אֶתְכֶם שְׁקֵטִים וְאוֹהֲבִים, חֶסְדֵי מֶלֶךְ
נִרְאָה בְּעֵינֵיכֶם, בֵּין הַלְהָבוֹת הַדּוֹעֵכוֹת
אֶת נִיצוֹצוֹת נְשִׁמְתָה שֶׁל הַחֲמֵלָה
וְאֶת יְפֵי הַנֶּפֶשׁ שְׁלֵא חֲדָלָה
בְּרוּךְ הַשּׁוֹמֵעַ תְּפִלָּה.

כך קורה, שזמן לא ארוך לאחר צאתו לאור של סידור רפורמי חדש נוצרות יחידות ליטורגיות חדשות, המקובצות לאחר זמן לחוברות. אלו שוכנות על אותו מדף עליו ניצב הסידור, במיוחד בספריותיהם של המתעניינים בליטורגיה. יחידות חדשות אלו תהיינה חומר הגלם הראשוני, שממנו "ייצרו" את הסידור בדור הבא.

תפילה ליולדת

ברוכה אתָּה
 אִם כָּל חַי
 שְׁמִמְנֵי יָצְאוּ חַיִּים חֲדָשִׁים לְעוֹלָם.
 בְּרוּכָה אַתָּה יְיָ
 שֶׁבְּנִפְלְאוֹתֶיךָ אָנִי מִתְבּוֹנְנֶת עִכְשָׁיו.

מִה גָּדְלוֹ מַעֲשֵׂיךָ יְיָ
 מְאוֹד עֲמָקוֹ מִחֲשָׁבוֹתֶיךָ.
 בְּרוּכָה אַתָּה יְיָ
 שֶׁשְׁמֵרְתָּ עָלַי בְּתַשְׁעֵת חֲדָשֵׁי הַרְיוֹנִי.

שְׁמֵרֵי עַל בֵּיתִי / בְּנֵי שְׂזֵה עֲתָה נּוֹלְדָה / נוֹלֵד
 וְלֵנִי אוֹתָהּ / אוֹתוֹ כְּשֵׁם שְׁלֵיֶת אוֹתִי.
 עֲזָרֵי לִי לְגִדּוֹל אוֹתָהּ / אוֹתוֹ בְּדַרְכָּךְ
 וְהַשְׁרֵי עָלַי וְעַלֶּיהָ / וְעַלְיוֹ מְרוּחֶךָ.
 פְּרִשֵׁי סֶפֶת שְׁלֹמֶךָ עָלֶיהָ / עָלְיוֹ
 לְחַיִּים טוֹבִים וְלִשְׁלוֹם
 בְּבְרִיאוֹת הַגּוֹף וְהַנְּפֶשׁ.

ברוכה אתָּה יְיָ
 הַמְּחַדֶּשֶׁת בְּטוֹבָה חַיִּים בְּעוֹלָמָהּ.

קורי זיידלר

שער א:

למה להתפלל?
למה להתפלל?
האם להתפלל?

”קול אִמֶּר: קְרֵא! וְאִמֶּר: מָה אֶקְרֵא?”
(ישעיה מ, ו)

למה להתפלל? למה להתפלל? האם להתפלל?

”וְאַנִי שְׁאֵלְתִי” חמישים שאלות על תפילה

למי? שומעים אותי? עונים לי? התעלות רוחנית? מסע של התבוננות פנימה? חשבון נפש? מהיכן מתחילים? עד איפה הולכים? שותקים? קוראים? בקול רם או בלב? מהרהרים? על מה? איך? מפסיקים לתכנן את ישיבת הצוות מחר? אולי מרגישים? מתר לשמוח? מתר לבכות? מה עושים עם הידים? עם הנשימה? עם העיניים? עם האפצ'י? טלית? תפלין? סדור? שירה? עמיחי? יהודי?

לבד? עם שותפים? שותפים לדרך? שותפים לחיים? בגנה? ביער? בחוף? במטה? בבית הכנסת? כמה? כשצריך? כשרוצים? כנהוג? מה נהוג? איפה נוהגים? כן ואיפה אחרת? איך לומדים את ההבדלים? איך להשאיר אותנטית?

איך עוצרים? איך ממשיכים הלאה? מתעוררים? נרגעים? בוחרים? שומעים אותי או שצה רק בשביל עצמי?

דליה תיבון לגזיאל

תפילה בגוב האריות

מיכאל מרמור

הפרק השישי בספר דניאל מציע מספר תשובות אפשריות לשאלה 'למה להתפלל'?

דניאל התמנה למשרה בכירה בחצר המלך דריוש: הוא אחד משלושת השרים הראשיים אליהם מדווחים 120 פקידים מרחבי האימפריה. דניאל הוא התגלמות ההצלחה היהודית - והמלך מתרשם מיכולתו עד כדי כך שנוקמת קנוניה למנות אותו למשרה עליונה. חזרנו שוב לסיפור יוסף - הנער היהודי שהגיע רחוק.

אך בדרך רוכש דניאל גם אויבים. עמיתיו, השרים הראשיים והפקידים, חוששים לאבד מיקרם, ומטכסים עצה כיצד להשחיר את שמו של דניאל בעיני המלך. בהעדר פגמים בולטים, לא נותר לרוקמי המזימה אלא לנצל את התחום היחיד בו ניתן להעליל על נאמנותו של דניאל למלוכה: אמונתו באלוהים חיים.

במעמד רווי ההדים ממוגילת אסתר (נשאר למלומדים את השאלה איזה ספר השפיע על משנהו), גורמים אנשי החצר למלך לחתום על צו המורה לשלוח אל גוב האריות כל מי שמעז לפנות בבקשה לסיוע משליט כלשהו - ארצי או שמימי - זולת המלך דריוש בעצמו.

דניאל שומע על דבר הצו, חוזר לביתו, וכשהוא סבור שהוא נמצא לבדו הוא ממשיך כמנהגו מימים ימימה ומתפלל אל אלוהיו, שלוש פעמים ביום. אם תורשה לי כאן הערת אגב היסטורית: זוהי אחת העדויות המוקדמות ביותר, ואולי אף הראשונה, לקיומה של תפילה מסודרת שלוש פעמים ביום בתקופת בית שני. המתפללים בתנ"ך נוהגים לעשות זאת באופן ספונטני, או בצורה מסוגנת וטקסית¹, אולם במקרה שלנו דרכו של דניאל בתפילה מוצגת כעניין של מסורת ושכנוע עמוק:

וְדַנְיָאֵל, כְּאֲשֶׁר יָדַע שֶׁנִּרְשָׁם הַפֶּתֶב, נִכְנַס לְבֵיתוֹ, וַחֲלוֹנוֹת פְּתוּחִים לוֹ בַּעֲלִיתוֹ נִגַּד יְרוּשָׁלַיִם, וַיִּזְמְנִים שְׁלֹשָׁה בַיּוֹם הוּא כּוֹרֵעַ עַל בְּרִכָּיו, וּמִתְפַּלֵּל וּמוֹדֶה לְפָנָיו אֱלֹהָיו, כָּל-עֵמֶת שְׁהֵיָה עוֹשֶׂה מִלְּפָנָיו זֶה.²

יריביו מוצאים אותו בעצם מעשה התפילה, ונראה כי גורלו נחתך. המלך מנסה להתחמק מהענשת המנהלן המעולה שלו, אך לאויבים יועצים משפטיים ממולחים המסבירים שאיש אינו רשאי להפר את צו המלך - אף לא המלך בעצמו. לאורך פרק זה עורך המספר השוואות בין המלך הרם לבין אלוהים. ואכן בהמשך, מתוך גוב האריות, פונה דניאל אל דריוש בתואר המלך החי לעולמים. המטרה היא להעצים את ההבנה שאין אדם, אף לא המלך דריוש הדגול, שיכול להתגבר על היותו בן אנוש שסופו למות.

1 ר' שני מקורות מצוינים מאת משה גרינברג - הראשון ספר קצר בנושא "תפילת הפרוזה בתנ"ך" והשני מאמר בשם "על הזדקקות מושג התפילה בכתבי הקודש", *AJS Review 1* (1976), עמ' 57-92.

2 דניאל ו, יא (בתרגום מארמית).

למה להתפלל? למה להתפלל? האם להתפלל?

המושך הסיפור מוכר היטב. דניאל נשלח אל גוב האריות, אך יוצא ללא פגע. מזימת האויבים נכשלת ופועלת לרעתם. דריוש הופך לאוהד מושבע של הקב"ה, ומפיץ צו המורה לכבד את אלוהי דניאל ברחבי האימפריה.

לפי הדגם המקובל, קריאת הסיפור אמורה לרמוז שדניאל נגאל בזכות אמונתו כי רבה, ואכן עובדה זו מוצהרת בצורה מפורשת; אך במקרה שלנו אנחנו רואים דבר מה מוזר בתפילה כשאנו בודקים מי הם המתפללים. לאחר שדניאל נתפש בתפילתו השגרתית, איננו שומעים עוד על דניאל המתפלל. היינו מצפים שהוא יפתח בנאום ארוך ויזכיר לאלוהים את כל מעשיו הטובים - חבר נאמן בפדרציה המקומית, פוקד את בית הכנסת לעתים תכופות, וכו' - אך לא הוא. במקום זאת, המלך הוא זה החוזר לביתו, פותח בצום, מזניח את פילגשיו ומרכז את תבונתו וליבו למען ישועת דניאל.

אני מבין את הפרק כהרהור ארוך בנושא התפילה. אנסה לדלות מספר תשובות אפשריות לשאלה "מדוע להתפלל" העולות מתוך סיפור זה, לפחות על פי הקריאה שלי:

1. אני מתפלל משום שעלי להתפלל

דניאל יודע שהעונש על התפילה הוא מפגש קרוב עם מלכי הג'ונגל. כמו-כן, הוא יודע שאם רק יימנע מלהתפלל במהלך חודש אחד הוא יינצל, אך הוא איננו מסוגל לעצור: להתפלל זה מה שהוא עושה. האם מדובר רק בהרגל או בהכרח? האם התפילה מהווה ביטוי של כבוד למסורות העתיקות של אבותיו - גם אם מדובר, כנראה, במסורת חדשה יחסית, כדרך של מסורות עתיקות? או שמא עסקינן בצורך פנימי שלא ניתן להשתקף? ישנם אנשים, שמה שמאפיין אותם הוא סוג אישיותם ופחות מזה השתייכותם הדתית, שעבורם לוותר על התפילה יהיה שקול לוותר על אוכל, או על נחירה. הם אינם מסוגלים להימנע מתפילה וממתן ביטוי לנובע ממעמקהם.

2. אני מתפלל משום שהתפילה ממקדת את תשומת ליבי במה שבאמת חשוב

ספרים הנכתבים על ידי מומחים לניהול כוללים בדרך כלל, אם אינני טועה, פרק על הצורך לקחת פסק זמן ממרוץ החיים כדי לעסוק בהתבוננות פנימית. ניתן לקרוא את תפילתו של דניאל כמתייחסת להצלחתו: הוא נמצא בעלייה מרשימה דווקא משום שהוא נשאר מחויב לערכים שהם עמידים ומשמעותיים יותר מערכו של המרוץ לצמרת. במילים אחרות, ניתן לחייב את התפילה על בסיס טיעונים של יעילות ובריאות - 'התפילה עוזרת לי לתפקד'. לא מפתיע שטיעון זה הפך הרבה יותר פופולארי בשנים האחרונות, כשהבריאות וההצלחה הועלו לדרגה של מצווה דתית.

3. אני מתפלל משום שזה מה שיהודים עושים

נאמנות למסורת אבות ואמהות היא ללא ספק מניע רב עוצמה לתפילה (אף אם המסורות פחות מסורתיות ממה שנדמה לנו). תופעה זו ניכרת לא פעם כשאדם נמצא באבל ומגיב בהגברת תכיפות תפילותיו ועוצמתן. חשוב לי להבחין בין נקודה זו לפסקה הקודמת: אין בהכרח להבין נושאים של זהות במונחים טיפוליים; הם עשויים גם לשאת ערך מובהק. כשפניי לירושלים, אני מתפלל כהצהרה, כתזכורת, כמעשה מכוון, כהרהור על הבנתי את עצמי. בעשתי כך אני פונה גם אל עבר הדורות - כשאנחנו מגיבים כפי שהגיב דניאל אנו מוצאים את עצמנו מקיימים דו-שיח גם אתנו. התפילה איננה רק סולם בין שמים לארץ. היא גם גשר בין דור לדור.

4. אני מתפלל על מנת לסמן את הזמן

ההתייחסות כאן לזמנים קבועים לתפילה איננה מקרית. כשאני מתפלל שלוש פעמים ביום, או בתדירות אחרת שהתייבתי אליה, אני מתייחס בצורה מושכלת לזמן החולף. האדם המתפלל לאורך השבוע היהודי והשנה היהודית עשוי גם לחוות את ההבדלים בין שעות היום המשתנות ובין העונות המתחלפות. אנחנו חיים בתרבות העושה מאמצים רבים להתכחש לזמן העובר, להתעלם מעתים ועונות - ניתן היום למצוא בדוכנים פירות בזמנים מפתיעים, גם כאשר זו איננה עונת הבשלתם. להתפלל משמעו לצקת צורה וייחוד לימים, לשעות, לעונות.

5. אני מתפלל על מנת להינצל מגוב האריות

מדובר כאן בהיבט של התפילה שאנשים מתוחכמים מתקשים, לעתים, לקבלו. אם אנחנו ניצבים בפני חבורת אריות או גורל נחרץ אחר, האם אנחנו באמת סבורים שנוסחה מילולית כלשהי עשויה להציל אותנו? יש לזכור שבסיפור שלנו לא דניאל הוא זה שמתפלל להצלתו, אלא המלך הוא הצם למענו. יתכן שיש כאן הבחנה חשובה בין תפילה לישועתנו שלנו לבין תפילה למען אדם אהוב שאכפת לנו ממנו. מכל מקום, לפי תפישת עולמי, אין הכרח לטעון שתפילה כזו תישא תוצאות - על הטוען כך להתמודד עם דוגמאות של תפילות שהועלו בטוהר ובכוונה ובכל זאת לא נענו. השל הציע שהתפילה אולי לא תושיע אותנו, אך היא תהפוך אותנו לראויים יותר לישועה. אני מסכים עמו.

6. אני מתפלל על מנת לגשת מעבר לעצמי ולזולת

להתפלל משמעו לדחות גישה של "כוחי ועוצם ידי"; משמעו גם לערער על ההנחה שאדם, באשר הוא אדם, מסוגל לפתור כל בעיה. דניאל הוא אבר מאברי הממסד, ומעוניין להאדיר את שמו של המלך, אך הוא איננו על-אנושי. אני מתפלל לאלוהים על מנת להזכיר לעצמי את מגבלותי ואת מגבלותיו של כל מי שטוען לסמכות. אני מתפלל משום שאני משתוקק להשתחרר משעבוד ומאובססיה עצמית.

7. אני מתפלל משום שאני אסיר תודה

אני מדמיין את דניאל, אסיר תודה על ההצלחה שזכה לה, ומקדיש זמן מדי יום להודות על מזלו והצלחתו. חיים ללא הכרת תודה הם חיים דלים ויהירים; דניאל בוחר בדרך אחרת. העובדה שהוא ממשיך להתפלל גם לאחר שזכה בפרס הגדול אומרת עליו רבות. הוא לא איבד את היכולת להביע תודה - עלינו לשמור שיכולת זו לא תידלדל אף פעם.

8. אני מתפלל על מנת שהמצב ישתפר

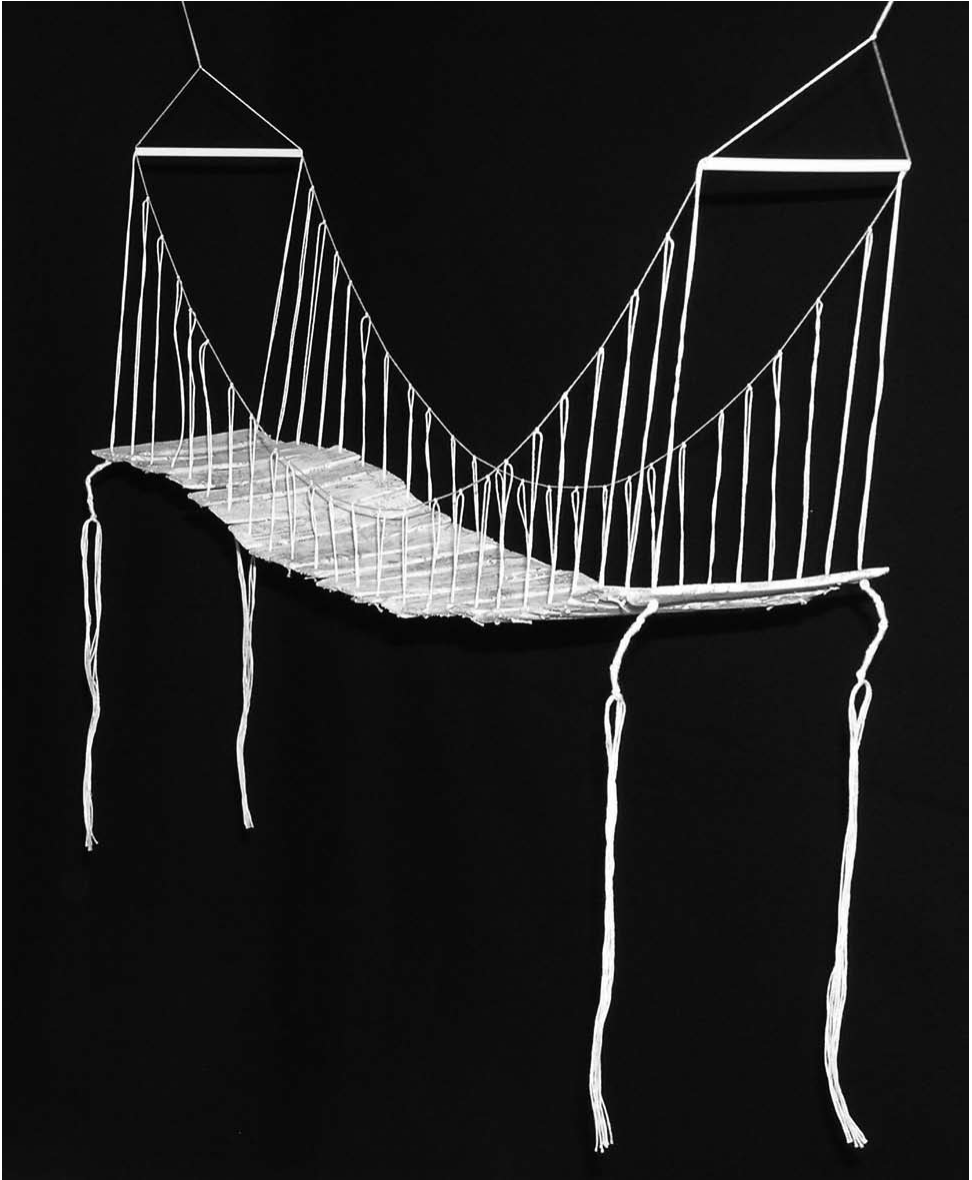
יתכן שהמצוקה המיוחדת שדניאל מתמודד איתה מהווה תמריץ מיוחד לתפילותיו. יתכן שהמעשה כרוך בסכנה, אך בו בזמן הוא מודע לכל מה שעוד דורש תיקון בעולם. הוא חש צורך להביע את הפער בין המצוי לרצוי. התפילה תלויה בין ה'יש' וה'צריך'; היא איננה שקולה לבקשה לישועה פרטית (אם כי בקשה כזו תמיד היוותה חלק מהתפילה). משמעה להתבונן על העולם מתוך תחושה של התגייסות ומעורבות. משום כך חיבר השל בין התפילה לבין הפעילות החברתית. זכורה הערתו כאשר צעד למען זכויות האזרח בדרום ארה"ב - הוא חש אז כאילו רגליו מתפללות.

אבקש להוסיף עוד שתי תשובות לשאלה למה אני מתפלל. הראשונה, רווית אירוניה וסתירה פנימית, נובעת מתוך המסורת החסידית, שבה התפילה נתפשת, לא פעם, כקרב נגד כל אותם השואפים

למה להתפלל? למה להתפלל? האם להתפלל?

להשאיר אותנו בספירות הנמוכות: **אני מתפלל משום שאינני מסוגל להתפלל**. האופי הבלתי אפשרי של מעשה התפילה הוא המכתיב את נחיצותו.

לבסוף ברצוני להתייחס לתפישה הרואה את התפילה כמעשה של חשיפה עצמית. התפילה היא מעשה פגיע במהותו. כשאני מתפלל אני חדל מהשאיפה לשלוט בכל; אני נפתח אל עבר האלוהים (איך שנרצה להגדיר או להבין אותו). אני מתייצב ואומר 'הנני'. במובן זה, להתפלל משמעו להיכנס לגוב האריות - אף פעם לא נוכל לדעת האם נצא משם ללא פגע.

הת'ר ג. סטולין, כל העולם כולו גשר צר מאוד, 2007. www.sewingstories.com

על הרלבנטיות שבחוסר הרלבנטיות

דן פרת

לאחר תפילת העמידה אני פונה אל קהל המתפללים ומבקש מהם לעצום את עיניהם ולייחד רגע לתפילה אישית, תפילה שבלב, בו יעשו את חשבון הנפש של השבוע שעבר. רגע בו ישיחו במלים שלהם את אשר על ליבם, בלי הטקסט וללא המנגינה הכפויים עליהם. אני מדבר בקול רך וחגיגי, כיאות לשליח ציבור העומד עטוף בטלית, בערב שבת. הקהל עוצם את עיניו בצייטנות, וגם אני מתיישב בהדרת כבוד על מושבי נוכח פני הקהילה, עוצם את עיני ושוקע בתפילה אישית... כלומר, כל תפילה לא צצה במוחי. הרבה מחשבות על עניינים טכניים הקשורים בקבלת השבת היום, כמה מחשבות על אוכל, הבלחה של הרהור מיני, ושיטוט אקראי של הגיגים חסרי קשר. כאשר אני כופה את עצמי, כל שאני מצליח הוא לאחל בריאות ואושר ליקרי. כל ניסיון רוחני יותר נידון מראש להידחות כזיוף. ודאי שיש חשבונות נפש נוקבים ברגעים מסוימים, אבל לשבת ככה במתיקות, בין בימבומי קבלת השבת, ולעשות את חשבון הנפש של השבוע שעבר? האם זה באמת יכול לעבוד?

אולי עדיפה כבר התפילה האורתודוקסית, כלומר למלמל טקסטים שאין לי שום קשר רגשי או אינטלקטואלי אליהם במקום שנקבע לי, בזמן שנקבע לי, כי ככה אמרו לי שצריך, שזו, פחות או יותר, התפילה ביהדות, אם אתה מתייחס אליה בסלחנות. אם להיות סלחנים פחות - מדובר במכשיר שמטרתו לדכא מחשבה, יצירתיות, וכל התנהגות החורגת מנורמה של חברה שמרנית ואנכרוניסטית.

הפרפורמים שינו מספר דברים בשולי התפילה שהפריעו להם מבחינה תכנית. אבל רובם המכריע של תכני התפילה נותרו על כנם. על האדם למלמל שוב ושוב את אותן המילים. פעילות אנטי מחשבתית במהותה, מסכלת התעוררות הרגש, וחסרת כל היגיון, מלבד הצורך לדחוס את האדם למסגרת קשוחה בה זמנו ומחשבותיו יהיו נשלטים. התפילה כה ארוכה, משעממת וחוזרת על עצמה, עד שאם לא הייתי יודע שאנשים באמת מתפללים כך, לא הייתי מאמין.

נכון, התפילה היא חלק ממערכת המצוות. אנשים רבים עושים דברים שאינם אהובים עליהם מתוך תחושת מחויבות. אבל ילד המכין שיעורי בית, או אדם העוסק בחלק טכני ומשעמם של עבודתו לפחות לא צריכים ללבוש פנים חגיגיות ומכובדות.

בתנועת המטוטלת שלי בין אמונה לחוסר אמונה התפילה מתוך הסידור איננה רלבנטית בקוטב האמוני כמו גם בקוטב הלא מאמין. העדר החיים בתפילה כאב לי יותר ברגעי האמונה שלי, כאשר הרגשות שהתעוררו בי נרמסו על ידי המסגרת הקשוחה. ברגעי חוסר האמונה, בהם נאלצתי להתפלל כחלק מעבודתי, היה לי קל יותר. יכולתי ליהנות מיופים של משפטים מסוימים, לחוש את המוזרות הנעימה שבדרך ביטוי שונה, להירגע עם הטקסט והמלודיות, אולי דווקא מפני שאינם קשורים לדבר בחיי.

אך ברוב הפעמים עוררה בי התפילה התנגדות ואף כעס על השימוש שנעשה בה. ניתן לראות זאת לעיתים ברחובה של עיר, בנסיעה באוטובוס, בהמתנה בתור - תמיד יש שניים או שלושה דתיים, גברים, נשים,

צעירים, או מבוגרים, חוטמם נעוץ בסידור, או במקרים רבים בספרון תהילים, והם ממלמלים בדבקות ובמהירות פרק אחר פרק. האם ניתן לומר דבר בגנותו של ספר תהילים? מרבית המזמורים בו הם שירה מצוינת וחלקם מתעלים לרמה פואטית נדירה. אך לא נראה שהמלמלים באוטובוס מבינים את אשר הם קוראים. המהירות, המונוטוניות, אינן מאפשרות התרגשות מכל חוויה דתית או פואטית. מדובר בקיבוע העיניים בדבר מה כדי שלא יצטרכו להסתכל סביב. כך הורו להם: לא להסתקרן, לא להתגרות, לא להתעניין, לא לקלוט. אבל לא רק העיניים מתקבעות, גם המחשבה. הספר הנפלא הופך בית כלא, מקום לכבילת החושים והדמיון.

אמנם, אין חלקם של יהודים ליברלים עם שימוש מגונה זה שנעשה בטקסט, אך מכיוון שבמשך כמעט אלפיים שנה התפתחה התפילה היהודית כמכשיר שליטה ממוסד, הרי שגם אם אין אנו, הרפורמים, מעוניינים בכך, הרי שבעצם קבלת המבנה מוסך הרגש והמחשבה הזה, בעצם קבלת המודל של התפילה כחלק מחיינו, ללא שבירה משמעותית שלו והעברתו רפורמה קיצונית, אנו משכפלים את תהליך הדיכוי של הפרט על ידי הממסד. אנו מתפללים פחות פעמים, הרשינו לעצמנו לקצר את התפילה, אך כל שעשינו הוא לתת הקלות בעונש, לא נגענו מהותית בבעיית היסוד.

הקריאה בתורה בבית הכנסת היא דוגמה נוספת להרחקתה של החוויה מהתעוררות רגשית או אינטלקטואלית. הטקסט ללא ספק ברמה גבוהה, אבל אין קשר בין חוויית התפילה להקראה של פרקים מספר ויקרא. השירה על פי טעמי המקרא המסורתיים הופכת את הקריאה בתורה לארוכה וטרחנית, ומכבה את ניצוץ ההתעניינות גם במי שהטקסטים המקראיים גירו את סקרנותו. לא מדובר בחוויה תרבותית שמעצם מורכבותה אינה נגישה מספיק. מדובר בחוויה תפלה, לא חכמה, שאינה מעוררת רגשות.

אני אדם משכיל, יש לי סטאטוס חברתי של בעל מקצוע חופשי, של בן המעמד הבינוני-גבוה. יש משהו מעליב לדידי בהתייחסות רצינית לתפילה. אינני מתכוון ליחס כלפי אלוהים או לאמונה ככלל. במאות השנים האחרונות התפתחה הדת למימדים אוניברסאליים ופילוסופיים. כבר הרמב"ם ריכך את אותה השגחה פרטית של אלוהים האנושי כל כך. אך האל שבסידור נותר המנהיג המקומי שבני השבט מתכיינים לו, ומאמינים כי הוא מקשיב לכל הזוטות המעסיקות אותם ומיד ירוץ ויענה להם, יתקן להם. מין חבורה של מבוגרים שנתקעו בגיל שלוש בתמימות ילדותית ונעדרת חן. כל מילה ומשפט בתפילה זועקים חוסר רלבנטיות, לא רק עבור החילוני, אלא לכל אדם עם רגשות רוחניים ודתיים...

אני קורא שוב את אשר כתבתי עד כה...

אני מסכים עם כל מילה...

אבל משהו בסיסי נראה לי מוחמץ...

אנא הרשו לי להתחיל שוב.

ממקום מעט שונה.

אני זוכר כניסה מהוססת לבית הכנסת, בהקפות של שחרית שמחת תורה. אני עומד בצד, אינני רוקד; מתבונן במבט חצי אנתרופולוגי, לא מבין מה אני עושה כאן, ומישהו מוסר לי ספר תורה. מימי לא החזקתי ספר תורה. הוא מושך אותי בידי פנימה. אני יודע שעולה במחשבה מין תמונה חב"דניקית דביקה שגם אני מבחין לא נהנה ממנה, אבל מה שאני מנסה לתאר זה את תחושת ההלם מהאחיזה שלי בספר תורה. היה שם חיבוק, אני כמעט יכול לומר שבו ברגע היתה שם אהבה. שלי. לספר הזה המוזר, הרך, הכבד, שתקעו

למה להתפלל? למה להתפלל? האם להתפלל?

לי ליד. הייתה הפתעה, היה עונג, היתה שמחת תורה. היה פטישיזם גדול מאד. היתה נחמה. הגעתי אל התפילה דווקא מן המקום הלא מתפלל, המאד פיזי. מספר שנים אחר כך, כמורה בבית ספר יהודי של יום ראשון בארה"ב, אני זוכר את התחושה של גלילת הספר. הרב ביקש ממני שאעזור לו לגלול את הקלף אל מקום הקריאה. צורת האותיות, עצי החיים - מוטות העץ סביבם מלופף הקלף, תחושה שאתה נכנס אל מקום שברור לך שאתה מעמיס עליו הרבה יותר מהדבר הפיזי, הטכני אותו אתה עושה... ומה שאתה עושה הוא כה טוב. עד היום, אחרי שגללתי למעלה מאלף פעמים, זה עדיין מיוחד, עדיין נעים עד אין קץ. כשארון הקודש נפתח, משהו נפתח אצלי בלב.

ואז הם הגיעו, כמו חבורה של כליזמרים מחתונה יהודית בעיירה - פסוקי דזמרא, 'שמע' וברכותיה, עמידה של בוקר צהריים וערב, לשבת, לקום. הכול מוזר, שונה, לא שייך. ומוכן שנתקלתי בו, בגיבור הראשי. מצאתי את עצמי פונה אליו ללא הרף, באופן כלל לא אותנטי מבחינתי, עם כל ההתחנפויות הללו שהושמו בפי. אך משהו אמר לי, הישאר עוד רגע, נסה פעם נוספת את הסביבה המוסיקלית הזרה הזו בה אינך שר או מדבר, אלא מניח את עצמך ברובד שבין יבבה למלמול.

אין בכוונתי להגן על היצירתיות שבתפילה, על האתגר השכלי והרגשי שהיא מעוררת. מכיוון שכנראה לא את זאת חיפשתי כשהמילים אפפו, סבבו, ליטפו, בפי, בגופי, בהילה אוורירית. לא ניסיתי לתת משמעות; הספיקה לי הנוכחות. כעבור זמן הבנתי, בית הכנסת הוא מקלט. הרחק מן ההמון הסואן. מרחב של הפסקה, של מנוח. יש באפשרותנו לשחק משחקים שונים. הפעם שם המשחק לא היה עניין, סקרנות, ביקורתיות. שם המשחק היה שקט.

מצאתי את הכמהים דווקא אל החזרתיות, אל המוכר, הבלתי משתנה, אל מה שכה רלבנטי לגביהם בבלתי רלבנטי, במה שהיה פעם, כי כל מה שהיה פעם היה בטוח, היה נכון.

אגב, יש לכך שם, לחזרה הבלתי ביקורתית הזו אל מסורת העבר כטוב מוחלט, ללא שאילת שאלות. פונדמנטליזם דתי. תופעה המוכרת היטב בשלוש הדתות המונותאיסטיות. אם אלו בני כתות נוצריות כמו האמיש, שאינם משתמשים בחשמל או בכפתורים כיוון שהקפיאו את הזמן במאה השש עשרה, או חרדים שמסביבות זהות חובשים שטריימל לראשם ועוטים שאר מלבושי אצילים פולניים מן המאה השמונה עשרה. זוהי נסיגה מודעת אל הלא רלבנטי, דחייה מרצון של השינוי, של המודרני, אל מה שנתפס (גם אם אין הדבר נכון) כקבוע ויציב, נכון באופן לא יחסי, אל מה שהיה פעם, לפני שהעולם התחיל להשתנות באופן כה מטריד.

בעולם המשתנה במהירות רבה כל כך נותרות אוכלוסיות רבות עם תחושה שכל הקידמה הזו אינו דווקא לטובתן. אנשים החלו לדחות את המעניין, המגרה, המסקרן, מרגישים שהתשלום האישי, המשפחתי והחברתי של התנועה וההשתנות הבלתי פוסקת גובים מחיר גבוה מידי. יכול להיות שפעם היה משעמם יותר, הם יאמרו, אך השעמום הזה עושה לנו הרבה יותר טוב.

לפונדמנטליזם יש נטייה לבדלנות והוא יכול לקבל מאפיינים של ריאקציוניזם אלים. ימין נוצרי רדיקלי בארה"ב, משיחיות יהודית בהתנחלויות בשטחים, וכמובן הרדיקליזם הפוליטי של דרך הג'יהאד האסלאמי.

אך אם רגשות החרדה וחוסר הביטחון, שהם אבני היסוד של הפונדמנטליזם, לא נופלים בידיה של מנהיגות קיצונית ואלימה, הרי שהצורך הרגשי הפונדמנטליסטי לסגת, להתכנס אל עצמך, להניח את העולם מחוץ לדלת אמותיך, לא חייב להיות שלילי. אפשר לנסות ולהבין את התפילה כאקט פונדמנטליסטי חיובי, דרך

המאפשרת לעזוב לפרקים את העולם הנע קדימה, העולם שאינו יכול להבין את הז'אנר הזה ששמו תפילה אלא כז'אנר מגוחך, לעזוב את העולם הזה למחוזות חסרי חשיבות, מחוזות של תחינה ומשאת לב.

משהו קרא לי לעבור את המפתן ולהישאר. משהו גרם לי לעזוב בכעס ושוב לחזור. משהו בתוכי איננו מוכן להפנות עורף ללבד, להתמודדות עם עצמי פנים אל פנים. משהו בתוכי מרשה להשאיר לי נתיבי בריחה. בריחה איננה שקר. מותר וטוב להתפלל. התפילה הרפורמית היא חלק מהמסגרת הבוחרת, שאינה כופה, של דרך היהדות הליברלית. ככזו (ורק ככזו) היא מציעה עוד דרך ביטוי לגיטימית ומנחמת בעולם מורכב וכה מנוכר לעיתים. גם אם יש נושאים בוערים יותר על סדר היום, טוב להשמיע גם בנושא זה את קולנו הדק והחלוש, במציאות בה התפילה נתפסת בצד החילוני כז'אנר אסור בהתנסות, ובצד האורתודוקסי ממשיכה לשמש כלי לשלוט באמצעותו בחשיבה.

למה להתפלל? למה להתפלל? האם להתפלל?

תפילתי ואני

אני
ותפילתי
ילדה ועפיפון
אחוז לה בתוך
ידה, תפילתי
ואני

פעם
ילדה, רגליה באדמה,
העפיפון

בשמים

ופעם עפיפון
מתפליש בעפר ארץ
והילדה

ממריאה

אביגיל איתם

מחשבות על תפילה

ישי רון

אט אט קם האיש מכיסאו, רגליו מתקשות לשאת את הגוף שבגד, כאילו כוח המשיכה בחר להכביד אחיזתו. הרופא הוסיף עוד כמה מילות נימוס ותקווה, והאיש פנה לצאת מחדרו של הרופא. רגע קודם העלה הרופא את חשדו כי הפצע המכוער שנפער בחזהו עלול להוות אינדיקציה למלנומה המקננת בגופו. בכדי לשלול או לאשר את האפשרות, יש לבצע ללא דיחוי את הביופסיה, פסק הרופא.

דלת חדר הרופא נסגרה מאחוריו. זוגתו ליטפה אותו במבטה. היא הושיטה לו את ידה, והוא הודה בכל לבו למחווה האנושית, שכלל לא היתה מובנת לו מאליה באותו מעמד. השניים פסעו לאורך מסדרון מואר באור אחיד של פלורוסנט מנוכר. בלא שהיו לו מילים להחליף, התיישב האיש בכיסא שליד הנהג, חש שדינו כבר נגזר. זוגתו ביקשה לעודדו: "הרופא רק רצה לשלול אפשרויות. למה להיתקע עם מחשבות רעות, עדיף שנחשוב על האפשרות הטובה" הציעה זוגתו. האיש התכנס לתוך עצמו. "וגם אם יגלו שזה זה יש טיפול, ונוכל לנצח" היא המשיכה. האיש הפנה אל זוגתו חיוך כבוי ושב אל שתיקתו.

לו היה האיש "מאמין" בודאי היה מפשפש במעשיו, לברר על מה ראוי הוא לעונש; בודאי היה מתפלל לאלוהים שיחלץ אותו מן הצרה שניחתה עליו. אך הוא, האיש ההגיוני והמשכיל, אינו יכול להאמין בהתערבות טרנסצנדנטית בעולם. על פי השקפתו, העולם מתנהל על פי חוקי סיבתיות פיזיקאלית; אירועים שכאלה מתחוללים באופן אקראי, ללא כוונה תחילה ובלא משמעות מוסרית. מלנומה היא חלוקה בלתי מבוקרת של תאים. היא תולדה של גורמים מקריים שונים. היא איננה עונש על משהו וגם אינה נרפאת בהבל פה. ועוד ידע האיש - המחלה מקננת בגופו או שאיננה, והביופסיה לא נועדה אלא לגלות את מה שכבר קיים.

האיש לא האמין כי בכוחן של תפילות לשנות את המציאות. הוא לא לבד. חז"ל דנו בשאלת גבולות חלותה של התפילה. הם הגדירו מה תחשב 'תפילת-שוא':

הצועק לשעבר הרי זו תפלת שוא. כיצד: היתה אשתו מעוברת, ואמר: "יהי רצון שתלד אשתי זכר" הרי זו תפלת שוא; היה בא בדרךך ושמע קול צווחה בעיר, ואמר: "יהי רצון שלא יהיו אלו בני ביתי", הרי זו תפלת שוא¹

'תפילת שוא', על פי חז"ל, היא פנייה לאלוהים בבקשה שיתערב בדבר שכבר התרחש, תחינה להשיב את גלגל הזמן אחורנית. אך מדוע תפילה 'לשעבר' היא תפילת-שוא? התשובה המתבקשת היא שאלוהים איננו משנה את העבר; הוא לא עשה זאת מעולם, ואפשר שהוא כלל אינו יכול לעשות זאת.

1 משנה ברכות ט, ג.

למה להתפלל? למה להתפלל? האם להתפלל?

ניתן לומר שככל שמעמיקה ידיעתנו והבנתנו את חוקיותו של העולם, כך מתרבים העניינים אותם נוכל להגדיר כתפילת-שוא; ככל שסיבתם של תהליכים בטבע נהירה יותר, כך מבין האדם שגם אירועים האמורים להתרחש בעתיד הינם תולדה הכרחית של אירועי העבר. ואם נרחיב את הטענה ונאמר שהאדם הנאור כבר הגיע להשגה המדעית שכל המתרחש בעולם נתון לחוקים קבועים מראש, הרי כל תפילת בקשה מאלוהים להתערבות בעולם הפיזיקאלי תחשב תפילה 'לשעבר' - תפילת שוא.

גם מדברים שכתב הרמב"ם עולה האפשרות שבעתיד עשויה התפילה לעזרה לאבד את מקומה. בספרו מורה נבוכים מבאר הרמב"ם מדוע אומץ פולחן הקרבת הקורבנות הפגאני בתורת ישראל. ההסבר, לדעת הרמב"ם, נעוץ באי יכולתם של אנשים לעזוב באחת את המוחשי ולדבוק ברוחני המופשט מכל ייצוג. כותב הרמב"ם:

והדרך המפורסמת בעולם [הפגאני] כולו, שהסכינו אליה באותם ימים, והפולחן הכללי שגדלנו עמו, לא היה אלא להקריב מיני בעלי-חיים באותם מקדשים שהציבו בהן הצורות, ולהשתחוות להן, ולהקטיר קטורת לפניהן. היראים והסגפנים היו באותם ימים דווקא האנשים המתמסרים כליל לשרות אותם מקדשים העשויים לכוכבים, כפי שהסברנו. לא הצריכו חוכמתו יתעלה ועורמת חסדו, הנראית בבירור בכל מה שברא, שיצווה עלינו לדחות את מיני פולחן אלה, לעזוב אותם ולבטלם, כי זה היה באותם ימים דבר שאין להעלות על הדעת לקבלו בהתאם לטבע האדם אשר לעולם נוח לו במה שהסכיך אליו. הדבר היה דומה באותם ימים כאילו בימינו היה בא נביא הקורא לעבוד את האל והיה אומר: "האל ציווה עליכם שלא תתפללו אליו ולא תצומו ולא תשוועו אליו בעת צרה. עבודתכם תהיה רק מחשבה בלי מעשה כלל."²

הרמב"ם יוצר היקש בין היחס לתפילה לבין היחס להקרבת קורבנות: כפי שבעת העתיקה השגתו המוגבלת של המאמין לא אפשרה לו לקבל פולחן דתי בלא הקרבת קורבנות, אך בתקופתו של הרמב"ם הקרבת קורבנות נתפסה כשריד לא ראוי של פולחן אמונה פגאני, כך גם בתקופתו של הרמב"ם, לנוכח השגתו המוגבלת של המאמין (התוספת שלי), בלתי אפשרי לקבל אמונה שאינה כוללת פנייה לעזרת אלוהים בעת צורך. מתוך ההיקש ניתן להסיק מדבריו של הרמב"ם, כי בעתיד, כאשר דרגת ההתפתחות האנושית תהיה גבוהה עוד יותר מאשר בימיו של הרמב"ם, תיתפס אף התפילה כדרגה פרימיטיבית של עבודת האל, ולכן גם בלתי ראויה. בעתיד, לפי הבנה זו, יבטא האדם המאמין את אמונתו במחשבה מטפיזית בלבד אודות האל.

במילים אחרות, בהקבלה שעורך הרמב"ם בין תפילה לבין הקרבת קורבנות, מרמז-מתנבא הרמב"ם על האפשרות כי בעתיד לא תהיה לאנשים נאורים הפריבילגיה לצפות מאלוהים שיתערב בעולם; אמונה שכזו תיתפס כפרימיטיבית-פגאנית בדומה להקרבת קורבנות. הרמב"ם לא מרחיב בעניין, אך אפשר לקשור בין דבריו לבין האמור ביחס לתפילות-שוא. הרמב"ם, הפילוסוף ואיש המדע, יכול היה לשרטט בעיני רוחו את קו התקדמות ההשגה האנושית שתוביל לשלילת התפילה.

חלפו כשמונה מאות שנים מאז שהדברים נכתבו. רמת ההבנה האנושית העמיקה לאין-שעור. כעת, בני אדם נאורים מבינים את מה שבעבר לא היה ניתן להעלות על הדעת: כי השפה מוטית במהותה ואיננה

2 רמב"ם, מורה נבוכים, ח"ג ל"ב.

יכולה לייצג אמת מוחלטת; גשמים יורדים או אינם יורדים בשל סיבות פיזיקאליות (אף אם מאד מורכבות), ומחלות נגרמות בשל חיידקים, מוטציות וגנים ולא כעונש על מעשיהם הרעים.

יותר מכך, בעת הזו מאמינים אנשים נאורים כי מודל של ממשל מלוכני אבסולוטי איננו מוסרי, ובמקום בו מתקיים משטר דמוקרטי תקין, בני אדם אינם נדרשים עוד להחניף לשליט כדי לקבל זכויות אדם בסיסיות.

לנוכח השתכללות השגתם של בני האדם והגיונו של הרמב"ם, האם לא מתבקשת המסקנה כי ראוי כעת להיפרד ממנהגי תפילה קדמוניים המתרפסים בפני האל ומאדירים את שמו, ולחדול מלבקש את התערבותו בסדר הטבעי של העולם?!

מחשבה אחרת לא נתנה לאיש מנוח: תפילה לעזרה היא תפילה בלתי מוסרית. יותר נכון לומר, היענות לתפילה שכזו תהיה לא מוסרית. "אם אלוהים יענה לתפילתי, משמע שבכל זאת קיימת אפשרות שאלוהים מתערב בעולם. ואם כך, איך אפשר לקבל את התערבותו למעני בעוד שאלוהים לא התערב למענם... מדוע לא נענה לתפילתם של ששת המיליונים? האם אני ראוי לעזרה יותר מהם?!" תמונות הילדים בגטאות הופיעו לנגד עיניו. "אלוהים שיכול היה להציל מליון וחצי ילדים ולא עשה זאת הוא אלוהים שאיננו ראוי שאפנה אליו בתפילה. מוטב להאמין כי 'השמיים ריקים'³ מאשר להאמין שקיים אל שהוא בלתי מוסרי" קבל האיש לעצמו. אם אלוהים נעדר ואין נמען לתפילה, ואף אם אלוהים ישנו אך כל התערבות בעולם הפיזיקאלי היא בלתי אפשרית או בלתי מוסרית, האם נסתם הגולל על התפילה? האם לקוות לעתיד טוב היא פריבילגיה הנתונה רק לאדם שמאמין באלוהי ההשגחה הפרטית?

האיש שכב במיטתו, אור רך חדר מבעד לתריסים אל תוך החדר. עיניו עצומות אך מחשבותיו נעות אנה ואנה. הוא פוחד ואינו מוצא מרגוע לנפשו. אמונה באלוהים היא חסד שישנו או איננו ושלא ניתן לזיכרו. הוא יודע שחייו תלויים בסדר הטבעי של העולם, בחוכמתם של הרופאים, וביכולתו של מדע הרפואה. אך ידיעה זו איננה מקילה עמו. הוא שקוע ביגונו וזקוק לנחמה.

אלוהים כנראה איננו פועל בעולם הפיזי ולכן הוא לא התערב למנוע את מותם... אך אפשר שאלוהים נוכח בעולם הרוחני, שאיננו נשלט על ידי חוקי הסיבתיות; אפשר שאלוהים שוכן בנשמתם של בני-האדם? ואם כך הדבר, יכול האיש להתפלל לאלוהים שינחה את רופאיו לפעול בחכמה, לטפל בו בדרך נכונה. אך גם מחשבה זו נתקלה בהתנגדות פנימית. התערבות האל בבחירותיו של אדם היא בעייתית, שכן משמעותה - שלילת החופש מן האדם לבחור בין טוב לרע. בלא החופש לבחור בין טוב לרע נשמתים עקרונות היסוד של המוסר על פיהם אדם נושא באחריות למעשיו.

השכל אומר שאין טעם, אבל הלב, הוא רוצה הרבה יותר. בדעתו של האיש עלתה מחשבה: "אתפלל על עצמי - שאדע להשלים עם מצבי, לגלות יתרונותיו של הספק הנתון בחיי, שאדע להכיר בכוחה של חולשה, בלי לשקוע ברחמים עצמיים, בלי לתפוס את עצמי כקורבן". שיח-תפילה שבין אדם לעצמו אינו מעלה קושי תיאולוגי-מוסרי כלשהו, חשב האיש, ותחושת הקלה היטיבה עימו במעט.

ויקטור פראנקל, הפסיכיאטר ששרד את אושוויץ, טען שגם במקום האפל ביותר יש לאדם את החופש

3 ביומן שכתב ד"ר ברוך מילך במהלך השואה בעת שחווה על בשרו את התופת ושם איבד את משפחתו, מגיע ד"ר מילך למסקנה כי "השמיים ריקים". יומניו של ד"ר מילך יצאו לאור כספר תחת הכותרת "ואולי השמיים ריקים" והולחנו כאוטוריה ע"י בתו של המחבר - אלה מילך-שריף.

למה להתפלל? למה להתפלל? האם להתפלל?

לבחור כיצד לפרש את המציאות. הוא יכול להעניק למציאות, קשה ככל שתהיה, משמעות רוחנית רחבה יותר מזו הנחוות ברגע הנתון. באמצעות הענקת משמעות לסבלו יכול היה פרנקל להכיל את החוויות שחוה בשואה.

האיש רצה בכל מאודו להעניק משמעות עמוקה למצב אליו נקלע, אך האם תתכן משמעות עמוקה לחיים גם בעולם חסר תכלית עליונה-טרנסצנדנטית? האם יכול אדם למצוא, כטענתו של אלבר קאמי, משמעות לחייו בעולם אבסורדי נטול אלוהים?

במסדרון בית החולים, לאור פלורוסנט מנוכר, שרר שקט מעיק. האיש ממתין לתשובה. המתח המתלווה לתחושת חוסר הוודאות מקשה עליו. זוגתו לצידו, מחבקת גוף. חום גופה מקל עליו במעט. האיש חש כי תהום פעורה בינו לבין שאר העולם. הוא חש בודד וזקוק לנחמה, לתקווה.

בעולם המודרני העמיקו הבדידות והניכור האנושי. מפגשים בין אנשים מתבססים יותר ויותר על יחסי תן וקח, יחסי "אני-לז" כפי שמרטין בובר הגדירם. אך האדם זקוק ליותר מקשר אינסטרומנטלי, הוא זקוק לחיבור בלתי אמצעי, אישי, אינטימי; האדם זקוק להפיג בדידותו, לאיחוד, מפגש "אני-אתה" בשפתו של בובר. סוג כזה של קשר אינטימי מבקש בובר למצוא בתפילה:

בשם תפילה, במלוא המשמעות הגנוזה בה, הרינו מכנים אותו שיח ששופך אדם בפני אלוהיו, שאפילו יבקש מה שיבקש, בעיקרו של דבר אין הוא מבקש אלא שתתגלה לו הנוכחות האלוהית, שיהא חש בה בנוכחות זו על דרך הדושיח. לפיכך המקדמה היחידה למעמד התפילה האמיתי היא היות האדם מוכן ומזומן כולו לנוכחות זו, כיוון כל עצמו אליה, הספונטאניות הבלתי מסויגת שלו. היא הספונטאניות הבוקעת ועולה מן השורשים, עולה בידה כפעם בפעם להתגבר על כל מה שמפריע ומה שמסיע את הלב.⁴

מפגש תפילה אני-אתה עשוי להתרחש, לדעת בובר, רק אם נוכל להרפות מן המחשבות "אודות"; ההתבוננות הרפלקטיבית על הדברים מונעת מאיתנו להתמסר לדברים עצמם; הניתוח הקר מותיר אותנו רחוקים, בודדים; קללת השכלתנות חוסמת אתנו מלגעת. יוני רכטר כתב באחד משיוריו: "המילים הן רק תחליף למה שאין לומר". מילים נועדו להסביר, לצקת תוכן מושגי דומם לשופך בלהט חי. המפגש אני-אתה לא נוכח במילים, הוא החיבור שמעבר...

בובר זקוק לאלוהים שיהיה לו 'אתה' נוכח קרוב, שיפיג בדידותו. גם האיש זקוק לקרבה, אך בלא אלוהים, מֵאֵין יָבֵא עֲזָרִי? דמעות הציפו את עיניו, מעומק בדידותו הסב האיש גופו אל עבר זוגתו וחיבק. היא נענתה לו.

אז נגלתה למתבונן מן הצד משמעותה של תפילה: מפגש פשוט, נטול מילים ומחשבות, נעדר אינטרסים; יחס בין שניים שלא ניתן לביימו או לשכפלו; שכל דיבור אודותיו - מחמיצו. התפילה היא התכלית, להפיג בדידותו של אדם, ולא על-ידי הסחת דעת, בידור שאוטם מלחוש, אלא בדרך של התמסרות למפגש-דושיח עם אדם אוהב, עם טבע, עם אלוהים (עבור מי שמאמין בו), ובמיוחד - מפגש של אדם עם עצמו. "גם לתפילת יחיד צריכים שניים", כתב יהודה עמיחי וכיוון למפגש עם אלוהים הנוכח בחייו. ואם אלוהים נעדר, שיבקש לו "שני" אחר להתמלא בו; גם בתוך עצמו יוכל לגלות את "השני" הנצרך לתפילה.

4 מרדכי מרטין בובר, פני אדם - בחינות באתרופולוגיה פילוסופית, ירושלים: מוסד ביאליק, תשכ"ב, עמ' 319.

התפילה במכינה - הזדמנות לדיאלוג חינוכי

אהרלה פוקס

במכינה שלנו, מכינת תל"ם ביפו, הצייר החינוכי המרכזי, המבטא נאמנה את תפישתנו ואת דרכנו החינוכית, הוא הדיאלוג. אנו מאמינים, שהתפיסה החינוכית המעמידה במרכז את הדיאלוג החינוכי, כמעט טבעי לה לנבוע בתנועה שלנו. הרפורמה מחויבת לדיאלוג, חורטת תביעה זו על דגלה: דיאלוג חי ונושם עם דרכנו, בתוכנו; דיאלוג עם החברה הסובבת אותנו ועם השינויים וההתאמות הנדרשים בכל דור ודור. חברי המכינה מגיעים לשנה של דיאלוג עם החברה בישראל, עם הזהות היהודית והדתית שלהם, עם המשמעות של להיות ישראלי במדינת ישראל, להיות חרדי, מתנחל, בדואי, פלשתינאי במדינת ישראל. הם יוצאים ובאים בחברה המגוונת החיה ביפו ובמדינה והם נפגשים ולומדים איתם ועליהם ומשוחחים במישרין ובעקיפין עם החברה ועם עצמם.

העולם התלמודי וההלכתי המבטא בצורה ברורה ביותר את השיטה הדיאלוגית; בובר שפיתח את מושג הזיקה: יחסי אני-אתה למול אני-לז; לוינס המדגיש את היחס לאחר - כל אלה משמשים לנו מורי דרך כשאנו עוסקים בחינוך ובלמידה באמצעות ה'דיאלוג'. בהקדמה לספרו החשוב **דיאלוגים מעצימים בחינוך ההומניסטי** כותב נמרוד אלוני: "האתגר שעומד במרכז ספר זה הוא פדגוגיה המבוססת על דיאלוגים מעצימים: עשייה חינוכית המתבססת על פרטואר עשיר של דיאלוגים חינוכיים, בדומה להסתמכות על תפיסת האינטליגנציות המרובות (הווארד גארדנר) אשר מכוחם יצליחו המורים לפתח את המודעות והמסוגלות של התלמידים, ולהעצים את יכולתם להנהיג חיים אנושיים מלאים, אוטונומיים, הגונים ומכובדים"¹.

הספר מביא מספר רב של דיאלוגים מעניינים; הדיאלוג הסוקראטי, הניטשיאני, התלמודי ואחרים. דני לסרי מתייחס לדיאלוג ולדיאלקטיקה ומסביר את ההבדל העקרוני ביניהם: 'האחרונה המבקשת לנסח סינתזה בין התיזה והאנטי תיזה ויוצרת שלמות חדשה שבאה במקום הישנה וזו היא מציאות של או או. וכנגדה הדיאלוג מביא מציאות של גם וגם, לא פשרה בינונית אלא הקפה המכילה את האפשרויות השונות כחלק משלמותה. דוגמא לכך נמצא בסוגיות התלמודיות, המשמרות את דברי החכמים השונים זה לצד זה. לא רק המסקנה והפסיקה ההלכתית חשובות, אלא התהליך כולו על כל מרכיביו...'²

במאמר קצר זה אשתמש במונחי המפתח "דיאלוגים מעצימים" ו"הקפה המכילה את האפשרויות השונות", כדי לתאר את הדיאלוג, ובעקבותיו את ההעצמה, שאנו זוכים לה מדי שנה בקבוצת חניכי המכינה, כמו גם בקבוצה הגדולה של משפחת הבוגרים. הדיאלוג, סמוי כגלוי, מתקיים במפגשים השונים. הוא מכיל, מאפשר ומקפל לתוכו את מגוון האפשרויות השונות, אף שהן מנוגדות, לכאורה.

1 נמרוד אלוני (עורך), דיאלוגים מעצימים בחינוך ההומניסטי, בני ברק: הקיבוץ המאוחד, 2008, עמ' 7. ההדגשה שלי.

2 שם, עמ' 369. ההדגשה שלי.

למה להתפלל? למה להתפלל? האם להתפלל?

ישנן מספר אבני דרך במסע הקבוצתי בכל שנה ושנה, ובמסעם של בוגרי המכינה במהלך השנים. אחת מהן הוא היחס לתפילה; ההתמודדות עם התפילה; התפילה והמכינה; התפילה ואני: מעמד או תפילה? איזו תפילה מתפללים? האם מתפללים? לשם מה מתפללים? האם כולם צריכים להתפלל? מה עושים אם מישהו אינו רוצה להתפלל? או שרוצה משהו אחר.

בשנת מכינה אני נמצא בדיאלוג מתמיד עם עצמי, עם הקבוצה - לבד וביחד. בתפילה, המתפלל העומד עם הסידור בידו נמצא בדיאלוג עם עצמו, עם האל ועם היושבים סביבו. הדיאלוג המתקיים סביב התפילה מקרין על הדיאלוג הכולל של הקבוצה, ולהיפך. לעיתים השיחה על התפילה אינה עוסקת בתפילה כי אם בקבוצה, ולעיתים הבעיות שיש לי עם התפילה הן בעיות שיש לי עם הקבוצה, או שיש לי בקבוצה. לעיתים אין לי השקט והמרחב הנחוץ כדי להתפלל, כי אין לי שקט ומרחב בקבוצה, ולהיפך. לעיתים ההתנגדות למעמד ולהתכנסות, או השמחה הפורצת ממני, מצביעים על המתרחש בדירתי או בקבוצת הלימוד שלי. השיח סביב התפילה משלים אפוא את הדיאלוג הקבוצתי, שיש לו הכוח להעצים, ומהווה יחידה אורגנית שלו.

במכינה הדתית יש שלש תפילות ביום. לפני שעוצמים עיניים מתפללים תפילת 'השכיבו', ואם אני נמצא בתקופה טובה עוד אקום באמצע הלילה ל"תיקון חצות". ארון הקודש נמצא במרכז העניינים ומלווה אותי מבוקר ועד ליל בתפילה ובבית המדרש. התפילה היא חלק שקוף מהיום שלי, היא בדנ"א שלי, היא אינה נתונה לדיון ולא למשא ומתן. במכינה החילונית היא אינה עולה לדיון כי "אצלנו לא מתפללים". ובמכינה המעורבת יש המתפללים ויש הקמים מאוחר (הכנה לצבא); או - המתפלל הדתי לצד שאינו יודע לשאול, או הרשע שמציק לו.

במכינה שלנו ישנן שתי משבצות בשבוע לתפילת בוקר. להשכמה אחרת. למעמד. להתכנסות. הזמנה לשיח ולדיאלוג בקבוצה ולשיח עם עצמי. זמן לשאול שאלות שטרם שאלתי, או שמא לא העזתי. ומה עושים עם התפילה הזו? ואיזה כיף שאפשר לקרוא לזה מעמד, או שמא התכנסות, ואולי יוגה או מדיטציה. והיצירתיות - לכתוב, לצייר, לספר, לחדש.

הרבה שאלות ותהיות מלוות את הנוער המתבגר והשואל, המהרהר על דרכו בחיים, המעצב את זהותו. הנוער מנסה סמים קלים וקשים, שותה משקאות כאלה ואחרים עד עילפון, משתעשע עם גופו וגופה עד בלי די, ומחורר את אזנו, את לשונו, פטמותיו וצדדיו. אבל, להתפלל - הס מלהזכיר.

אז מה כל כך מפחיד בתפילה? מה כל כך מפחיד את בני הנוער המוכנים לעשות הכול? איזה גבול אנו עוברים כשאנו מתפללים? מה אנחנו מבינים כשאנחנו אומרים תפילה שבגלל זה היא כל כך מפחידה? פחד מאינטימיות שלי עם עצמי? להיות רגע לבד בשקט, עם עצמי, מפחיד!

אני יושב בחדרה של בתי. כל המכשירים פועלים: המכשיר להחלקת השיער ביד, המוזיקה רועשת, תשובה בפייסבוק לעומר, באייסקי לפז, ובטלפון בירור עם טל האם ראתה כיצד הגיבה על הקיר של שירי בפייסבוק. על השולחן היא עסוקה עם מחברת מתמטיקה לקראת המבחן. ובצד, החברה שלה מדברת בטלפון עם שלש בנות לגבי היציאה לקניון. ואם אני אומר לה: שבי בשקט, הקשיבי לעצמך, היא תיבהל. היא תסרב, היא תשאל למה ולמה, ומה יצא לי מזה ו...

לדיאלוג סביב התפילה יש הפוטנציאל להעצים, וכשהצוות והקבוצה ערניים הוא מעצים את היחיד והיחד הקבוצתי. השיח והתפילה מעלים לשולחן הדיונים ולחלל האוויר הדחוס בוטרמן 10 שביפו נקודות שראוי להתמקד ולדון בהן.

במהלך שנת המכינה היחיד והקבוצה עוברים תהליך חינוכי בציר התפתחות: התחלה מבולבלת בריצה לכל כיוון וניסיונות חוזרים ונשנים, חיפוש מקום ומרחב אישי, מסע של יחידים הנהפכים לקבוצה ולאט לאט פְּנִיּוֹת וקשב לְסוֹבב והתמודדויות חדשות בקבוצה שהתגבשה ומתגבשת. כדי ללוות בצורה נכונה ומיטבית תהליך כזה, אנו יוזמים פעילויות חינוכיות אישיות וקבוצתיות, משימות לביצוע, חווים חוויות בביקורים ובספורים ומתעמקים בטקסטים המעוררים ומזמנים את השיח והדיאלוג; כל זאת כדי להבטיח מסע ותהליך חינוכי בריא ונכון. לדוגמא: שלשה חניכים היוצאים עם ציוד על הגב ליומיים מסע של ארבעים ק"מ עם לינת שטח, אוכל מינימאלי ומשמעת מים - לומדים להקשיב האחד לצרכיו של השני, חווים הליכה של שעות בדיבור ובשתיקה ולומדים לראות את היופי של הבריאה וקטנותו של האדם למול גדלותו ועוצמתו של הטבע שלחלקם היא עוצמתו של אלוהים. חניך הבוחר להיות חסר בית למשך יומיים ומחצה, לומד לראות את העולם והרחוב מנקודת מבטו של קבצן השרוע ברחובה של עיר ומבטיח הבטחות לעצמו ולחבריו שלעולם, לעולם לא ישכח את התחושה של אין, של רעב, של הקושי בלבקש עזרה מהאחר. חניכי מכינה שבחרו לעבוד כשיפוצניקים בחברתם של בני מיעוטים, למדו על העולם מנקודת מבטו של הפועל הערבי, למדו להקשיב ולראות ולמדו לדבר אל - ועם - השיפוצניק הערבי ביפו. וישנן דוגמאות נוספות רבות.

בכוונתי להראות שיש בתפילה ובשיח המתקיים סביבה ובהכנתם של התפילות והמעמדים השבועיים הכלים להעצמה, לחיזוק ולתמיכה במסע החינוכי של חניכי המכינה כיחידים וכקבוצה. ארחיב באחדים מכלים אלה: הקשבה, שתיקה, בקשה, כוונה, התמודדות, אלוהים.

הקשבה

לעצמי, לבעיות שלי, לקשיים שלי, לחשוב עליהם, לתמלל אותם ולדבר בם. ישנו הרבה רעש בקבוצה של ארבעים וארבעה בני נוער. ישנם הרבה קולות, וכדי שאוכל לנוע אני צריך את זמן ההקשבה. אני צריך לפנות זמן להקשיב לעצמי, צריך ללמוד להקשיב לאחר - לראות אותו ולדבר איתו. לחשוב כיצד אני עוזר לו, כיצד אני מבין אותו והכול יתחיל כשאלמד ואתרגל הקשבה.

אני מקווה שאתה שומע

יחיאל מוהר

אני מקווה שאתה שומע

אני יודע

שאינן בזה הרבה ממש כך

אמר לי

בכל זאת אני רוצה עוד פעם

לקוות לזה

שאתה שומע איך אני מקווה

כשאני מדבר עם אלוהים ומקווה שהוא מקשיב לי, אני לומד להקשיב לחברה שלי. כשאני מדבר עם חבר שלי ומקווה שהוא מקשיב לי, אני לומד להקשיב לו. כך גם נוכל להבין את דברי רבי יוסי, האומר בהקשרה

למה להתפלל? למה להתפלל? האם להתפלל?

של ברכת "המוציא" (ברכות, נג ע"ב): "גדול העונה אמן יותר מן המברך". לכאורה קשה הדבר: מדוע העונה יותר גדול מהמברך? המברך מחזיק את הלחם בשתי ידיו, מכוון ומברך. הוא מוציא את שומעיו ידי חובה, והנה באה הבריתא ואומרת שהעונה אמן יותר גדול ממנו. הייתכן?

מאבי מורי שמעתי הסבר יפה וטוב: טענה זו, שגדול העונה מהמברך, באה לחזק את הרגישות לאחר. כלומר, כשאני עונה 'אמן', אני אומר לאלוהים: הקשב קודם לברכה של חברי, הוא רוצה כך וכך או שהוא מברך כך וכך; אחר-כך תקשיב לי, לתפילות שלי ולבקשותיי. עצם המענה 'אמן' לברכות ולתפילות מחזק את הדיאלוג בין בני אדם למול האל וביחד עמו.

שתיקה

איזה כיף להגיע, אחרי מסע לא קצר, לשלב בו ניתן ליהנות מהשתיקה, לשמוע את השקט; ואז גם לראות טוב יותר ולשמוע טוב יותר.

ברגעי הדממה הגדולה, כשאנו מתבוננים בדברים שאין הפה יכול לאמרם, אותה שעה בואו נעמיק את הראיה הנתונה לנו. נסתכל בנו פנימה. נעלה את חיינו כדרך שמעלים דלי מן הבאר. מצווה עלינו לבוא לכלל הכרה של עצמנו. מצווה עלינו לאזן את הכוחות, הפועלים בנפשנו.

מרטין בובר

כשהתהליך הקבוצתי עובד, אין חשש לשתוק. אין צורך לתפוס מקום. יש מקום לכל אחד והשתיקה אינה מביכה. התפילה היא מקום טוב לתרגל זאת. הקולות החיצוניים עם הקולות הפנימיים, הקולות הסותרים והמגוונים מבית ומחוץ. ולאחר הרעש בא השקט, ואז ניתן לשמוע את כולם בהרמוניה. עלינו ללמוד לשתוק. עלינו ללמוד לדבר זו עם זו בשתיקה. היכולת לקרוא את השקט הקבוצתי דומה ליכולת לקרוא את הלֶבָן שבין האותיות. בעולם החסידות ידועה המחשבה שפֶּלֶבָן של ספר התורה, בין האותיות, יש אפילו יותר קדושה מאשר באותיות עצמן.³

בקשה

ללמוד לבקש. ללמוד לומר: אני צריך עזרה. להצליח לעצור בשולי הדרך טרם התברברות ארוכה ברחובה של עיר, למחול על כבודך ולשאול לכתובת הנכונה. לבקש רפואה שלמה, לבקש מקום לישון ואולי ארוחה חמה ומקלחת. לדעת לומר: קשה לי, אני צריך עזרה ואפילו מעט תשומת לב. חיבוק, ולעיתים מבט, יספיקו. לשמוע על בני נוער המתאבדים לאחר ויכוח עם ההורים, או כיוון שלא ידעו לבקש עזרה, בלחישה או בצעקה, או כי לא שמענו כשצעקו; כל זה מחדד את הצורך ללמד את הנוער לבקש. חניכי המכינה נמצאים

3 הרעיון מופיע בכתבים החסידיים בצורות שונות. ראו, למשל: ספר נועם אלימלך, ליקוטי שושנה, ד"ה גר אנכי בארץ; קדושת לוי, קדושות לפורים. היסוד המדרשי למוטיב החסידי לקוח מדברי רבי פנחס בנו של רשב"י, המופיעים בתלמוד הירושלמי (סוטה פרק ח דף כב טור ד). רבי פנחס מתאר את התורה שנתן האל למשה "עורה אש לבנה חרותה אש שחורה היא אש ומוכללת באש חצובה מאש נתונה מאש".

במהלך השנה במספר סיטואציות המעמידות אותם במצב של נצרכים, של מבקשים.

מידי יום, כשהם יוצאים לרחובה של יפו ומתנדבים בשכונות, הם מבינים את המשמעות של להיות בצד המבקש והנזקק. התפילה היא מקום נוסף בו אנו מאמנים את עצמנו לבקש, לעצור, להקשיב, להיות בְּשֶׁקֶט, לבקש לעצמי, לחבריי, לעמי ולכל באי עולם.

כוונה

בתפילה אני לומד לכוון ולהתכוון. בטרם אניח תפילין או אקיים מצות סיפור יציאת מצרים, אעצור לרגע ואומר "הריני מוכן ומזומן לקיים מצוות ..."; מלמדים אותי לעצור ולכוון. מלמדים אותנו להתמקד ולראות ברור ובהיר. על תפילת עמידה נאמר: 'יכוין את לבו כנגד קודש הקדשים' (משנה, ברכות, ד, ה-ו), 'כדי שיכוונו את ליבם למקום' (שם, ה, א), 'מכווין את ליבם כנגד אביהם שבשמים' (תוספתא, ברכות, ג, יד). ולגבי קריאת שמע נאמר: 'המתפלל צריך שיכוין את לבו' (תוספתא, ברכות, ג, ד). הלכות כוונה העוסקות בכיוון, כנגד או אל, והלכות העוסקות באיכות אמירת הטקסט. אין זה מקרה שבמילה כוונה מסתתרים גם כיוון וגם כנות.

במכינה אני צריך ללמוד איך מגיעים לכוונה ולמה אני מכוון. להחליט לכוון בהתנדבות, בלימודים וגם בהליכה לקראת. לכוון בשיחת סלון עם אבא או אמא, חבר או חברה. לכוון במסע השנתי ומתוך כך לתת משמעות להליכה, למראות ולאמירות. כוונה היא סוג של התמקדות בעשייה, בכל מה שארצה לחוות בצורה אמיתית ושלמה. כשאני מכוון ומתמקד בְּעֵנֵי, אני יכול לראות אותו ברור ובהיר, אני יודע להגדיר ולהסביר אותו טוב יותר. אני שלם וצועד בביטחון. הדיאלוג אודות 'התפילה מתוך כוונה והתמקדות' יכול לחזק אותי ולתת לי כוח לכוון בכל יום ויום, במהלך המסע האישי והקבוצתי.

התמודדות

גם לתפילת יחיד צריכים שנים:

תמיד אחד שמתנועע

והשני שלא נע הוא האלוהים.

אבל כשאבי התפלל הוא עמד במקומו

זקוף ובלי נוע והכריח את האלוהים לנוע

כמו סוף ולהתפלל אל אבי.

יהודה עמיחי

מי מניע את מי, מי משפיע על מי, מי ממצמץ ראשון, מי זקוף ומי כפוף. לדבר על זה ולחשוב על זה ולהחליט שהיום אני ומחר אתה. אנו עסוקים מאוד בעומד מולי, בקבוצת השווים ובמוקדי הכוח הסובבים אותנו. אנו בוחנים גבולות, שואלים ובוחנים, מורדים ומתעקשים. זהו חלק מהריקוד המשותף. התפילה שלנו אינה רק דברי הלל וחנופה, או בקשות החלמה לחברי ולמכרי מהשכונה. התפילה היא גם מקום לפריקת כעסים, מקום להטחה כלפי מעלה, מקום לירוק, לקצוף ולשצוף. מקום שבו אני מרגיש מספיק בטוח ומוגן לבעוט

למה להתפלל? למה להתפלל? האם להתפלל?

לגדר ולטטלה מבלי שאפגע. כך גם בדיאלוג הקבוצתי: חשוב שכל אחד ואחד ירגיש נוח ובטוח בקבוצה להתמודד ולגרום לאחר לנוע כשהוא עומד זקוף, ולדעת שמחר זה צריך להיות להיפך.

אלוהים

לגעת במשהו שהוא מעבר לדעת שתמיד אני יכול לשאול ולדבר אתו. להתמודד עם משהו שאינו נתפס. להישאר עם קושיה טובה וליהנות מאי הידיעה, מהנגיעה בקדושה. וואו - ראיתי את אלוהים, דברתי איתו, ממש הרגשתי אותו, הוא היה פה, הוא שם, הוא חלק מאיתנו. כשרע לי וכשטוב לי יש לי כתובת. אני יכולה לדאות אותו בגלי הים המתנפצים אל החוף, בזריחה ובשקיעה, או בהליכה המתמשכת והשותקת ביום ארוך בשבילי ישראל כשנגמרו המילים ורק מרגישים את הרגלים. שיח על התפילה ועל רוחניות מזמן שיחה על דברים שמעבר ל'כאן ועכשיו'. הוא מאפשר לנוער צעיר ושפתן, העסוק רוב היום בלמידה ובדאגה לזולת, לחשוב על דברים שמעבר; להפליג לעולמות יצירתיים ורוחניים; לבדוק את כוחן של מילים באמצעות הקשבה, שתיקה וכוונה טובה; לשאול שאלות עמוקות, קשות, מאירות ומערערות.

ובאמת לא משנה אם הוא מתפלל או לא, למי ולמה. חשוב לנו שחבר במכינה, והקבוצה אתו ולצידו, עוצרים ושואלים. באמצעות הדיאלוג המתקיים סביב התפילה אנו לומדים את עצמנו ויודעים לענות על התנגדויות, על חששות משתיקה. אנו לומדים כיצד להקשיב וליהנות מהשקט שיש ברעש ולהתמודד עם גבולות וכוחות מנוגדים. לומדים להקשיב ולדבר במרפסת דירתית בשעת שקיעה למול שמיים אדומים-בוערים על אלוהים, קאנט, דילמה מוסרית והיחסים שלי בקבוצה.

זהו דיאלוג חינוכי המתקיים בקבוצה. כשכולנו ערניים ומודעים יש לו היכולת להעצים את השיח, את הדיבור, את המחשבות - את הקבוצה. אני מאמין שזו היא מטרתה של התפילה: לשוחח דרכו - איתנו.

*

כְּשֶׁנִּגְלִיתָ אֵלַי,
הִתְעוּרוּ עֵינַי.
כְּבוֹדְךָ וְחַמְדְּךָ הִתְפָּאֵרוּ סְבִיבֵי
כְּמוֹ חֲשׂוֹקִים
שֶׁל "הוֹלָה הוֹפֵ".
אֶתְּהָ מְסִתּוֹבֵב
וְאֲנִי עוֹמְדִת, קְפוּאָה.

בְּמִשְׁחָק שְׁלֵנוּ,
אֶתְּהָ תְּמִיד הַמִּתְחַבֵּא,
וְאֲנִי תְּמִיד הַמִּתְפַּשֵּׁת.
"מִי שֶׁעוֹמֵד מֵאַחֲרַי וּמֵצַדֵּי
הוּא..."
אֶתְּהָ.

קִשָּׁה לְרֵאוֹת
אוֹתְךָ מְכֻסָּה אֶשׁ וְעֵנוּ.
זֶה כְּמוֹ לֹא לְרֵאוֹת אוֹתְךָ בְּכָלֵל.

טליה אבנון-בנבנישת

למה להתפלל? למה להתפלל? האם להתפלל?

לצרוך תפילה

הרהורים על מקומה של התפילה בחייו של האינדיבידואליסט הגלובלי

ליאור זלמנסון

בשנים האחרונות מתפרסמים בעיתונים מחקרים המנסים לבדוק את כוחה של התפילה. בשנת 2001 התפרסם מחקר, שנערך ע"י פרופ' ליבוביץ, בבית החולים בלינסון, שהראה כי לתפילה ישנה השפעה מיטיבה על חולים. במחקרו על חולים שהתאשפזו עקב זיהום בדמם נמצא שישנה הסתברות גבוהה יותר להחלמה ולזמן אישפוז קצר יותר בקרב חולים שזכו שיתפללו עבורם. מאמרים שהתפרסמו מאוחר יותר, ובראשם מאמר שמקורו במרפאת מאיו היוקרתית, סתרו ושללו מכל וכל את השפעתה של התפילה על שיפור תנאי החולה או על החלמתו.

כך או כך, נראה שבעידן המודרני, אם להשתמש בפראפרזה הפוכה על משפטו המפורסם של קנדי, זה לא מה שאתה יכול לעשות בשביל התפילה, אלא מה שהתפילה יכולה לעשות עבורך. במאמר קצר זה בחרתי לשתף במספר מחשבות ותהיות, הנמצאות בשלבי גיבוש שונים, אודות חשיבות בדבר מקומה ותפקידה של התפילה עבור מי שחי ופועל בתרבות גלובלית המעמידה את היחיד במרכז. אנסה להציע דרך אחת, ככל הנראה לא היחידה האפשרית, בה יכולה התנועה הרפורמית (ותנועות ליברליות נוספות) לפעול על מנת להתייחס לסוגיה זו.

התפילה כמדיטציה

מוסף 7 ימים של העיתון 'ידיעות אחרונות' עסק השנה בהרחבה במחקרים אודות התועלת בהכנסת רבע שעה של מדיטציה ללוח הזמנים היומי ובהשפעה "יוצאת הדופן" של סוף שבוע קצר אחד של מדיטציה על חבורה ספקנית במיוחד של מדעני מוח ישראליים. המדיטציה המיידית והתועלתנית מוצגת כסיפוק רוחני מידי זמין, או כ"שעת כושר" למוח. כשם שאפשר לעלות על הליכון למשך רבע שעה ולשפר את הכושר הגופני, כך אפשר תוך עצימת עיניים ומידה מסוימת של ריכוז לשפר את היכולות הרוחניות. אלא שלא לכך כיוונו כל העוסקים בתחום לאורך ההיסטוריה, בתעדם מסעות מפרכים של חיפוש רוחני, מתסכל לעתים, לימוד ספרטני והתעמקות עד שיגעון.

המדיטציה הינה פרקטיקה רוחנית עתיקת יומין ומסורות, המלווה בידע תיאורטי נרחב, הדורשת מהעוסקים בה משמעת ותירגול. המדיטציה זוכה בשנים האחרונות לפופולאריות במדינות ובתרבויות רבות, בהן ששים האנשים ליצור חיבור עם האינסופי והלא מוחשי ולהעניק לתודעתם המתרוצצת מנוחה ושלווה. אלא שבמעבר מהתורות העתיקות אל התרבות הצרכנית של ימינו הופשטה המדיטציה מרוב מרכיביה

הדורשים מהעוסק בה להקדיש מזמנו, להתעמק או ללמוד. לא פלא שכולם יכולים ללמוד, להנחות ולשמש כמאמני מדיטציה לעת מצוא.

על כן החשש הראשון שאני רוצה להצביע עליו הוא חשש שהיחס אל התפילה יהיה יחס דומה. שיתפשו אותה כספורט לרוח, כהזדמנות לאמן את שרירי הרוחניות, כהליכון לנשמה. בתפילה, כמו בכל פרקטיקה רוחנית, חייבת להיות מידה מסוימת של אינטואיציה כדי ליצור את החיבור מהמקום האישי-רגשי, אך בכל אופן אין היא צריכה להיות רדודה ושטחית. כדי שאדם יוכל לאתגר את עצמו ולהנחות אחרים בתהליך - עליו להיות מוכן לתהליך משמעותי ועמוק.

התפילה כ"סוד" קדום

שנת 2006 הייתה שנת מעבר עבור רונדה בירן, מפיקת טלוויזיה כושלת, שגילתה לפתע את "הסוד" - סרט טלוויזיה שהפיקה, המספר על "חוק המשיכה", הפך לסנסציה ואת רונדה למולטי-מיליונרית. בסרט שהצמיח תעשיית ספרים, קלטות וסדנאות, מספרת חבורה של אנשי דת, מורים רוחניים ומדענים על הידע הקדום המובע באותו "חוק" אודות טבעו של היקום. מהו אותו חוק בדיוק? בשתי מילים: בקשו וקבלו. כמו אלאדין, רק ללא מנורה. כל שנדרש מחבורת המאמינים היא לבקש מהקוסמוס/אלוהים/ישויות רוחניות/הקול הפנימי בקשה ואם הם יאמינו בכך בכל ליבם, נפשם ומאודם הם "ימשכו" את הדבר לו ייחלו.

אין כאן הכוונה לשימוש בחשיבה חיובית ככלי לשיפור החיים, רעיון שכבר הוכח במחקרים בפסיכולוגיה, אלא ככלי ליצירת עושר גשמי. ילד שרוצה אופניים, על פי הסרט, צריך לחשוב היטב בלילה כדי שבבוקר יופיעו האופניים, כבאורח פלא, בחדרו. גם אם הנושא והטיפול בו נשמעים מגוחכים, אין לזלזל בתופעה זו, שכן מדובר ב"טרנד" התפילה הגדול ביותר בעשור. רונדה בירן גרמה לאנשים ברחבי העולם להרים את ראשם, לעצום עיניים ולהתרכז בשפע שמגיע להם ושיוכלו לקבלו, אם רק יבקשו טוב.

אם תרצו, 'הסוד' הוא גירסת שנות ה-2000 לתפילת היחיד. החשש הוא שבתפילה כזו האלוהי אינו יותר מקופה רושמת, ואין צורך אפילו בהודיה. לאורך כל הדורות התאפיינו התפילות בבקשות לעזרה מהאל ובתחינות בעיתות מצוקה. יצחק וחנה התפללו לבן, משה התפלל להצלת מרים, יונה המתפלל ממעי הדגה ועוד רבים וטובים. אך הרושם שנוצר, לאחר צפייה בסרט 'הסוד', הוא שהוא אינו מיועד לסובלים, רגשית או פיזית, אלא לאלה המעוניינים רק בעוד ועוד שפע חומרי.

אי אפשר שלא להתרשם מהחשיפה המרשימה אליה הגיעה "הסוד". כמו כפפה ליד, תאורת "הסוד" התאימה את עצמה לעידן הנוכחי, פתרון למיליונים שרוצים הצלחה מיידית, ללא מאמץ. הבעייתיות כאמור, היא שאותם מיליונים אינם מגייסים את כוחותיהם הרוחניים כדי להיות אנשים יותר טובים או כדי לתת צ'אנס לשלום אלא פשוט כדי לתת סיכוי למרצדס.

התפילה כשיר במצעד הלהיטים

בחנות סטימצקי מונח הדיסק החדש "תפילות" של יוסי אזולאי הכולל את מיטב התפילות מהסידור בעיבודים חדשים. הוא החליף שם דיסקים של מאיר בנאי, אתי אנקרי, קובי אוז, דוד דאור, עוזי חיטמן ז"ל ורבים נוספים שבחרו בשנים האחרונות להלחין טקסטים מהתפילה וממבחר הפיוטים, או להקליט

למה להתפלל? למה להתפלל? האם להתפלל?

מחדש לחנים ידועים וישנים. מיטב התפילה והפיוט הוקלטו בקול ובעיבוד עכשוויים והונחו לראווה בדוכן המבצעים שעל יד הקופה הרושמת.

לראשונה מיוחסים לתפילה מושגים מהעולם הצרכני, כגון רשימת השמעה (פלייליסט) ודירוג במצעד. שאלות "דתיות" חשובות צצות במפגש שכזה. איזו תפילה פופולארית יותר - "שיר למעלות" או אולי "אנא בכוח"? איך הופכים את "אדון הסליחות" למרגש יותר? האם המילים ראויות, או אולי שווה לעדכן? שיהיה זה סולו גיטרה או אולי כינורות מסונתזים ברקע? מזמורי התפילה יוצאים מהקהילה המתפללת אל העולם הרחב, בו המטבע הקובע הוא מקומך במצעד. המקום במצעד נקבע על פי יכולתך להתחבב על רבים ככל האפשר, לכוון לאוכלוסיות רבות ומגוונות וכפי שגורסת אחת התחנות - לעשות "נעים באוזן". על כן אין פלא שתחנות רדיו רבות מחבקות את מזמורי התפילה. לכאורה, מה רע בכך שכולם מכירים את מילות התפילה מגלגל"צ ולא מבית אבא? האם איננו צריכים להיות אסירי תודה על הרצון לעסוק ברוחניות-יהודית-מתחדשת?

מחד גיסא, להשמעה חוזרת של מזמורי התפילה ישנה תוצאה חיובית: רבים יותר מכירים את מילות התפילה וניגוניה, אך מאידך גיסא - מה המשמעות של הקשבה ל"שיר למעלות" בין הלהיט של בריטני ספירס לשיר החדש של מטאליקה? באמצעות התפילה, שהיתה שירת הלב, אנחנו מעבירים את הזמן בפקקים. התפילה מתנגנת בפי כולם ובכל מצב: בנסיעה, במסיבה ובמעלית, עד שנעלמים ממנה כל היבט של קדושה וכוונה. מילות התפילה נטמעות בין אלפי "להיטים" קליטים אחרים העוברים דרך גלי האתר ונעלמים כלעומת שבאו לאחר מספר שבועות, עם ירידתם מהמצעד.

התפילה כארוע של שירה בציבור

בבתי כנסת רפורמיים ומתחדשים נהוג ששליחי הציבור נמצאים מרבית התפילה עם פניהם אל הקהל. נוהג זה, אשר מקורותיו וצידוקיו אינם מעיסוקיו של מאמר זה, מדגיש את תחושת הקהילתיות, הקבלה והשוויון לכלל הנמצאים בין כותלי בית התפילה. הבעיה הנוצרת היא שצורת הנחיה זו מזכירה לעיתים מקומות אחרים בהם עומדים שליחים על במה, שרים ומבקשים את השתתפות הקהל. עובדה זו מציבה אתגר יומיומי בפני שליחי הציבור לבל יתפסו כאמנים שמטרתם "בידור" הקהל הרחב.

תופעת התפילה כשירה תופסת תאוצה בשנים האחרונות עם הופעתן של "מעגלי שירה מקודשת", או קבוצות תפילה הממקדות את פעולתן הרוחנית בפרקטיקת השירה. לקבוצות אלה יש מדריך-מנהיג, או מספר מדריכים שהם גם מובילי שירה (Song Leaders), המלמדים ומתרגלים עם הקבוצה מזמורים ופיוטים, תוך שימוש בהרמוניות קוליות ובכלי נגינה מגוונים. למרות שאין ספק ביכולתה של השירה לרומם לבבות ולגרום להתעלות הנפש גם לאדם הלא דתי, נשאלת השאלה האם איננו פוגעים במהותה של התפילה כאשר אנו מתמקדים רק בהיבט הזה שלה, בהיותה הזדמנות לשירת רבים?

רבים מהמארגנים את מעגלי התפילה והפוקדים אותם הינם בוגרים של הטיולים למזרח ושל פסטיבלני הניו אייג' בנוסח 'בומבמלה' ו'בראשית'. הם חזו וחוו את כוחה של המנטרה באשראם, או את חוזקה של ההרמוניה הקולית בסדנאות וברטריטים (Retreats). חלקם - בוגרים של מחנות הקיץ היהודיים בארה"ב, שחוו את החוויה המהנה של שירה בצוותא בקבלת שבת, המבוססת על לחנים מודרניים ומלווה בגיטרה. אכן, קשה יהיה להתווכח עם ההנאה שחווים המשתתפים במעגלים אלו, כיחידים או קבוצה; אין אני רוצה לערער על החשיבות של שירת רבים כחלק מחווית התפילה. עם זאת, החשש הוא שלצד השירה

זנחים היבטים אחרים של התפילה, כגון התיחסות לטקסטים מאתגרים החשובים לא פחות מהמנגינה. רבים ממעגלים אלו הורידו את "עלינו לשבח", קיצרו את תפילת העמידה ונמנעים מאמירת ה'קדיש' באופן קבוע. התחושה, אם להשתמש בשפת היומיום, היא שמעגלים אלו נמנעים מאלמנטים "מבאסים" ו"כבדים", לטובת שמירה על החוויה הרציפה והמענגת אשר תבטיח את חזרתם של השרים-מתפללים.

לחזור אל העבודה שבלב

הקהל הבא לקחת חלק בתפילה מתקדמת, אשר רובו אינו מתפלל דרך קבע, מביא עימו אתגר משמעותי לאופי ולמבנה התפילה. הרי אם תפילה היא כמו המדיטציה בימינו (כלומר אפשר לבוא מדי פעם, כשמתחשק, ולחוות חוויה רוחנית נעימה ומלטפת), ואם מזמורי התפילה מוכרים לכל ממצעד הפזמונים ומושרים על ידי זמרים שתמונותיהם מתנוססות במיטב המגאזינים, אז מה הפלא שאנשים באים לבתי הכנסת ומחפשים שיפעילו אותם בארוע של שירה בציבור? האם אנו יכולים לומר בכנות וברצינות כי אנו מציבים אלטרנטיבה רוחנית רצינית ומשמעותית?

במאמר קצר זה הבאתי מספר דוגמאות המעלות תהיות אודות אופנות ותמורות במעשה התפילה בימינו. אינני טוען שיש להתעלם מהן, אלא להיפך - יש להכיר אותן ובהן. כדי שרבנים ושליחי ציבור יוכלו לאתגר את האדם המחפש תפילה בימינו, הם נדרשים קודם להכיר אותנו, את צרכיו, בחירותיו וחששותיו, את העולם בו הוא חי; לדעת מה משך אותו מלכתחילה אל כתלי בית התפילה, או אל החבורה המתפללת בטבע, אבל לא לוותר לו לרגע בליטוף רוחני נעים על הגב. המחויבות של מוביל התפילה היא אתגור תמידי של חבורת המתפללים. על כן, אין להסתפק בדקלום או בשיר מוכר ששרים בצוותא. אלא לדרוש מהקהל המתפלל גם ללמוד אודות המסורות השונות, לחשוב מה מתחבר לעולמו של כל אחד ואחד ולקבוצה ככלל, להתעמק בסוגיות הלכתיות גם אם אין חלק אינהרנטי מעולמם של המתפללים החדשים, לשאול שאלות כשצריך, לבחור בחירה מושכלת ומוסברת, לשנות לאחר ידיעה, להתרכז במילים, להשתהות ולשתוק לעתים, להתמודד עם טקסטים הנראים להם סתומים ולהתמודד עם ערכים השונים מתפיסת עולמם. כל זאת כדי לקיים את "העבודה שבלב", אשר על שמה קרוי הסידור היהודי המתקדם, ואמרו אמן.

למה להתפלל? למה להתפלל? האם להתפלל?

שבועה

בחג השבועות אני רוצה להישבע חמישים שבועות תמימות

אני רוצה להישבע בחג זה

כדי להזכיר את הברית שנשבע ה' לאבותינו ואמותינו לתת לנו

ולחדש את השבועה שנשבענו בשמחה ובלבב שלם בימיו של המלך אסא.

אני נשבע לשמוע ללמוד וללמד את כל דברי התורה הזאת

אני נשבע לקיים ולקבל את שראוי לקיים ולקבל

אני נשבע להכרה, ידיעה, ושימור המסורת

אני נשבע לשנות את שראוי להשתנות

אני נשבע למחוק את שראוי להימחק

אני נשבע לחידוש והתחדשות

אני נשבע לתעוזה רוחנית

אני נשבע לבקורתיות

אני נשבע לסקרנות

אני נשבע לאמת

אני נשבע לשחרר

אני נשבע למודעות

אני נשבע לתת מקום

אני נשבע להיות נוכח

אני נשבע לקבלת האחר

אני נשבע לאחדות ופיוס

אני נשבע לאהבה וחברות

אני נשבע לעבוד על עצמי

אני נשבע ללמוד את העולם הזה

אני נשבע לזכות של כולם להיות ובשולם

אני נשבע להיות מהנעלמים ואינם עולבים

אני נשבע לעזור ולחיות עם השנאה בין בני האדם

אני נשבע להכיר את עצמי- גם את החלקים שאיני אוהב בי

אני נשבע להנות מהחיים/לחיות את החיים

אני נשבע למשחק החיים

אני נשבע לכבוד החיים

אני נשבע לא לגנוב דעת

אני נשבע לצלם אנוש

אני נשבע שלא לנקום

אני נשבע לצדק וצדקה

אני נשבע להכיר טובה

אני נשבע לאחירות

אני נשבע לאפשר

אני נשבע לאיכות הסביבה

אני נשבע לבעלי החיים

אני נשבע לתמוך

אני נשבע להרגיש

אני נשבע להודות

אני נשבע להקשיב

אני נשבע לדבר

אני נשבע לשתוק

אני נשבע לצעוק

אני נשבע לסלוח

אני נשבע לטפל בהורי, בזקנותם, באותה מסירות והשקעה שהשקיעו בניקותי

אני נשבע להקשיב לילדי חבריי למורי ולתלמידי

אני נשבע לחשוב וללמוד לחשיבה

אני נשבע לחינוך ילדי

אני נשבע לזוגיות

אני נשבע לומר תודה

אני נשבע לקיים את שנשבעתי

וַיִּקְבְּצוּ יְרוּשָׁלַם בְּחֹדֶשׁ הַשְּׁלִישִׁי לַשָּׁנָה חֲמִשׁ עָשָׂרָה לְמַלְכוּת אֲסָא: וַיִּזְבְּחוּ לַה' בַּיּוֹם הַהוּא מִן הַשָּׁלָל הַבִּיאוּ בְּקֹר שְׁבַע מֵאוֹת וְצֵאן שְׁבַעַת אֲלָפִים: וַיָּבֵאוּ בְּבִרְיַת לְדָרוֹשׁ אֶת ה' אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵיהֶם בְּכָל לְבָבָם וּבְכָל נַפְשָׁם: וְכָל אִישׁ לֹא יִדְרֹשׁ לַה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל יוֹמֹת לְמֹן קֶטֶן וְעַד גָּדוֹל לְמֵאִישׁ וְעַד אִשָּׁה: וַיִּשְׁבְּעוּ לַה' בְּקוֹל גָּדוֹל וּבְתַרְוִיעָה וּבְחֻצְצוֹרוֹת וּבְשׁוֹפְרוֹת: וַיִּשְׁמְחוּ כָּל יְהוּדָה עַל הַשְּׁבוּעָה כִּי בְּכָל לְבָבָם נִשְׁבְּעוּ וּבְכָל רְצוֹנָם בְּקִשְׁוֹ וַיִּמְצְאוּ לָהֶם וַיִּנַּח ה' לָהֶם מִסְבִּיב:¹

אהרל'ה פוקס

התפילות שלי

מררה גולדווארג

במשפחתי לא נשמעו תפילות. הורי לא היו דתיים. תפילת הילדות שלי לפני השינה הייתה בנויה ממילים פשוטות. ביקשתי מאלוהים שלום, טובה ושמחה. אינני יודעת מה גרם לי להתפלל. פעם נשארתי ללון אצל חברה ולחשתי לפני השינה את תפילתי. פתאום שמעתי את קולה: "כל הכבוד! לי זה לא יוצא. את מתפללת בשפה שלכם? כל עם חייב להתפלל בשפה שלו..." לא השבתי. התביישתי שאיני מכירה תפילות בעברית.

לראשונה ראיתי את בית הכנסת דווקא בעת ביקורי בגרמניה. הנחו אותי לקומה. ראיתי נשים מפטטות על ענייני חול. לא הבנתי למה הן אינן מדברות על האמונה. אבל כשנשמע קולו של החזן, הפסקתי לשים לב לדיבורים מסביב. זה היה עולם אחר. ולא חשוב שלא הבנתי את משמעותן של המילים - חשתי את התפילה. אז בחרתי את דרכי. דרך האמונה. היום אני פותחת את הסידור בעמוד הנכון ואומרת בגאווה את דברי התפילה בשפת הקודש.

התפילה היא תיקון. אני מתקנת את עצמי ממגרעותיי ושואבת מן התפילה כוח. התפילה היא עבודת השם. אני עובדת בכל לבבי ובכל נפשי. התפילה היא דיאלוג עם הקב"ה. תפילתי היא ביטוי לרגשותי ולמצב רוחי. בבוקר אני מכוונת את עצמי ליום חדש. התפילה בשבת היא חג, קודש. אני יודעת שהקב"ה שומע את תפילותיי. אני מאמינה שהוא עונה לי ועוזר לי לחיות. הודות לתפילה הכול עשוי להשתנות לטובה. החלום היפה ביותר והחלום הטיפשי ביותר יכולים להפוך למציאות. לא חשוב לאן אני מסתכלת בעת התפילה - לבי פונה לאלוהים. הבעיות והדאגות נסוגות. תפילתי היא מעוף, מעוף מעל האדמה, מעוף אל האור.

תרגום מרוסית: גרגורי קוטלר

למה להתפלל? למה להתפלל? האם להתפלל?

הסידור הוא כמו דרכון

נעמה קלמן

הסידור הוא כמו דרכון. הדרכון מראה לנו היכן היינו, לכמה זמן, לאן פנינו. מעברי גבול, ויזות לארצות זרות, חתימות על גבי חתימות של תחנות במקום ובזמן. מופיעים בו כמה פרטים אישיים לזיהוי: שם פרטי ושם משפחה, תאריך לידה, כתובת. אפשר לשאת את הדרכון בקלות. לפעמים שמים אותו בכיס, קרוב ללב, לפעמים בתיק. לעתים אנו מוסרים אותו לאחרים: יש המדברים שפות שונות, בעלי סמכות מפחידים, ויש שמחייכים אלינו כאומרים: כמה טוב ששבת הביתה, או ברוכים הבאים לארצנו. מידי פעם פג תוקפם של דרכונים וחייבים לחדש אותם. יש השומרים דרכונים ישנים, האוצרים בתוכם זיכרונות ותמונות מן העבר.

כך גם הסידור שאנו נושאים מדור לדור. הוא מזכיר לנו את כל תחנות העבר. המילים שהגיעו מהתורה, ממזמורי תהלים שבתנ"ך, תפילות של חז"ל, פיוטים מימי הביניים, קבלת שבת של המקובלים בצפת, נעימות חסידיות, ובעידן המודרני גם שירה עברית, זמר ישראלי, ועוד. כל דור תורם את המאמצים שלו לפנות אל הבורא, להודות לאל, לשבח את ריבונו של עולם, לבקש רחמים מהרחמן, לדרוש את ד', לבכות לאלוהים, ולהחזיר את השכינה לציין.

תפילה היא הדבר הכי אינטימי והכי ציבורי באותה שעה. מתפלל זקוק לעוד תשעה מתפללים. תשעה מתפללים מחפשים את העשירי, המשלים את המניין. אנו חשופים, אך גם מוסתרים. אנו מתחבאים מאחורי מילים שאינן מדברות אלינו עוד, ומחפשים את הטקסטים החדשים שיביעו את החוויה האמיתית שלנו. לרבים מאיתנו דווקא החוויה הקהילתית היא המאפשרת לנו תפילה: החיבור בין הדורות הוא הקשר לעבר, החיבור אל הקהילות המתפללות בכל רחבי תבל בזמן נתון הוא הקשר להווה, והחיבור לילדינו מבטיח את העתיד. עבור אחרים דווקא תפילת היחיד סוללת את הדרך אל החיבור.

נופי ארץ ישראל מוצאים גם הם ביטוי בתפילה: "צדיק כתמר יפרח, כארז בלבנון ישגה"¹ מחלוני אני רואה עץ תמר אצילי ולידו עץ ארז. אני מודעת לכך שדוד הרועה "חיבר" את ספר תהלים כאשר שוטט ברכסים שאני מטיילת בהם. השמש שלנו אכן מזכירה את ספר בראשית, ונותנת אור חזק ומנחם ברוב ימי השנה. ולכן, נכון לומר: "המחדש בטובו תמיד מעשה בראשית".

התחדשות השפה העברית, החזרה לארץ, הפריחה התרבותית - כל אלה כבר הניבו לנו טקסטים הראויים להיות חלק מסידור התפילה. אנו משלבים אותם לצד התפילות המסורתיות, ושרים אותם בשלל הלחנים החדשים, שחלקם נתחברו על ידי נוער תל"ם וחניכי המכינה ביפו. הגיע הזמן לשלב גם את טכניקות ההתבודדות של המזרח: שקט, מדיטציה, תרגילי גוף ונפש. זו משימה לא קלה למצוא את האיזונים בין המורשת העשירה הכוללת את מסורות אשכנז וספרד, הנשמה החסידית, הליטורגיקה הרפורמית, הלהט הצינוני והזמר העברי.

טוב שיש לנו דרכון המתעד את המסע הזה!

1 תהלים צב, יג.

התפילה בתל"ם

מבט ציוני רפורמי בעידן הפוסט-מודרני

מיכאל לבני

מבוא ביוגרפי

רשימה בנושא פולחן ותפילה, ולו רשימה עיונית, מחייבת הצהרה על התנהלותו של הכותב בנושא פולחן בכלל ותפילה בפרט. שאלה זו משיקה גם לאמונה ואלוהים בהשקפתי ובחיי, אך על כך הרחבתי במקום אחר.¹

בקהילתי, קיבוץ לוטן, אני משתתף עם זוגתי באופן קבוע למדי בתפילת ערבית בלילות שבת וחג. אני עושה זאת ברצון ומתוך צורך נפשי להזדהות עם הקהילה, אורח חייה וחזונה.² גם סעודת ליל שבת וחג ומועד מתבטאת בקהילה שיתופית כשלנו בהתכנסויות טקסיות של כלל הקהילה.

מניע מרכזי בהענקתי את מגורי מקיבוץ גשר הזיו לקיבוץ לוטן בסוף 1986 היה הרצון להיות חלק מקהילה רפורמית ציונית בה שבת, חג ומועד וטקסי מעבר בחיים הם חלק מתורת חיים של קהילה מקיפה-כל, אשר ייעודה, בין היתר, הוא התחדשות יהודית-ציונית.

עליתי ארצה בשנת 1963. מניעיי היו ציונים-תרבותיים וסוציאליסטים והם הביאו אותי אז לקיבוץ גשר הזיו. שנים אחדות אחר כך התחלתי לחוש במצוקה הרוחנית בתנועה הקיבוצית, ולמעשה בחברה הישראלית כולה. בשנת 1975 גויסתי להיות שליח ראשון של התנועה הקיבוצית לתנועה הרפורמית בצפון אמריקה. שם, במחנות קיץ של NFTY חוויתי לראשונה "תפילה יצירתית". חזיתי בכוח המחנך והמלכד של תפילה משוחררת מדפוסי קבע, ולו בתת-תרבות מלאכותית-ארעית של מחנה קיץ. כמחנך, הבנתי כי כאן מפתח לקסר בקהילה הקיבוצית כקהילה ציונית תרבותית.³ ללא שילוב סמלים וטקסים המעוגנים במורשת שלה, קהילה ציונית תרבותית תימצא נטולת שורשים גם אם לכאורה היא פורחת.

הבנתי, שבתנאי קיום יהודי בחו"ל (וודאי ביהדות הרפורמית שאין בה מחויבות למצוות) התכנסות סביב פולחן, כולל תפילה, היא ביטוי חיוני של זהות יהודית ונטילת חלק במאבק ההישרדות בתוך סביבה מבווללת-כל. מאידך גיסא, היה ברור לי כי בארץ אין די בפולחן, שאינו חלק אורגני של מעשה חינוכי-תרבותי-חברתי

1 ראו: מיכאל לבני, "אמונה ואלוהים בהשקפתי ובחיי", הסימפוזיון, "האלוהים שלי - האמונה שלי", בתלם, ספטמבר 2001, עמ' 5; וכן בתוך ספרי: האופציה הרפורמית: ציונות אחרת, קיבוץ לוטן: עמותת "צל התמר", 2002, עמ' 41-43.

2 ראו "חזון לוטן" באתר www.kibbutzlotan.com.

3 אני נמנע במודע משימוש במילה "חילוני" בבואי לתאר את חיי התרבות של הקיבוץ. המונח "יהדות חופשית" מתאים יותר. "חילוני" הוא מושג מיובא מתרבות המערב לתוך תרבות ישראל. לדידי, רעיון ה"חול" מתאר מצב של חוסר אמונה בתכלית אינסופית לחיי אדם, תכלית שמעבר לחיי-שעה. גם המונח "דת" הוא זר למורשת שלנו. הוא מופיע בתנ"ך (במגילת אסתר, ספר דניאל וספר עזרא) רק כמונח מיובא מתרבות פרס-מדי.

למה להתפלל? למה להתפלל? האם להתפלל?

כולל⁴. קהילות שעיקר מעשיהן מסתכמים בפולחן ותפילה מציעות בסיס רעוע עד מאוד להתחדשות ציונית תרבותית. לעומת זאת, הקיבוץ מקיים קהילה בעלת תורת-חיים וברבים מהקיבוצים גם צוין החג והמועד. מה שהיה חסר בהם היה השתרשות מעמיקה יותר במורשת, כולל הרעיון האלוהי. התפילה היצירתית נראתה בעיניי כדרך אפשרית להקניית מודעות ומשמעות לחיי תרבות בקהילה ייעודית-משימתית דוגמת קיבוץ. על ניסיונותיה של קבוצה קטנה של חברי קיבוץ באותה עת ללכת בדרך זו כתב הרב הרפורמי וחרב קיבוץ כפר המכבי, שלום לילקר, את הדוקטורט שלו.⁵

האמנתי בתרומה האפשרית לחרבות יהודית-ציונית של שילוב בין זרם ביהדות שאינו מחויב להלכה הרבנית לבין הציונות התרבותית של דמויות כגון א.ד. גורדון וברל כצנלסון. סברתי כי תנועה ציונית רפורמית תוכל לאתגר.

בשנת 1979 מוניתי למרכז תל"ם-נוער, לימים צופי-תל"ם, מפעל משותף באותה עת לתנועה הקיבוצית ולתנועה הרפורמית. על מנת לקדם שילוב זה ראיתי צורך לבחון את התפילה בהקשר היסטורי ומתוך ראייה ציונית. כך כתבתי אז על תפקיד העבודה הדתית - בימים ההם ובזמן הזה:

העלאת קורבנות בתקופת הבית הראשון והתפילה מתקופת הבית השני ואילך שמשו לשלוש מטרות עיקריות, שאבותינו היו מודעים לשתיים מהם.

א. ניסיון של הפרט וקהילתו להשפיע על היקום - אם מתוך מגמה מחושבת להשפיע בכיוונים מוגדרים על הסובב, ואם כדי לספק צורך נפשי בביטוי מאווים כלפי כוחות-על.

ב. ביטוי של מחויבות (קיום מצוות) מצד הפרט וקהילתו לעבודת הבורא - ישות נעלמה חובקת-כל המקנה תכלית לחיי אדם.

לעבודה הדתית היה תפקיד נוסף, בפרט (אך לא רק) אחרי חורבן בית שני. העבודה הדתית הייתה המוקד, מעין ציר מרכזי, שסביבו התגבשה התרבות הלא חומרית והערכית בקהילות של עם ישראל.⁶

ברשימה זו, רק תפקיד אחרון זה הוא רלוונטי לנו. אינני שולל, ואני אף מכבד את המשמעות הסובייקטיבית והחברתית האפשרית ליחידים בעבודה דתית. אולם, מבחינת תפקידה האפשרי במפעל הציוני תרבותי בכלל ובמפעל ציוני רפורמי בפרט, משמעות הפולחן והתפילה כרוכה בהקניית משמעות לקהילה ייעודית משימתית - קהילה בעלת שליחות יהודית-ציונית.

על בסיס רעיון זה הונהג, בעזרת מדריכים ישראלים בוגרי תכנית חילופי נוער EIE, ה"מעמד". במועצה החינוכית השלישית של תל"ם-נוער, נוסח הגדרתו ואת הרציונאל לעיצובו של המעמד לאמור:

היות שנתגבשה דעה במועצה שהתפילה כשלעצמה אינה מספיק כולל, הוחלט להנהיג את המונח 'מעמד'. מעמד הוא ציון התכנסות של אנשים ע"י קטע תפילה, שיר, נגינה,

4 Michael Livni, "More than Worship Needed", *Judaism*, Fall 1982, Vol. 31:4, pp. 434-437

ראו בעברית: "לא די בפולחן", האופציה הרפורמית, עמ' 128-131.

5 הדוקטורט נכתב בהיברו יוניון קולג'. ראו: Shalom Lilker, *Kibbutz Judaism: A New Tradition in the Making*, New York: Herzl Press, 1982

6 מיכאל לבני, "משמעות המעמד בצופי-תל"ם", (1982, 1987), האופציה הרפורמית, עמ' 285-287 (ההדגשה במקור).

עיון-תפילה, התייחסות או כל הבעה המדגישה את הצד הערכי של ההתכנסות.⁷

היה ניסיון מודע לכלול שירה, זימרה והגות עברית במעמד על מנת לשלב הגות ומעש ציוני בסמלים ובנרטיב של מורשת ישראל.⁸ הכוונה הייתה להקנות בכך תוכן תרבותי לחיי קהילת הנוער כקהילה ציונית תרבותית לומדת. בעיניי, המעמד היה אמור להיות חלק מתורת חיים בעתיד - בתקווה שחניכים יגשימו אורח חיים ציוני תרבותי ב"קהילה קדושה" של ימינו. למרות ערכו הרב של חידוש ליטורגי זה, בהעדר קהילות ציוניות רפורמיות ותנועה ציונית רפורמית (ראו להלן), חידוש זה נשאר ערטילאי מבחינת משמעותו הציונית-תרבותית.

מבט ציוני, מבט ציוני רפורמי

מבט ציוני היום, משמעו מבט ציוני-תרבותי. עם הקמת המדינה הושגה מטרת הציונות המדינית - מדינת היהודים. לעומת זאת, לא פג תוקפו של האתגר שהציבה הציונות התרבותית מבית מדרשו של אחד העם. הציונית התרבותית לא הסתפקה במדינת היהודים שתהיה "ככל העמים", אלא בקשה לכוון מדינה יהודית ייחודית, שתבטיח המשך קיום יוצר לעם ישראל. עבור הציונות התרבותית, מדינת ישראל קמה על מנת לקדם מטרה זו. לציונות התרבותית יש מטרה תרבותית-ערכית אינסופית של עיצוב פני החברה בישראל. תרבותו, לרבות התנהלותו הערכית של העם בארצו, אמורה להשליך על העם כולו.

אכן, ייתכנו חזונות שונים, אף מנוגדים, לגבי המשמעות בפועל של המילים "מדינה יהודית" או (אדרבא) "מדינה יהודית ודמוקרטית". תמיד הייתה יותר מדריך אחת להיות ציוני. מתוך כך, מוטל על הציונות הרפורמית לקדם עמדה ההולמת את חזונה.

נשים לב: המונח "ציונות דתית" אינו אלא תאור של סוג מסוים של ציונות תרבותית. גם תנועה ציונית רפורמית יכולה לסווג את עצמה כ"דתית", במסגרתה של הציונות התרבותית.⁹ הפולחן והתפילה, כולל אופן חגיגתם של השבת ושל מועדי ישראל כמו גם של טקסי המעבר בחיי היחידים, הם פן הכרחי במשנה שכל אסכולה ציונית תרבותית צריכה לפתח.

עם זאת, הציונות התרבותית ראתה עצמה מלכתחילה כביטוי של המורשת הנבואית. במסה מכווננת משנת 1893 טען אחד העם כי על מרכז לאומי בארץ-ישראל להחיות את המתח בין כהן ונביא, מתח שטמון בו הכוח היוצר של העם.¹⁰ מנסחי מגילת העצמאות וודאי קבלו מאחד העם כאשר הצהירו: "מדינת ישראל תהא מושתתת על יסודות החירות, הצדק והשלום לאור חזונם של נביאי ישראל. (ו)תקיים שוויון זכויות חברתי ומדיני...בלי הבדל דת, גזע ומין".

7 "תפילה ומעמד", החלטות המועצות החינוכיות - צופי תל"ם, תש"מ - תשנ"ד (1980-1994), ערכה: קרינה גולדברג, צופי-תל"ם, 1994, עמ' 24.

8 ראו: דליה מרקס, "לתולדות התפילה הרפורמית בציון", מועד: שנתון למדעי היהדות, י"ז (תשס"ז), עמ' 123-125. מאמרה של מרקס "המעמד - בין כוונה וקבע: תיעוד וביקורת", עתיד לראות אור בדברי ימי הכנס על הרפורמה בהוצאת מכון ון ליר בירושלים. אני מודה לה על שנתנה לי לעיין בכתב יד. ראו לציין שהרבה ד"ר מרקס ערכה גם את סידור הנוער, החוויה שבלב, (תל"ם, תשנ"ט-תש"ס). בסידור זה נעשה ניסיון מרחיק לכת לשלב תכנים עבריים-ציוניים עם הסידור הקיים של תל"ם, העבודה שבלב.

9 אף ראו הסתייגותי בהערה 3 לעיל.

10 אחד העם, "כהן ונביא" (1893), על פרשת דרכים, תל-אביב: דביר, 1964, א, עמ' קעד.

למה להתפלל? למה להתפלל? האם להתפלל?

על רקע זיקתה המוצהרת של הרפורמה למורשת הנבואה בעם ישראל, מונח אתגר מימושה של שאיפה זו לפתחה של הציונות הרפורמית. מהי דמותה של החברה בישראל, שהציונות הרפורמית שואפת אליה? מה מקומם ואופים של מעמדי תפילה ופולחן כחלק של תורת חיים בתרבות יהודית-ציונית רצויה? האם התמקדות בתפילה בד' אמות בית הכנסת תתן תשובה ראויה לשאלה ציונית תרבותית מהותית זו?

אמות מידה לתנועה ציונית-תרבותית

במהלך מאה השנים האחרונות קמו בציונות התרבותית שתי תנועות שניסו, כל אחת על פי דרכה, לקדם במעשיהן חזון ולהשיב על השאלה מדינה יהודית מהי? הראשונה הייתה תנועת העבודה הציונית, אשר השפיעה השפעה מכרעת עד לשנות השבעים של המאה העשרים. השנייה הייתה (ועודנה) הציונות הדתית-אורתודוקסית משיחית ("גוש אמונים" על הסתעפויותיו). פעילותו הרשמית של ה"גוש" התחילה אחרי מלחמת יום הכיפורים. בפועל, בימינו נותרה הציונות האורתודוקסית המשיחית כמעט לבדה בזירה כתנועה ציונית-תרבותית. לשתי התנועות היו שלושה מרכיבים שניתן לראות בהם אמות מידה לתנועה ציונית-תרבותית משפיעה:

1. חזון, תורה רעיונית, אידיאולוגיה; וכן תוכנית פעולה להגשמתה.
2. מערכות חינוך פורמאלית ובלתי פורמאלית מגיל הגן ועד בגרות ואף מעבר לה.
3. מפעלי הגשמה קהילתיים ייעודיים (intentional communities) המדגימים תורת חיים ערכית ומקיפה, המגשימה בפועל את החזון.

אמות מידה אלה הן מכלול אורגני, המשמש תשתית לכל תנועה ציונית-תרבותית פוליטית, המבקשת באמות ובתמים לעצב את פני החברה הישראלית על פי חזונה. בכוחו המגייס של החזון, שאבו שתי התנועות מסה קריטית של חברות וחברים, בעלי מחויבות ונכונות להשקיע את חייהם בהגשמת חזון התנועה "בכל ליבם, בכל נפשם ובכל מאודם". מעל הכול, המחויבות לרעיון תבעה מהם שילוב בין מימוש עצמי והגשמה עצמית. המימוש עצמי היה בחיים אישיים של עבודה ואהבה; ההגשמה עצמית - בקיום המימוש האישי, יחד עם אחרים, בקהילות ייעודיות המגשימות בתורת-החיים שלהן את החזון.¹¹

כוחה המגייס של תנועה היה קשור גם לתרבות ערכית, הכוללת סמלים ופולחן שתפקידם לגבות אותה. העולם הערכי של תנועת העבודה הציונית התפורר. כוחה המגייס של הציונות המשיחית נשאר רענן, לדאבון לבם של רבים מאתנו. לתפילה בהתנחלויות יש ויש משמעות של כוח מגייס לא פחות מלריקוד ההורה של החלוצים בלילה בתום העבודה (שגם לה נודעה, באותם ימים, משמעות פולחנית).

הרפורמה והציונות במבטן של המודרנה ושל הפוסט-מודרנה

אליעזר שביד דן בהבדל בין המודרני והפוסט-מודרני.¹² תנועה מודרנית קובעת את הרצוי שיש לשאוף אליו.

11 מיכאל לבני, "מימוש עצמי והגשמה עצמית: באור ודין", מבפנים, נ (סתיו תשמ"ט - אוקטובר 1998), עמ' 240 - 242. ראו גם בתוך: האופציה הרפורמית, עמ' 169-173.

12 אליעזר שביד, "הומניזם, גלובליזציה, פוסט-מודרניזם ועם ישראל", מסות גורדוניות חדשות, תל-אביב: הקיבוץ המאוחד,

על סמך הרצוי היא קובעת תכנית פעולה להגשמת החזון. יש לה אידיאולוגיה: "מערכת הגיונית וברורה של אידיאלים ותכנית פעולה המספקת לאלה המאמצים אותה מפה קוגניטיבית מקיפה של עמדותיהם ומטרותיהם."¹³ אוסיף: תנועה מודרנית מספקת גם את הסמלים ואת הפולחנים שסביבם מתלכדים.

הפוסט-מודרני, תוך האלהת היחיד לעומת הכלל, שולל אידיאולוגיה המחייבת "יחד" על מנת לממש חזון. הפוסט-מודרני מנצל את מדעי החברה על מנת לקבוע מהו המצוי בחברה נתונה מבחינת הכוחות והדעות. מצוי זה הוא בשבילו נקודת המוצא לפעילות. את ההבדל החד בין שתי מגמות סותרות אלה נוכל לחוש היטב מתוך הלהט של דברי הרצל "אם תרצו אין זו אגדה", או מהאופן שבו לאו בק מתאר את מבשר הציונות הסוציאליסטית, משה הס: "הוא ראה את ההווה מנקודת ראות של העתיד... הוא לא רצה לקבוע את העתיד על סמך המצוי בהווה."¹⁴

לעולם, תנועה ציונית אינה יכולה אפוא להיות פוסט-מודרנית!

האם קיימת בפועל ציונות רפורמית? לעת עתה, לא. ארגון הקהילות של היהדות המתקדמת אינו עומד באמות המידה של תנועה ציונית תרבותית, שתוארו לעיל.¹⁵ על כן, מלכתחילה יש לקבוע שלתפילה בתל"ם אין משמעות כמעשה ציוני המלכד תנועה ציונית תרבותית. יש לומר, שנכון לעת הזאת אין לתל"ם גם כוונה להתאים עצמה לאמות אלה, לא ברמה ההצהרתית ולא בהקצאת תקציבים. נהפוך הוא. התנועה עברה בשנת 2006 תהליך של מיתוג, שהיה, הלכה למעשה, תהליך של חקר שוק פוסט-מודרני, שמהותו ניסיון לזהות את המציאות ולהשתלב בה.¹⁶ המיתוג שעוצב בתהליך זה נוסח לאמור: "התנועה ליהדות מתקדמת היא זרם יהודי דתי המציע זהות יהודית עכשווית למבקשים לחיות מחדש את היהודי שבהם, תוך שמירה על אורח חיים חופשי."¹⁷ המיתוג פונה אל הפרט ואל צרכיו, סובייקטיביים כאובייקטיביים. הוא אינו מציע אופק תנועתי-ציוני. יש בו חזרה אל הרפורמה הקלאסית, שהגדרה עצמה כזרם דתי על מנת להקביל את עצמה לזרמים הנוצריים. תל"ם הוא אפוא ארגון הפוסט-מודרני ופוסט-ציוני. יש לציין, שכשעלתה בדיון המיתוג שאלת הכללת המונח "ציוני", היא הורדה מסדר היום.

לתהליך המיתוג בתל"ם יש מקבילות בעולם המערבי הפוסט-מודרני. כך, למשל, מגדירים תהליכים מעין אלה קארט וקינג בספרם, למכור רוחניות: "דתות (במערב) מסגלות את עצמם על מנת להגביר את משיכתן בשוק של תחרות חופשית... מאז התחייה אנו עדים להפרטת הדת... הופעת הקפיטליזם המודרני אפשרה... את הופעת הרוחניות המותאמת לצרכן כיחיד..."¹⁸. הילס וודוורד קובעים, באותה רוח, בספרם המהפכה

2005, עמ' 14.

13 Gideon Shimoni, *The Zionist Ideology*, Hanover NH: University of New England Press, 1995, p.3

14 Leo Baeck, *This People Israel* (1955), New York: Holt Rinehart Winston, 1964, p.377 (הדגשה שלי-מ.ל.)

15 בנושא זה הרחבתי במאמרי: "הציונות הרפורמית והשלכותיה", מחזון למציאות: יהדות, לימוד ומנהיגות במרכז חינוך לאו באק, ערך: סער שקד, חיפה: מרכז חינוך לאו באק, 2006, ע. 121-124. וכן: "האם יש דבר כזה - ציונות רפורמית?" (דברים בפאנל, הוועידה

ה"ח של התנועה ליהדות מתקדמת) מאי 2008. רשימות אלו זמינות באתר www.michael-livni.org

16 מטרתו המוצהרת של התהליך הייתה: "לבנות במשותף אסטרטגיית מותג שתשמש את מאמצי הגיוס והתדמית של התנועה לאורך זמן במטרה להגדיל את טווח החברים ולשמר חברים קיימים".

17 מערך לדרך, ערכה: גוסטי יהושע-ברוורמן, התנועה ליהדות מתקדמת, 2006, עמ' 4, 21. ההדגשה שלי.

18 Jeremy Carrette & Richard King, *Selling Spirituality - The Takeover of Religion*, Oxford and New York: Routledge, 2005, p. 28. (המקור: online; תרגום והדגשות שלי).

למה להתפלל? למה להתפלל? האם להתפלל?

הרוחנית: "...במידה ואנשים נעשים מעורבים (בתחום הרוחני) סביר כי מעורבות זו תהיה בטיפוח חיים סובייקטיביים ולא דווקא באופנים המבכרים חיים כביטוי של אמונה וערכים..."¹⁹ ההקבלה בין הגדרות אלה לבין מגמתו המוצהרת של המיתוג בתל"ם אינה צריכה הבהרה.

תפקיד התפילה בתל"ם ומשמעות "התחדשות התפילה בישראל"

על רקע היות תל"ם זרם דתי בלבד, לא נודעת לתפילה בתל"ם משמעות ציונית מלכדת. התפילה נשארה דרך להבעה ולהזדהות אישית וחברתית. אין לה ממד של מחויבות תנועתית, של התגייסות יחד עם אחרים למען חזון תנועתי ציוני רפורמי. יוצאים חלקית מכלל זה הקיבוצים כמו גם מעמדי תפילה ופולחן, המשולבים בבית ספר כ"קהילה לומדת". שם קיים ניסיון לשלב את מעמד-התפילה באורח חיים כולל. אולם אין ביוצאים מן הכלל יחידים אלה כדי להשתית תנועה ציונית רפורמית ארצית.

עם הופעת הסידור של תל"ם, העבודה שבלב ב-1982, כתב איש מחשבת ישראל, אוריאל טל: "לפנינו סידור תפילה ... המיועד לא ל'דתיים' בלבד, כי אם גם לאנשים בעלי רגישות רוחנית המבקשים להעשיר בעזרת התפילה את דרכי הביטוי בעולמם הפנימי ובזיקתם לתרבות ישראל..."²⁰ אבחנתו דומה להפליא למה שהעלה תהליך המיתוג עשרים ושלוש שנים מאוחר יותר, הגם שספק עם מוליכי המיתוג היו ערים לקרבה זו.

מארגני ועידת תל"ם הי"ט הצהירו כי הוועידה "תעמוד בסימן התחדשותה של התפילה בישראל". בראייה הציונית הרפורמית שלי, פולחן הוא כלי חיוני, אקט קהילתי של יחד, שנועד לרכז את הקהילה, כקהילה ייעודית משימתית, סביב משימות של עשייה. אלא שהתפילה בתל"ם אינה כזו. עיקר עניינה הוא הבעה אישית והזדהות אישית חברתית. היא אינה נותנת ביטוי ליעוד הקהילה כקהילה ציונית (רפורמית) כי, מלכתחילה אין הקהילה רואה עצמה חלק מתנועה ציונית רפורמית.

יש אמנם לברך על הפעילות הציבורית של קהילות תל"ם לטובת מפעלי צדקה. אך פעילות זו אינה כלל ועיקר ביטוי ציוני-תרבותי-פוליטי למאבק על כינון חברה צודקת יותר. זו צדקה של "כהונה"; לא צדק של "נבואה". יש לומר, שחלק מפעולות המרכז לפלורליזם יהודי הוא אכן ציוני רפורמי פוליטי, אך דווקא בהקשר זה חלש עד מאוד קשרו של המרכז לקהילות ולארגון המאחד אותן.

במה מדובר אפוא כשמתייחסים ל"התחדשות התפילה בישראל"? בדומה - ניתן לשאול, במה מדובר כאשר בוחנים את תופעת בתי הקהילה והתפילה הישראלים ובתי המדרש "החילוניים" הצצים חדשות לבקרים בדור האחרון כחלק מהתחדשות זו?

ההתמקדות בנושא התפילה משקפת את המעבר מהמודרני לפוסט-מודרני. זהו מעבר מתנועות השואפות "לתקן עולם" ומגבשות תכנית פעולה למימוש שאיפה זו אל עבר ארגונים המספקים מוצרי צריכה חברתיים ורוחניים ליחידים. יש כאן ביטוי "רוחני" משלים של המעבר הפוליטי-כלכלי-חברתי אל ההפרטה הניאו-ליברלית בישראל ובעולם. דני גוטוויין, איש אוניברסיטת חיפה, קושר בין התהליכים הכלכליים והרוחניים

19 Paul Heels & Linda Woodward, *The Spiritual Revolution*, Malden MA: Blackwell Publishing, 2005, 78 (המקור:

online; תרגום והדגשות שלי).

20 אוריאל טל, 'עבודה שבלב' - סידור התפילה של היהדות המתקדמת (רפורמית) (1983), מיתוס ותבונה ביהדות ימינו, תל-

אביב: ספרית פועלים, 1987, עמ' 207.

בישראל. בעיניי, הם קשורים גם "להתחדשות התפילה בישראל". וכך כותב גוטוויין:

קביעתה הידועה של מרגרט תאצ'ר כי 'אין דבר כזה 'חברה', ישנם רק פרטים ... וכן ישנן משפחות', ביטאה את היגיון העומק של ההפרטה, החוזר ומחולל כל העת את הפרדת הפרט מן החברה ... העיסוק ביהדות - שהולך וגובר בד בבד עם פירוק מדינת הרווחה וערכי הסולידריות החברתית שעמדו בבסיסה - הוא חלק מן ההסתגלות התודעתית של חלקים ממעמדות הביניים למהפכת ההפרטה ... כמו צורות אחרות של 'מחאה מופרטת' גם תרבות בתי המדרש משתלבת בסדר המופרט ומאשררת אותו.²¹

בראייה ציונית תרבותית, ההתמקדות בתפילה היא הסחת הדעת משאלות חברתיות-כלכליות-תרבותיות-חינוכיות העומדות בפני תנועה ציונית תרבותית פוליטית בימים אלה; דבר זה תקף במיוחד לגבי הציונות הרפורמית.

במבט היסטורי, ההשלכות לגבי תל"ם חמורות אף יותר. תל"ם מתנהלת בצורה מאד דומה להתנהלותה של יהדות "החלוקה" בישוב הישן במאה הי"ט. היא תלויה בכספי הגולה לשם קיום תפילותיה ורבניה. מנהיגותה הרוחנית מתנהלת בדפוסים של הגולה. א.ד. גורדון הבין כי לא די להיות יהודי החי בארץ ישראל, שהרי:

שתי דרכים לפנינו בארץ ישראל: דרך החיים הגלותיים עם החכמה הגלותית, עם ההרגשה והטעם הגלותיים ועם המעשים וכוח המעשים הגלותיים ודרך של התחיה שאנו מבקשים ללכת בה. יבחר לו כל אחד באשר יבחר, אבל יכיר במה שבחר וידע מי שבחר בדרך התחיה שלא ילך למעשה בדרך הגלות. הגלות היא לעולם גלות ובארץ-ישראל אין פחות גלות מאשר בארץ אחרת...²²

בפועל, דרכה של תל"ם עומדת בסתירה למורשת הציונית התרבותית.²³ בנסיבות אלה תפילה בתל"ם היא ביטוי למנטאליות הגלותית של הארגון.

"נאמנים פצעי אוהב"²⁴: מחשבה מסכמת

הציונות התרבותית הרפורמית הייתה אמורה למלא את החלל שנפער עם אובדן הציונות התרבותית של תנועת העבודה. תל"ם לא הלכה בכיוון זה, ובעיניי, היא ויתרה בכך מרצון על המנדט שלה. כמה חבל. איזה הפסד היסטורי. היה בידינו מנדט לשריין את הסמלים המעוגנים במורשת שלנו, כולל פולחן ותפילה, למען קידום דרש יהודי-ציוני ודמוקרטי. הליכה בדרך זו הייתה מחייבת מעשים: אידיאולוגיה, מערכת חינוך

21 דני גוטוויין, "מחאה מופרטת", חברה: כתה עת סוציאליסטית, 31 (מאי 2007), עמ' 15.

22 א.ד. גורדון, "חיי שעה שהם חיי עולם ולא קרבן", מתוך יוסף שטר, משנתו של א.ד. גורדון, תל-אביב: דביר, 1957, עמ' 87.

23 מיכאל לבני, "מנהיגות רוחנית בקהילות ליברליות בישראל", (דברים בשבת עיון, קהילת "מבקשי דרך", ירושלים, 3 בנובמבר 2007; www.michael-livni.org).

24 משלי כז, ו.

למה להתפלל? למה להתפלל? האם להתפלל?

ומפעלי הגשמה. תל"ם בחרה בחלופה של שכפול פוסט-מודרני של הדגם הגלותי. היא הגדירה את עצמה כזרם דתי, כ"קהילת פולחן" (Kultusgemeinde). תל"ם ויתרה על חזון ציוני מקיף. בקהילות תל"ם, בדומה לקהילות בגולה, עומדת התפילה בלב העשייה. אך לתפילה זו אין תפקיד מגייס למען חזון ציוני רפורמי. רק אם תל"ם תשנה יום אחד הכרעת-יסוד זו שלה, יהיה בכוחה לתרום באמת להתחדשות החברה, להתחדשות הציונות ואף להתחדשות התפילה בישראל.

בינתיים, מבחינה ציונית תרבותית, תל"ם כפתה על עצמה הסתר פנים.

מחשבות ושאלות של מתפלל

בנג'י גרובר

מספרים בשם הבעל שם טוב: "שהיה אחד מנגן בכלי זמר יפה מאוד במתיקות ועריבות גדול. ואותם שהם שומעים זה לא יכלו להתאפק מגודל המתיקות והתענוג, עד שהיו רוקדים כמעט עד לתקרה מחמת גודל התענוג והנעימות והמתיקות. וכל מי שהיה קרוב יותר והיה מקרב עצמו לשמוע הכלי זמר היה לו ביותר תענוג והיה רוקד עד מאוד. ובתוך כך בא אחד חרש שאינו שומע כלל הקול של כלי זמר הערב, רק ראה שאנשים רוקדים עד מאוד והם בעיניו כמשתגעים. ואומר בליבו: כי לשמחה מה זה עושה? ובאמת אילו היה הוא חכם וידע והבין שהוא מחמת גודל התענוג והנעימות קול של כלי זמר היה הוא גם כן רוקד שם."¹

לפעמים אני מרגיש כי מגיעים לקהילות שלנו אנשים, נשים וילדים המביאים אותנו להתמודד עם מה שנדמה לנו כחרשות שלהם כמו זו המופיעה בסיפורו של הבעל שם טוב. אך האם אכן ברגע שישמע החרש את ה"מנגינות" ירקוד גם הוא בהתלהבות עם כולם, או שמא זה מעט יותר מסובך? האם אכן הבעיה היא אצל השומע?

הגמישות הליטורגית שאנו מגלים בקהילות שלנו טובה וחשובה היא. אני מאמין כי גמישות רוחנית אינה סימן לחולשה או לחוסר קדושה, בתנאי שגמישות זו נובעת מתוך ההכרה שרק החופש יכול להפוך את האדם לברייה חדשה ונעלה. ראוי ונכון שנמשיך ליטול חופש ביצירה הליטורגית הישראלית-מתקדמת שלנו. אני מציע כי במסגרת השינויים והדיונים על השינויים נקדיש עוד מעט תשומת לב לשאלה מה השינוי המוצע בטקסט התפילה יוצר בנשמתו של המתפלל. האם אנו רוצים לגרום לדבר מה אצל המתפלל, ואם כן - מהו אותו דבר? אני מאמין כי התפילה משפיעה על המתפלל - ואדגים זאת.

כאשר מתארים את אלוהים גם כנקבה ולא רק כזכר יש לכך השפעה מבורכת עלינו כבני אדם המבקשים לחיות בשוויון. דימויים ספרותיים וליטורגיים של האל מושפעים מהדמות שיש לנו על האל, ובתורם הדימויים עצמם משפיעים על הדרך בה אנחנו תופסים את האל. כמו כן כאשר לא מתפללים לבואו של משיח פרסונאלי, אלא לתיקון העולם על ידינו, יש בכך נטילת אחריות אנושית על העולם בו אנו חיים.² התפילה ביהדות המתקדמת, אם כך, מאפשרת לנו לקדם את העולם להיות מקום יותר טוב. יש בעולם פגמים הזועקים לשמיים - את חלקם אנו משמיעים בתוך הקהילות שלנו, בתפילה, בלימוד, ולבסוף בעשייה הקהילתית והתנועתית שלנו.

התפילה, כפי שאני מבין אותה, יוצאת מן החיים ושבה אליהם. על כן עלינו לברר מהיכן אנו יוצאים, להיכן אנו רוצים לשוב ולאיזה מסע אנו רוצים לקחת את חברי וחברות הקהילה והאזרחים המזדמנים לנו בדרך.

אומרים בשם הבעל שם טוב, כי אם לאחר התפילה אתה הינך אותו אדם שהיית לפני שהתחלת להתפלל, אז מדוע בכלל התפללת? הבעל שם טוב טוען כאן בדרכו הפשוטה והחדה כי התפילה אמורה לעשות בי כמתפלל שינוי כלשהו. אני מקווה כי השינויים שאנו עורכים בתפילה אכן יוצרים שינוי גם בנו.

1 רבי משה חיים אפרים מסאדילקוב, בספרו דגל מחנה אפרים [נכד של הבעל שם טוב].

2 יש כאן אמירה לא רק על המשיח, אלא על האלוהות עצמה.

שער ב:

תפילות לעת מצוקה

”קראתי מצרה לי אלה”

(יונה ב, ג)

תפילה בעבור שבירת חומות השתיקה

אלוהינו ואלוהי אבותינו ואמותינו,

עזור לנו לחזק את קולם הנשבר, את זעקתם הדוממת, של אלו שקירות המשפחה המגנים הופכים עבורם לחומות בית-האסורים. את אלו המתפללים לכך שנתייחס לסבלם, הקוראים: "וגם את דמעתתי שִׁימָה בְּנֶאֱדָךְ"¹. תן לנו לשמוע את קול דמי אחינו ואחיותינו זועקים, ולזכור כי אנו ברואים בצלמך, ועליך נאמר: "דִּמְמָה וְקוֹל אֶשְׁמָע"².

עזור לנו לגלות בתוכנו את הרצון האמיתי לעזור להם להתחיל מחדש, למצוא את האומץ האדיר לזעוק ולא להסתיר. את התקווה לצמוח לעתיד טוב יותר. תן לנו את הזכות לסייע להם בגלותם תעצומות נפש ובבוחך בחיים.

ולסובלות מאלימות במשפחה אנו קוראים בכל ליבנו:

"פִּתְחֵי לִי אֲחֻתִי"³, "הֲרִימִי בְּכַח קוֹלְךָ ... הֲרִימִי אֶל תִּירְאִי, כִּי יֵשׁ שָׂכָר לְפַעֲלֶתְךָ"⁴.

"הוֹרִידִי כְּנַחַל דְּמָעָה ... רְאֵיתִי אֶת דְּמָעֶתְךָ"⁵.

"אֲחֻתְנוּ אֵת, אֲחֻתְנוּ אֵת, אֲחֻתְנוּ אֵת. הֲיִי לְאֶלְפֵי רִבְבָה"⁶.

אנא, אלוהינו שבשמים, שוּעַת הַדָּל תִּקְשִׁיב וְתוֹשִׁיעַ, בְּרָא בתוכן ובתוכנו נפש חדשה, והנחילנו ישועה וחיים.

ברוך אתה ה', המחדש בטובו בכל יום תמיד טוהר נפשו של אדם.

ברוך אתה ה', המחזק ידינו בכינון חברה בה כולם זוכים לחיות חיים של כבוד ואהבה.

אנא אל נא רְפָא נא לנו.

נעמה דפני קלן

1 מתוך פיוטי הסליחות נוסח עדות המזרח.

2 איוב ד, טז.

3 שיר השירים ה, ב.

4 ישעיה מ, ט; ירמיה לא, טו.

5 איכה ב, יח; ישעיה לח, ה.

6 על-פי בראשית כד, ס.

תפילה לנפגע/ת אונס או תקיפה מינית

י-ה-ו-ה שִׁפְתַי תִּפְתַּח

וּפִי יִקְרָא;

אֶל נִקְמוֹת הוֹפִיעַ

אֲנִי _____ (בַּת / בֵּן _____ וְ _____)

קוֹרָא / ת אֱלֹהִי,

אֱלֹהֵי דִינָה וְאֱלֹהֵי תָמָר -

בְּהַתְעַטֵּף עָלַי רוּחִי

וְאֲנִי בְּמַעֲרָה -

תִּפְלֶה:

י-ה-ו-ה -

חֲלֻצֶת נַפְשִׁי מִמּוֹת, אֲנָא יְהוָה חַיִּי אוֹתִי.

י-ה-ו-ה -

חֲלֻצֶת גּוּפִי מִעֲנּוּי, אֲנָא יְהוָה רַפְּאֵי אוֹתִי.

י-ה-ו-ה -

חֲלֻצֶת רוּחִי מִשְׁבִּירָה, אֲנָא יְהוָה חֲזָקִי אוֹתִי.

אֱלֹהֵי - יְהוָה

תְּנֵי בִּי הַפֶּחַח לְצִאת לְאוֹר שְׁמֶשׁ,

וְהַפֶּחַח לְצִאת לְאוֹר לְבִנָּה.

גילה קון

טבילה להתחדשות בעקבות פגיעה מינית

לפני הטבילה:

מים בקושי רחמים עלי.
הניחו לי לרגע ברוך עריסתכם
בהמיתכם אשקיט אשמה וגעל.

מים בקושי רחמים עלי.
את חללי מלאו בצלילותכם
נקו את הפצעים שלא הגלדו.

מים בקושי רחמים עלי.
באברי הפיחו פח זרימתכם
חדשו בי טהר שאבד.

אחרי העליה מן המים:

ברוך אתה ה' המחדש בי גופי ונשמתתי.

תפילה זו תכלל בספר 'פרשת המים' שיצא לאור בקרוב.

תמר דבדבני

תפילה לשלום המטפלים¹

אלוהינו ואלוהי אבותינו ואִמוֹתֵינו,
 תֵּן בִּלְבָב כָּל הַמִּטְפָּלִים בְּחוּלַיִם חוֹכְמַת-הַלֵּב וּשְׁקָל טוֹב לְרַפָּא וּלְחַזֵּק אֶת רוּחָם.
 הֲאֲצֵל מִרוּחַ קוֹדֶשְׁךָ עַל כָּל קְרוּבֵיהֶם וְאוֹהֲבֵיהֶם שֶׁל הַסּוֹבְלִים מִמַּחֲלַת הַנֶּפֶשׁ אוֹ מִמַּחֲלַת הַגּוֹף,
 כְּדֵי שִׁיּוּכְלוּ לַעֲמוּד לַיָּמִינָם בַּעַת מִצּוֹקְתָם וְלִהְיוֹת לָהֶם אֱהָבָה וְאִמּוּנָה.
 אֲנֵנו עֲזוּר לָנוּ לַחֹשׁ אֶת נֹכְחוֹתְךָ גַּם כְּאִשֶׁר אֵין אֲנוּ מְבִינִים אֶת כּוֹנֵנְךָ.
 עֲנֵנו אֱלוֹהֵינוּ - רֹפֵא כָּל בָּשָׂר וּמַפְלִיא לַעֲשׂוֹת.

לוי ויימן-קלמן

תפילה למחלימים

"מִן הַמִּצָּר קִרְאֵתִי יְיָ עֲנֵנִי בְּמִרְחֹב יְיָ"²
 מִי שֶׁבֵרַךְ אֲבוֹתֵינוּ אֲבֵרָהֶם יִצְחָק וִיעֲקֹב וְאִמוֹתֵינוּ שֵׁרָה רַבְקָה רַחֵל וְלֵאָה,
 וְשָׁלַח רְפוּאָה לְמֵרִים הַנְּבִיאָה וְלַחֲזַקִּיהוּ הַמֶּלֶךְ,
 הוּא יִבְרַךְ אֶת _____ וְאֶת כָּל מִשְׁפַּחְתּוֹ/מִשְׁפַּחְתָּהּ,
 בְּעִבּוּר שֶׁהוּא/הִיא/הֵם עוֹמְדִים כְּאֵן הַיּוֹם לְהוֹדוֹת לֵה' יִתְבָּרַךְ,
 וְלִבְרַךְ עַל כָּל הַטּוֹבָה אֲשֶׁר גָּמַל עִימוֹ/עִימָהּ/עִימָם.
 יִתְמַיֵּד הַקֵּב"ה אֶת הַחֲלֵמֶתְךָ/הַחֲלֵמָתְךָ, יִשְׁלַח עוֹצְמָה בְּעִצְמוֹתֶיךָ/בְּעִצְמוֹתֶיךָ,
 הַתְּחַזְּקוֹת בְּאִיבֵרְךָ/בְּאִיבֵרְךָ וְהַתְּחַדְּשׁוֹת בְּכָל גִּידֶיךָ/גִּידֶיךָ,
 וַיִּשְׂרָה עֲלֶיךָ/עֲלֶיךָ עַל כּוֹלְכֶם שְׁלוֹת-חַיִּים לְשִׂמְחָה וְלִתְקוּוּהָ, צְמִיחָה וְנַחֲת-רוּחַ.
 כִּשֶׁם שֶׁאַתָּה/אַתָּה עוֹמֵד/תָּיִם כְּאֵן הַיּוֹם, בְּרִיא/בְּרִיאָה/בְּרִיאִים
 וּמִתְחַזֵּק/וּמִתְחַזְּקִים בְּגוֹף וּבִנְשִׁמָּה,
 כֵּן תִּזְכֶּה/תִּזְכְּלִי/תִּזְכּוּ לַעֲמוּד עוֹד שָׁנִים רַבּוֹת (יַחַד), מוֹקֵף/מוֹקֵפָה/מוֹקֵפִים בְּמִשְׁפַּחָה
 וּבִקְהִילָה תוֹמַכְתָּ וְאוֹהֲבָתָה,
 וְנִזְכֶּה כּוֹלְנוּ לְבִרְךָ בְּכָל יוֹם תְּמִיד "בְּרוּךְ רֹפֵא חוֹלִים" - בְּרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ שְׁמוֹ,
 עִם כָּל יִשְׂרָאֵל וְעִם כָּל יוֹשְׁבֵי תֵבֵל, וְנֵאמַר: אָמֵן.

עודד מזוז

1 תפילות אלה נכתבו כחלק מבניית מערך תמיכה בחולים ובבני משפחותיהם במסגרת פיתוח 'קהילה תומכת' בקהילת כל הנשמה, בליווי מקצועי של "קהילת צדק" - מרכז לפיתוח אחריות חברתית בקהילה.

2 תהלים קיח, ה.

תפילה קהילתית

"אֶשָׂא עֵינַי אֶל הַהָרִים מֵאֵין יָבֵא עֲזָרִי"³
אלוהינו ואלוהי אִמּוֹתֵינוּ וְאֲבוֹתֵינוּ,
תן כוח לחולים לקום בבוקר ולהמשיך לראות את היופי שבעולם,
גם בימי ההמתנה לרפואה ואף כשכבר ידוע שהרפואה לא תבוא.
אלו שלא יקומו עוד ממיטת חולים, אפשר לסיים את חייהם
בכבוד ובשלווה וללא ייסורים.
תן לקהילתנו את הידע והיכולת להיות קשובה לכל חולה ונזקק.
שכל אחת ואחד יוכלו להסתייע בעזרתנו, כקהילה וכיחידים, ללא חשש וללא מבוכה.
שאנו נִדְעַע לעזור בַּמָּה שצריך ולהאיר בַּמַּעַט את החושך.
אנו מבקשים לחוש עוגן ובטחון ברגעי פחד וחוסר ידיעה, ואף בַּגֵּיאִי צְלִמּוֹת,
למצוא את הכוחות להרגיש פחות לבד עם הפחד - לתמוך ולהיתמך, להקל ולחוש הקלה.
ה' ישמְרֵנוּ מכל רע, ישמור את נפְשֵׁנוּ, ה' ישמור צַאֲתָנוּ וּבּוֹאֲנוּ מעתה ועד עולם.

צוות קר"ן - קופת "רפאנו ונרפא", קהילת כל הנשמה

יזכור לזכרו של מי שנטל נפשו בכפו

”כִּי-עָלָה מָוֶת בְּחַלּוֹנֵינוּ, בָּא בְּאֶרְמְנוֹתֵינוּ לְהִכָּרִית עוֹלָל מְחוּיָן, בְּחוּרִים מְרֻחָבוֹת.”¹
 נזכור באהבה וברעדה את _____ שְׁשָׁרָה עם מכאוביו אך חייו כבדו עליו
 מנשוא ולא יכול להם. נדע שאהב, נדע שידע גם אור בחייו (נדע שכשגבר החושך בחר
 במותו).

נתפלל לזכרו לפני בוראו ויוצרו. נתפלל לשלוות נשמתו המעונה. נתפלל בעד החיים, בעד
 האור, בעד האהבה.

נבחר בחיים למען נחייה, למען נמשיך בחיינו שלנו את הדרך שלא יכול היה לילך בה.
 היא שלום רב מן השמים וחיים עלינו, על כל ישראל ועל כל באי עולם, ונאמר: אמן.

יהוידע עמיד

. לתפילה זה חובר נוסח מקביל בלשון נקבה

שער ג:

תפילות לתיקונו של עולם

"בְּקִשׁוֹ צְדָק בְּקִשׁוֹ עֲנוּה"

(צפניה ב, ג)

לילה בדולפינריום

בְּאוֹתוֹ לַיְלָה כָּלְנוּ הָיינו יִשְׂרָאֵלִים.
גַּם אֱלֹהֵי שְׂבָאוֹ לִפְנֵי עֶשֶׂר שָׁנָה,
וְגַם אֱלֹהֵי שְׂבָאוֹ לִפְנֵי חֲמִשׁ וְאַרְבַּע,
וְאֱלֹהֵי שְׂיָרְדוֹ מִן הַמַּטְוִס אֶתְמוֹל,
וְאַפִּילוֹ הַתִּירִים מְאוֹקְרֵינָה.

בְּאוֹתוֹ לַיְלָה כָּלְנוּ הָיינו יְהוּדִים,
גַּם אֱלֹהֵי שְׁעַל-פִּי הַרְבֵּי,
וְגַם אֱלֹהֵי שְׂמֵאֲחוּרֵי הַגָּדָר,
וְאַפִּילוֹ אֱלֹהֵי שְׂבִבֵית-הַקְּבֻרוֹת הַקְּתוּלֵי בְּיָפוֹ.

בְּאוֹתוֹ לַיְלָה כָּלְנוּ הָיינו רוֹסִים.
אֱלֹהֵי הַמְדַבְּרִים בְּרִ"שׁ רוֹטְטָת,
אֱלֹהֵי הַמְדַבְּרִים בְּרִ"שׁ גְּרוֹנִית,
וְאַפִּילוֹ אֱלֹהֵי שְׂאִין לָהֶם מִבְּטָא.
כָּלְנוּ הָיינו רוֹסִים.
וְאַפִּילוֹ מֵאִיר וְיִזְלָטִיר הִיָּה הַרוֹסִי הַמְתַּבְּלָל.

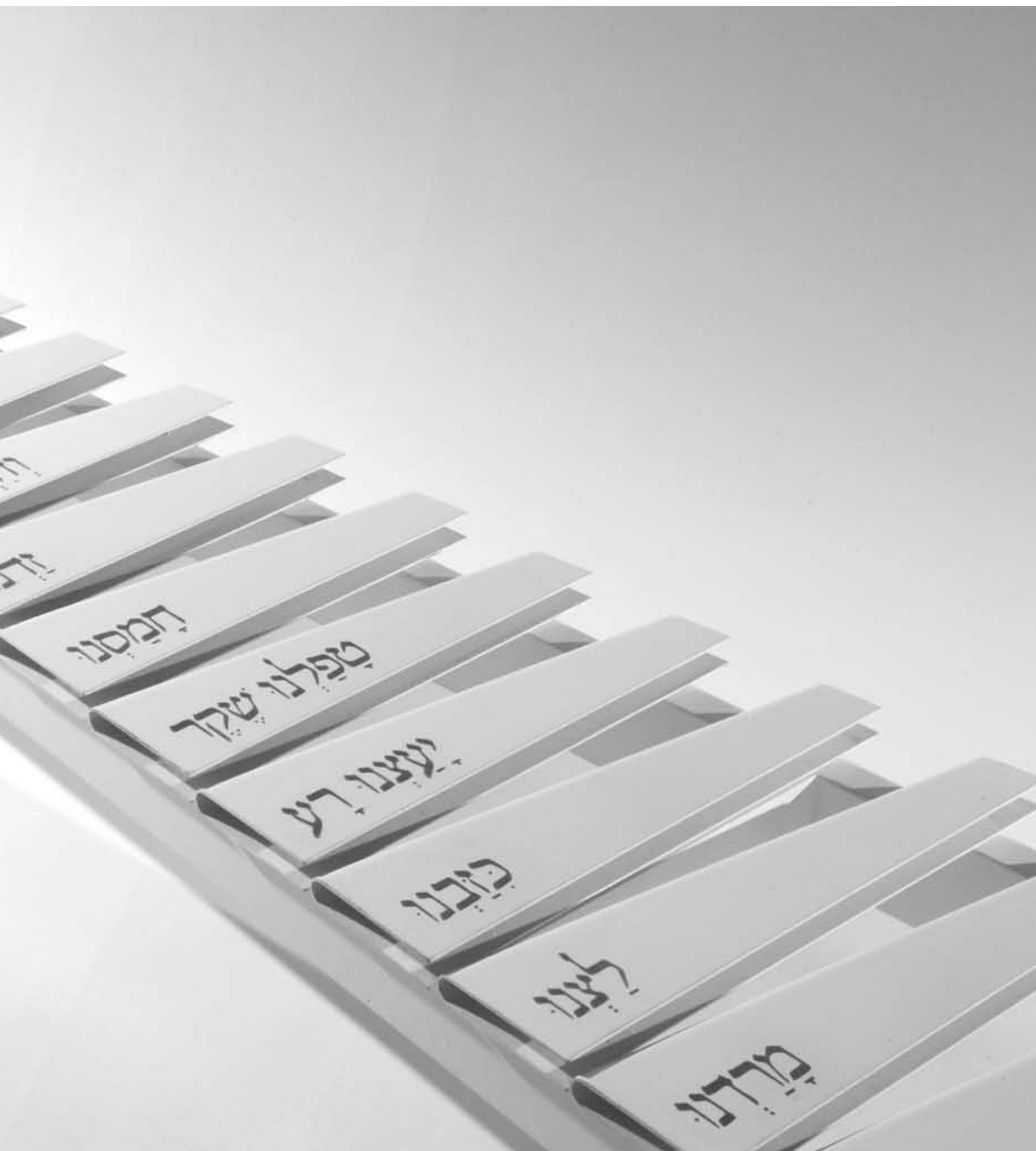
גרגורי קוטלר

ברכה למאבק בגזענות

לְשִׁנְאָת-הַזֵּר לֹא תָהִי תִקְוָה וְכָל בְּזֵאֵי צָלָם-הָאֱלֹהִים כָּרְגַע יֵאבֹד; פִּי מִחֲרָרִי-שְׁנָאָה מְהֵרָה
יִסְכַּר וְכָל אֵיבָה וְשִׁעְבּוּד, אֶפְלִיָּה וְרִצְחָנוּת מְהֵרָה תִּעַקֵּר וְתִשָּׁבֵר; וְלִבּוֹתֵינוּ תִּכְנִיעַ לְעַבְדָּךָ
בְּיָלֵב-שָׁלֵם בְּמֵהֵרָה בְּיָמֵינוּ. בְּרוּךְ אַתָּה ה' אוֹהֵב הָאָדָם.

יהוידע עמיר

הברכה חוברה בעקבות "ברכת המינים" שבתפילת העמידה

התכוונות לקדיש (ליום ירושלים)

גְּדֹלֵי וְקֹדְשֵׁי
בְּמִדְרוֹכוֹתֶיךָ וּבְשִׁמְךָ
בְּעוֹלָמְךָ שֶׁנִּבְרָא לְכְבוֹדֶךָ
וּבְחַיֶּיךָ.
אֶגְלוּ חוֹמוֹתֶיךָ מֵעֵינַיִךָ
שְׂאֵי לְשָׁלוֹם פְּנֵיךָ
וְדַעֵי רַק שִׁיר אֶחָד
חַיִּים

גדי רביב

תפילה לשלום המדינה

אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ וְאֲמוֹתֵינוּ,
אֱלֹהֵי פֶחַד יִצְחָק, אֱלֹהֵי יְהוֹשֻׁעַ, אֱלֹהֵי יֶעֱזֵר,
אֱלֹהֵי רוּחַ שְׂאוֹל הַטּוֹבָה,
אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל.

אָנָּה, בְּכַח גְּדֻלַּת יְמִינְךָ,
לְמַעַן אִם לֹא לְמַעַןְךָ,
גְּדוֹר עֲלֵינוּ פְּאוֹת יָם, קָדָם, צְפוֹן וְנֶגֶב,
וְכֵס עוֹלָמֵנוּ בְּכַנְף שְׂכִינְתְּךָ.

תָּן חֶכְמָה וּבִינָה, בְּזַקְנֵינוּ וּבְשִׁרְיָנוּ וְהִרְחַק מֵהֶם כָּל פְּעַל עָוֹן
הַנֶּחֱם בְּדַרְךְ הַטּוֹב וְהַיָּשָׁר, כִּי הִפְקַדְנוּ חַיֵּינוּ בְּיָדֶם.
תָּן שׁוֹפְטֵינוּ בְּכֵס צְדָק וְהָאָר לְבָם בְּתוֹרָתְךָ,
לְמַעַן יִהְיוּ לְפָנֶיךָ וְיִהְיוּ תַמִּימִים.

אָנָּה, בְּכַח גְּדֻלַּת יְמִינְךָ,
פְּרוֹס עַל מְגִינֵי אֶרְצֵנוּ אֶת סוּכַת שְׁלוֹמְךָ
שֵׂא כַפְּךָ עֲלֵיהֶם וְהַצִּילֵם, מִכָּל צָר וְאוֹרֵב וּמִכָּל קְלִיעַ מְבַקֵּשׁ נַפְשָׁם.
תָּן בָּהֶם עֹז וְלֵב, לְהַבְחִין בֵּין אוֹיֵב וְאוֹהֵב
בֵּין בְּנֵי בְּלִיעַל לְבֵין בְּנֵי אַבְרָהָם.

אָנָּה, בְּכַח גְּדֻלַּת יְמִינְךָ,
שְׁמֹר עַל מְדִינַת יִשְׂרָאֵל, בְּתֶרֶף אֲשֶׁר בְּחַרְתָּ,
לְמַעַן נִגְדִיל שְׁמֶךָ בֵּין כָּל בְּאֵי עוֹלָם,
אָנָּה בְּכַח,
אָנָּה,
בְּלִי פֶחַח.

עפר שבת-בית-הלחמי

פתח לנו שער בעת נעילת שער

אֱלֹהֵי הַרְיוּחוֹת לְכָל בָּשָׂר,
תֵּן בָּנוּ אִמְּץ
לְהַמְשִׁיךְ וּלְתַקֵּן
אֶת עוֹלוֹת הָעֶבֶר
גַּם בְּמַחִיר פָּאֵב,
לְמַעַן תִּהְיֶה אֲרֻצְנוּ בְּרַכָּה
לְכָל יוֹשְׁבֵיָהּ, שְׂכֵנֵיהָ
וּלְכָל בָּאֵי עוֹלָם.

שְׂכֵנֵה מְקוֹר הַרְחָמִים
בְּעֵת רֵאשִׁית עֲשִׂית צְדָק -
הַגְּנִי עַל מְדִינַת יִשְׂרָאֵל
רֵאשִׁית צְמִיחַת גְּאֻלַּתְנוּ
רַקְמַת חַיִּים בַּת אֱלֹהֵי גּוֹן וְצַבֵּעַ
לְבַל תִּפְרָם, לְבַל תִּקְרַע.
שְׂמְרֵי לְבַל יָקוּם מִי מֵאֲתָנוּ
וּבְצַעְרוּ יִפְצַע בָּהּ פְּצַע.

אֲבִינוּ מְלִכֵנוּ,
תֵּן בָּנוּ כֹּחַ
בְּשִׁעַת נִתְוַק לְאַחוֹת קְרָעִים,
בְּשִׁעַת הַפְּרָדוֹת - לֹא לְקַצֵּץ בְּנִטְיֵעוֹת,
בְּעֵת גְּאוֹת הַפְּעַס - לְחַבּוֹק,
בְּעֵת הַתְרוֹקְנוֹת - לְהַכִּיל וּלְהַפְּלִל.
בְּאוֹרֶךְ נְרָאָה אִוֵּר גַּם בְּהַתְקַדֵּר שְׂמִים
עֲיִנּוּ בַיּוֹם קְרָאֵנוּ.

פְּתַח לָנוּ שַׁעַר בְּעֵת נְעִילַת שַׁעַר,¹
לֵב טְהוֹר, בְּרָא לָנוּ אֱלֹהִים
וְרוּחַ נְכוֹן, חֲדָשׁ בְּקִרְבָּנוּ.²

דליה מרקס

תפילה זו חוברת בשנת 2005, בעת פינוי גוש קטיף

1 מתוך תפילות הימים הנוראים.

2 ע"פ תהלים נא, יב.

עלינו לשבח - נוסח חלופי

עלינו לשבח לבורא הכל
שנתן חלקנו במעשה בראשית,
להודות על שאנו בני אדם -
זרועות לחבק מלאי פי העולם;
שלאמד לבנו לבחון
רעד גר נשמתנו
בשאוון ההמוון.

אנו עומדים לפניך בתפלה,
שפתינו נפתחות למלים של תורה,
כל עצמויותינו אומרות - מי כמוך
מציל עני מחזק מפוני
ועני ואביון מגזלו;
כפתוב בתורתך;
וידעת היום, והשבת אל-לבבך¹

ואנחנו כורעים ומשתחוים ומוזים
על מתנה זו הקריה חיים -
שיתקדשו, אם בחסד נבחר.
ואנחנו מקבלים
בנינו אלה לפתח דרכים,
ללכת בדרכיך
דרכי האלהים.

על פן נקנה שיתגלה בנו רוח הנדיבות, האהבה ורדיפת הצדק - ריחך בתוכנו.
אין אנו מתפללים אליך ה' אלהינו למתנות חנם; נכונים אנו להקדיש את עצמנו מזריחה
ועד שקיעה, תחת ריעת כוכבי ליל כדי לחצב את ניצוץ החסד, השלום והאמת מתוכנו
- אתה החבוי בתוכנו.

ובאורך נראה אור לעשות לגאלת העולם מצעם ומדוה, לפדותנו מצעם ודני. ותחזינה עינינו
בבוא חזון נביאך: "לא-ישמע בה עוד, קול בכי וקול זעקה... ובנו בתים וישבו, ונטעו כרמים
ואכלו פריים... לא ייגעו לריק, ולא ילדו לבהלה... והיה טרם-יקראו ואני אענה, עוד הם
מדברים, ואני אשמע... לא-ירעו ולא-ישחיתו בכל-הר קדשי"²

"וכתתי חרבותם לאתים, וחניתותיהם למזמרות, לא-ישא גוי אל-גוי חרב, ולא-ילמדו עוד
מלחמה"³

ונאמר "כי ביתי, בית-תפלה יקרא לכל-העמים"⁴
ביום ההוא יהיה לבנו עם ה' אחד, עם ה' אחד.

דן פרת

1 דברים ד, ט.

2 ישעיה סה, יט-כה.

3 ישעיה ב, ד.

4 ישעיה נו, ז.

עלינו לשבח (נוסח קהילת "כל הנשמה")

עַל כֵּן נִקְנֶה לְךָ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ לְרֵאוֹת מְהֵרָה בְּתַפְאֶרֶת עֲצָךְ. לְהַעֲבִיר רְשָׁעוֹת מִן הָאָרֶץ. וְהַאֲלִימֵם כְּרוֹת יַפְרֵתוּן. לְתַקֵּן עוֹלָם בְּמַלְכוּת שְׁדֵי. לְהַפְנוֹת אֵלֶיךָ כָּל רְשָׁעֵי אָרֶץ. יִפְרֹוּ וַיִּדְעוּ כָּל יוֹשְׁבֵי תְּבֵל. כִּי שׂוֹתְפִים כָּלְנוּ בְּתַקוּן עוֹלָם. כִּי הַמַּלְכוּת שְׁלֹךְ וְנֹאמֹר. וְהָיָה יְהוָה לְמֶלֶךְ עַל כָּל הָאָרֶץ. בַּיּוֹם הַהוּא יִהְיֶה יְהוָה אֶחָד וַיִּשְׁמוּ אֶחָד:

טקסט זה נועד להחליף את הפסקה השנייה בתפילת 'עלינו לשבח'

וידוי סביבתי

אָפּפֿנוּ	את עולמך בערפל, עשן ופיח.
בְּצַבְּנוּ	אוצרות הטבע שקיבלנו בפיקדון.
גָּזַלְנוּ	נופם של מרחבי רקיע בבנייה מכוערת.
דִּלְדַּלְנוּ	את אוכלוסיית חיות הבר ברשלנותנו.
הִפְרָנוּ	את ברית האיזון בין האדם לטבע.
וַתְּרָנוּ	על איכות חיים ראויה לילדינו.
זָהַמְנוּ	ימים, נהרות ואגמים ברעל חמדנותנו.
חוֹרְרָנוּ	את מעטפת האוזון החובקת עולמנו.
טָמְאָנוּ	מקורות מים חיים במי שופכינו.
יִצְרָנוּ	הררי אשפה וזבל בחצרנו ובמדבר.
כָּרְתָנוּ	יערות העד תמורת רווח קצר מועד.
לְכַלְכְּנוּ	אתרי טבע ונוף, חופים, נתיבות ופסגות.
מִשְׁפָּנוּ	את עתיד עולמך תוך אדישות וחוסר חזון.
נִצַּלְנוּ	עד תום את מתנות הטבע באנוכיותנו.
סָכַנּוּ	את קיום העולם בנשק גרעיני.
עֲקָרְנוּ	ציפורים ממחוזות קינון וממסלולי נדידתן.
פָּצַעְנוּ	מדרונות הרים במחצבות אבן.
צָעַרְנוּ	אותך ואת בריותך בחוסר אחריותנו.
קָטַפְנוּ	פרחי בר והם אבדו ואינם.
רָמְסְנוּ	ברגל רמה שדה וניר.
שָׂרְפָנוּ	עצי יער על מזבח שנאתנו.
הִנְעִשָּׂנוּ	במחיר איכות אוויר ומים.

ועל כולם אלוהי סליחות, סלח לנו, מחל לנו, כפר לנו -

נצלנו את אוצרותיך ולא שווה לנו.

האר עינינו בנוכחותך בטבע, דבק לבנו במצוות שמירת עולמך, יחד לבבנו לקבל את מגבלותינו ולמצוא את מקומנו בעולמך.

מרדכי רותם

שער ד:

סוגיות תפילה לעת הזאת

"וְאַנְחֵנוּ לֹא נִדְעַ מַה נַּעֲבֹד אֶת ה' עַד בֵּאֵנוּ שָׁמָּה"

(שמות י', כו)

התפילה בזמננו

יעקב כהן

אי-אפשר למדוד רוחניות מדידה כמותית. ואף-על-פי-כן, לא נוכל להעלים עין מן העובדה שבתקופתנו, בפעם הראשונה מאז נוסד בית-התפילה, רק מיעוט מן העם עושה תפילתו קבע. עובדה זו מצביעה על משבר חמור בתפילה. ברם, אל לנו להסיק מסקנות מרחיקות-לכת ממספר המתפללים. אם לא נחקור את הסיבות להיעדרם של המוני העם מבתי-הכנסת, לא נדע אם בהם הפגם או בבית-הכנסת עצמו.

כמו בכל מלחמה, גם במלחמת ששת-הימים היינו עדים למקרים רבים של "חוויה דתית", של תפילה בעת סכנה וגם של סירוב להתפלל (דווקא לא להתפלל). משבר כמו מלחמה מעלה אל סף התודעה הרגשות שונות, שבזמנים רגילים הן כמוסות ועל-פי-רוב אינן מגיעות לביטוי הכרתי. רק יחידי-סגולה, אנשים שמטבעם הם פתוחים לרזי עולם ומשתוקקים לגלות אמיתות החיים, מצליחים לחפש בכוח עצמם, בלי שום דחף מבחוץ, את הדרך לאמונה עמוקה וכנה. אחד מאלה הוא סא"ל מרדכי בר-און. בראיון שנתפרסם בגיליון ב' של "פתחים", גילה לנו בר-און את החתחתים בדרך שבה הוא מחפש את המקורות הרוחניים של חייו. "ואני מודה ומתודה", הוא אומר, "שאם אדם אינו מסוגל להתפלל לאלוהים באמונה שלמה - הוא עדיין איננו מאמין. אני מתכוון לתפילה המסורתית, לא כמו זו שתיארתי קודם, שברגע של לחץ נפשי אתה מתפלל בהמיית לבך איזו תפילה היולית, אלא אותה תפילה הכתובה בסידור התפילה. אודה ולא אבוש, הייתי רוצה להגיע לכך שאתפלל יום יום, ואינני עושה זאת. אבל השאיפה צריכה להיות שאדם יתפלל ככל האפשר יותר ובהזדמנויות תכופות יותר, כי התפילה היא חלק עיקרי של האמונה".

בדברים אלה נוכל לראות את עומק הבעיה של התפילה בזמננו. במאמר זה נתייחס לאתגר המשתקף מתוך מחשבתנו ומתוך חייו של אדם כמו בר-און. מהי האמונה שהוא מחפש? האם אמונה זו היא כלל-אנושית, או מיוחדת לאנשים מסוימים? מהו הקשר בין אמונה לתפילה? האומנם יש להעדיף תפילה מסורתית מתוך הסידור על תפילה ספונטאנית ומקורית? הנוכל למצוא דרך לנצל את שתי החוויות? מה בין תפילה בציבור לתפילה ביחידות? ולבסוף נשאל את עצמנו: ואולי הגענו אל סף תקופה חדשה בעבודת אלוהים, תקופה בה תמלא התפילה הנשנית תפקיד משני?

אמונה ותפילה

מהי אמונה? האמונה אינה סתם חוויה בפני עצמה, מעין הרגשה או הכרה ערטילאית. האדם אינו מאמין אלא אם יש אובייקט לאמונתו, בין אם האובייקט הוא גשמי ובין אם הוא רוחני או מופשט (כמו האמונה בחוקיות הטבע). מי שאומר לנו שהוא מאמין באלוהים לא הסביר לנו מבחינה קוגניטיבית ולא כלום, עד

1 מאמר זה פורסם לראשונה בכתב העת פתחים, א[6] (תשרי תשכ"ט), עמ' 4-11.

שלא יבהיר לנו מהי משמעות ה"אלוהים" בעיניו.

ובכל זאת, האומר "אני מאמין" מספר לנו שהוא מרגיש משהו. אבל מהו ה"משהו" הזה? האם יכול אותו אדם להסביר לחברו מה כוונתו? אני מניח שאיש אינו מכריז באוזני זולתו שהוא מאמין, בלי לקוות שהמאזינים לו יבינו מה בלבו. אבל ברור שהיהודי החרדי, כשהוא אומר "אני מאמין", אינו מתכוון לאותו אובייקט שאליו מתכוון אדם כמו דוד בן-גוריון, למשל, המאמין בכוח קוסמי אימננטי, נוסח איינשטיין. ועל-כן, אם נרצה לאפשר קומוניקציה ברורה במה שנוגע לחוויה הדתית, נצטרך בראש ובראשונה לדייק במונחים.

"אמונה" איננה מונח קוגניטיבי, אלא הרגשתי. אמונה דתית משמעותה בטחון פסיכולוגי בנאמנות, ביציבות, בסדר הקוסמוס ובכוח המפעיל שבו או שמעליו. האמונה כוללת גם את ההרגשה, שלמרות כל הרע והעוול בחיים האנושיים ואי-הסדר בעולם החיצוני המשפיע לרעה על הצלחתו של האדם, בכל זאת כדאיים הם החיים. האמונה איננה קטגוריה הגיונית, כי אי-אפשר להוכיח שהיא מבוססת על אמת אוביקטיבית. אמנם המדע מבוסס על ההנחה שיש חוקיות בטבע, כי אחרת אין תועלת בניסיונות ובניסוח השערות ותיאוריות להסברת תופעות היקום. אך אין המדע יכול להוכיח את אחידות הטבע.² אף-על-פי-כן ממשיכים המדענים לחפש הסברים לכל המתרחש בקוסמוס, כי חזקה עליהם אמונתם שהיקום הוא באמת קוסמוס - מציאות מסודרת שעל האדם להבינה - ולא סדר מקרי. ובאותו אופן, למרות שאין המאמין יכול להוכיח שחיוו הם בעלי-משמעות ושמוטל עליו לחיות לפי קני-מידה מוסריים ורוחניים חיוביים, אין הוא אומר לרע טוב ולטוב רע, כי הוא מאמין שבין שתי התפיסות יש תהום שאין לעבורה. ואף-על-פי שאינו מצליח לעמוד בוודאות על טיבו של הטוב, ולעתים קרובות גם טועה בהגדרתו, ממשיך הוא להאמין שייעודו הוא לחפש תמיד את דרכו לחיים טובים. לפעמים נראים לו החיים עכורים ביותר - בשעה שמתו מונח לפניו, בשעת מחלה או בתקופת משבר כזה או אחר. ברגעים אלה חסר האדם אמונה; הוא נהפך לבלתי-מאמין. ואל-נא נתפלא על כך: האמונה נקנית בייסורים רבים, ולא כל אחד מצליח במאבקו. וגם המצליח לעתים נכשל. ישנם גם אתאיסטים. כיצד ישמור אדם על אמונתו, וכיצד יחדשה, אם תאבד לו? לכך אין תשובה אחת. יש אשר יחזור אדם לאמונתו רק כעבור זמן, לאחר שיתנסה שוב בניסיונות מחייבי החיים - אהבה, זריחת השמש, מעשי חברות וכו'. יש אשר יתחשב האדם בנסיבות חייו ויראה כי נכנע לחולשה ולאגואיזם. ויש אשר ימצא את דרכו בתפילה.

על-כן, כשבר-און ואחרים כמותו כותבים על שאיפתם לאמונה, אין הם מדייקים. על-פי-רוב כבר זכו באמונה, וליתר דיוק: מחפשים הם את הבסיס הרעיוני לאמונתם הקיימת. רוצים הם לדעת במה יתלו את ביטחונם בכך שיש סדר בעולם הטבע, ושגאולת האדם אינה תקוות שווא. כלומר, האמונה היא תנאי קודם לחיפוש הסבר קוגניטיבי לעצם הכוח או הכוחות המצדיקים את האמונה הזאת.

משבר התפילה יכול אפוא להיגרם על-ידי שתי סיבות: האחת אובדן האמונה, והשנייה אובדן הבסיס הרעיוני של אובייקט האמונה. אם נעיין יפה בחייהם של אנשים רגישים, נראה שעל פי רוב הם מתרחקים מן התפילה הממוסדת בגלל הסיבה השנייה. הם נענים להצעת הנביא: "דרשו ה' בהימצאו, קראוהו בהיותו קרוב".³ אולם לגביהם אין בתפיסת אלוהים הרווחת אפשרות למצוא אותו או לראות את קרבתו. אין הם מסוגלים עוד להתפלל לכוח עליון, שלפי התפיסה המקובלת הוא לא רק פרסונאלי, אלא פרסונה. זהו בעיקר

2 אינני נכנס כאן לסכסוך הנוטש סביב שאלת אחידות הטבע; אפילו יחישו מדענים רבים את הצורך באמונה באחידות הטבע, יסכימו שחוקיות מסוימת נחוצה כדי לבסס כל מחקר ומסקנה במדע.

3 ישעיה נה, ו.

משבר קוגניטיבי והכרתי, ולא אמונתו והרגשתי, ולכן האדם המודרני אינו יכול להתפלל עד שיצליח למצוא לאמונתו בסיס חדש, שלפיו תהיה התפילה מצווה עליו.

אין ספק שגשגותה כל המערכת האידיאית שעליה הושתתה התפילה במשך למעלה מאלפיים שנה. ננסה לסכם את השינוי הזה, בשים לב אל השינויים שחלו בתפיסת הטבע והאדם מימי התנ"ך עד ימינו.

הטבע והאדם

בהשקפת התנ"ך הכול נברא וקיים ברצונו של הבורא. רצה אלוהים, יחזור הכול לתוהו ובוהו: "תסתיר פניך ייבהלון תוסף רוחם יגועו, ואל-עפרם ישובו".⁴ ולעומת זאת, רצה אלוהים, ייברא העולם: "תשלח רוחך ייבראון, ותחדש פני אדמה".⁵ בסכמו את מושג האלוהים, כפי שהבינו אותו עד ימיו, דיבר יוסף אלבו על "מציאות פועל ברצון תמיד, וגם אחר בריאת העולם".⁶

דין הוא שמושג זה של כוח השולט מעל לטבע יניע את האדם לחפש דרכים להגיע לקרבתו. מבחינה זו לא היה הבדל מהותי בין הקורבן לבין התפילה. בשניהם היה ניסיון להשפיע על רצון אלוהים, כי לאור התפילה של אל בורא ושופט, ניתן היה לחשוב שאלוהים ישים לב לבקשות האדם, בין אם תובענה בקורבנות או בתפילות.

נכון שבמשך הדורות נעשו מושגי האלוהים אצל אבותינו יותר ויותר מחוכמים ומסובכים. אף-על-פי-כן, לא הסתייגו אבותינו בדרך כלל מן ההשקפה שאלוהים מאזין לתפילה האזנה ממשית. אפילו אם הביעו דעות תיאולוגיות קיצוניות שגבלו עם נטורליזם, לא העלו על דעתם את המחשבה שלתפילה אין אוזן קשבת. הם הצליחו בכך כמי שאוכל את העוגה ומצליח גם לשמור אותה. הרמב"ם, למשל, אף כי ראה באלוהים מעין תהליך קוסמי ("הוא היודע והוא הידוע והוא הדעה עצמה הכול אחד"),⁷ לא התקשה להתפלל תפילה מסורתית לאל כה מופשט.

לא אכנס כאן לשאלה המעניינת, איך הצליחו - ומצליחים - הרבה אנשים להשיג את האלוהים השגה פילוסופית ומטאפיזית מופשטת, ובאותו זמן להתפלל אותן תפילות-בקשה, כפי שעושים אותם אנשים שהשקפתם התיאולוגית נאיבית ביותר. זוהי פרשה בפני עצמה. די כאן לציין שבמרוצת הזמן גדל לאט-לאט מספר האנשים שלא החזיקו יותר מעמד בתוך ההתנגשות האינטלקטואלית הזאת. בכל הדתות - כל אחת בקצב שלה - נמשך תהליך ההתרחקות מן התפילה.

קיים כנראה מאבק עתיק-יומין בין הדואליזם והמוניזם בתפיסת העולם. למשל, בד בבד עם התפיסה האריסטוטלית של טבע היררכי-אורגאני, הייתה נהירה גדולה אחרי ההשקפה האפלטונית של אידיאה ומציאות. בשתי ההשקפות האלה לא היה בסיס למושג של אל פרסונאלי; ובכל זאת הנהיגו היוונים דתות עממיות, שמאמיניהן היו מקריבים קורבנות ומתפללים. ואין יסוד למחשבה שאפלטון ואריסטו לא השתתפו גם הם בפולחן ההוא. אפילו בימינו עדים אנו לתופעה מעניינת, שמדענים רבים מחלקים את עולמם לשני אזורים: אזור הטבע והחוקיות ואזור הדת והחופש. זאת אומרת, אין שום יסוד לחשוב ששינוי

4 תהלים קד, כט.

5 תהלים קד, ל.

6 יוסף אלבו, ספר העיקרים, מאמר ג, פרק כו.

7 רמב"ם, משנה תורה, הלכות יסודי התורה, ב, י.

בתפיסה אינטלקטואלית מסוגל להביא באופן אוטומאטי שינוי מקביל בהתנהגות האדם. ההרגל יש לו קיום בפני עצמו, ויש בכוחו לעמוד כנגד שינויים אידיאולוגיים מהפכניים. ברם, כשמדובר בהמוני בני-אדם, משפיעות מהפכות אינטלקטואליות עד כדי עקירת מוסדות.

בהשקפת התנ"ך אין הבדל בין טבע ועל-טבע; הכול בידי שמים. על-כן, האדם, כיצור אלוהים, נאלץ לעבוד את ה' כתנאי בלעדי להשגת גאולתו. ואם האדם הצליח, לפעמים, לרסן את כוחות הטבע, אין זה מפני שניצל חוקיות מסוימת שניתנה להבנתו ולטיפוחו, כפי שחושבים עכשיו, אלא מפני שהצליח לשמור על יחסו הטוב עם אלוהים, הכול יכול, אותו יחס שנתחזק בכל פעם שהאדם הקריב קורבן בעתו או התפלל בכנות. הגשם לא ירד בגלל פעולות מובנות של עננים וטמפרטורה, אלא כשכר לצייתנות העם. "וְהָיָה, אָם-שָׁמַעַתְּ מִשְׁמֵעוּ אֶל-מִצְוֹתַי... וְנָתַתִּי מִטֶּר-אֶרְצְכֶם בְּעֵתוֹ"⁸.

תפיסה זאת השתנתה כשהאדם הכיר בכך שהוא נשען על חוקיות שמעבר לרצונו ולהתנהגותו. הגשם, השלג, רעידת-האדמה, הבצורת וכיוצא באלה - כל התופעות האלה מתרחשות בלי שום קשר לתפילה או לחוסר התפילה, למוסריותו של האדם או לעוולתו. זהו עולם המחשבה שלנו, ובעולם כזה התפילה המסורתית, על כל פרטיה ודקדוקיה, אינה נראית אפשרית לרוב הציבור. אין זאת אומרת שאין מקום למצוא קווים של רציפות עם הישן בכל ניסיון של חידוש, אבל על כך נדון בהמשך הדברים.

הצד הטבעי בעבודת אלוהים

אם קיבל הקורא את הרושם שדברי מכוונים לשחרר את האדם מן הצורך לעבוד את ה' ולהתפלל אליו, אינו אלא טועה. התפילה, בצורה המתאימה למצבו הרוחני והאינטלקטואלי של האדם, היא עדיין אחד האמצעים ההכרחיים לרכישת חסד ה': "בְּרוּךְ אֱלֹהִים אֲשֶׁר לֹא-הִסִּיר תְּפִלָּתִי וְחִסְדּוֹ מֵאֵתִי"⁹.

מן הדברים שניתחתי עד כה, יש להסיק שבכל פעם שחל שינוי בתפיסת האלוהים, ההיגיון אומר שהאדם יחפש דרך נאותה יותר ויעילה לעבוד אותו.

הדחף לעבוד את ה' נובע תמיד מן האמונה, כלומר מהרגשת האדם שהוא עומד לפני כוח כביר, שבלעדיו אין לו קיום ואין משמעות לחייו. אף פעם אין האדם מגיע לרמה כזאת של ידע ועצמאות, שיוכל לומר בצדק שהוא האור והוא עשהו, שהוא השולט בקוסמוס. אחרי הכול, האדם נולד בחיים, ולא החיים בו. על-כן הוא נאלץ, אם יש בו כנות, להזכיר לעצמו את מקומו האמיתי בתוך היקום. האדם מסוגל להפריז במידת עצמאותו, ולייחס לעצמו זכויות השייכות אך ורק לאלוהים עצמו; ועם זאת הוא מסוגל לזלזל בכוחותיו ובחובותיו לעצמו ולזולת. עליו לנקוט אמצעים שונים כדי לראות את עצמו בפרספקטיבה נכונה. משום כך הוא חוקר ולומד, מתבונן ומתפלל.

כל הצעדים האלה וכיוצא בהם, כשהם מכוונים להעמיד את האדם על יחסו לכוח שבו תלויה ישועתו, מהווים דרכים לעבודת אלוהים, וביניהם מהווה התפילה רק דרך אחת. התפילה איננה פחות טבעית ממחקר ועיון. העיקר אינו הטבעיות של התפילה, אלא צורתה ויעילותה; ואין הכוונה רק ליעילות אינטלקטואלית ורוחנית, דהיינו אם התפילה עוזרת לאדם להבין את מצבו ולמצוא את יחסו הנכון לאלוהים.

8 דברים יא, יג ואילך.

9 תהלים סו, כ.

כבר הצבענו על כך שעל אף תפיסת הטבע, שכבשה את המחשבה היהודית (כמו שכבשה גם את מחשבתם של עמים נאורים אחרים), מוסיפים יהודים רבים להתפלל בדיוק כמו אבותיהם, שייחסו את כל הנעשה בקוסמוס לרצונו האקטיבי של האלוהים. ואם אין להסביר את התופעה הזאת בשלמותה במונחים אינטלקטואליים, נוכל למצוא לה הסבר חלקי בעובדה שתוכנה של התפילה המסורתית הוא עדיין יעיל במשמעות הנזכרת לעיל.

טעות בידי אלה המזהים את התפילה היהודית כולה עם הבקשה, ואת הבקשה עם דרישה לה' לפעול כנגד חוקי הטבע, או למען משאלות אגואיסטיות. הבקשה הממוסדת, יותר משהיא מבטאת את הניסיון היהודי להשפיע על רצון אלוהים, היא מגלה את צורכי האדם שהגיעו לדרגת דרישות. לא כל דרישה של האדם היא צורך. האדם הצמא לשיכר אינו זקוק לו מבחינת בריאותו, והאדם המבקש עושר זקוק יותר לשכל טוב ולב טהור. תפקידה של הבקשה לעזור למתפלל לגלות את צרכיו האמיתיים כיחיד או כבן לעמו, או להיזכר בהם.

כמובן, אין התפילה המסורתית והממוסדת ממלאת תמיד את התפקיד הזה כראוי. במקום שהעם יתפלל לגשם, מוטב שיתעמק בשאלת הישענותו על ברכת הגשם ויחשוב על אחריותו בניצול המים. צורת הבקשה מטעה כאן, כי אין בכוחה של תפילת הגשם להביא את הגשם. ואם התפילה אינה יכולה לשנות את הטבע, כדאי שהמתפלל יחפש בה את מה שהיא מסוגלת להעניק לו. יש בתפילה כוח אמוצינאלי כביר, שביכולתו לחזק את לקח השכל. אבל כוח זה, צריך לרסנו ולרתום אותו למושגים שאפשר להאמין בהם.

התפילה המסורתית, כמו שאמרנו, איננה זהה עם הבקשה. האומר "שמע ישראל... ה' אחד" אינו מבקש מאלוהים ולא כלום. הוא מתבונן ומהרהר באחדות ה' ובצורך להתמיד בהתעמקות בבעיית האחדות. האומר קדיש יתנום מחדש בתפילתו זו את אמונתו בערכם של החיים, ומגיע בזה לדרגה עליונה של גבורה אנושית. והקורא קטע מקרא, משנה וגמרא בזמן תפילתו, מראה בזה שהבין כי גם תלמוד תורה תופש מקום חשוב בעבודת-הקודש.

מן הדוגמאות המעטות האלה אנו מסיקים שידיעת הסידור יכולה להיות אחד המקורות החשובים ביותר לחקר הדת והאופי האנושי. לימוד הסידור בבתי-הספר, כשהוא נעשה באופן חינוכי, רחוק מאוד מכפיה דתית. אדרבא, מי שמונע מילדי ישראל את האפשרות להתייצב מול מצב האדם, כפי שהבינו אותו אבותינו, גוזל מהם את בכורתם. ועם זאת, רק מי שמוכן לגשת לסידור בגישה ביקורתית ובכנות אינטלקטואלית עשוי להגיע עד עמקי המחשבה וההבנה המצויים בו. עיון תפילה הכרחי לכוונה בתפילה, אבל מטבעו הוא מוכרח להביא הרבה יהודים לידי כך שלא ישבעו רצון מכל המוסד התפילתי, כפי שהוא קיים עכשיו.

תפילת יחיד ותפילה בצבור

הרב יוסף הרץ ז"ל, מי שהיה הרב הראשי של יהודי אנגליה, כותב בפירושו לסידור הערה ל"תיכנת שבת" הנמצאת בעמידה למוסף לשבת. כידוע עוסקת התפילה הזאת בקורבנות, ומביעה את התקווה שהעם יחזור לארצו ויקריב לאלוהיו את קורבנות החובה שלו. על כך אומר הרץ: "החלק הזה של תפילת מוסף הותקף הרבה בעידן המודרני". אבל, ממשיך הרץ, וכאן הוא מצטט את ד"ר מ. פרידלנדר, "מי שאין לבו עם שותפיו בתפילה באף אחת מתחינותיהם יחליפן בתחינותיו הוא, אבל אל נא יפריע לכוונתם של אלה אשר להם 'פקודי ה' ישרים משמחי-לב מצוות ה' ברה מאירת עיניים... משפט ה' אמת צדקו יחדיו' ואשר משתוקקים להזדמנות להגשים מצוות ה' שאינם יכולים לשמור כעת".

השקפה זו של הרץ מביאה לפנינו אחד משני האספקטים החשובים של בעיית התפילה ביחידות או בציבור, והוא: האם התפילה בציבור חייבת להישאר בצורתה זו וללא כל שינוי, למרות ההבדלים היסודיים בהשקפת-עולמם של המתפללים? האספקט השני, הרחב יותר, של הבעיה הוא: מה בין תפילת יחיד לתפילה בציבור? מה צריך להיות חלקה של כל אחת מהן?

בשאלת מידת הגמישות של נוסח התפילות, נוצרה מסכת שלמה של בעיות, ונעלה כאן רק אחדות מהן. ראשית, אין ספק שהסידור המסורתי, ותפילת הציבור המבוססת עליו, נשתמרו במשך מאות בשנים מפני שהם כרוכים באמיתות פסיכולוגיות ופילוסופיות שטעמן לא פג עדיין. ההתפעלות מפלאי הטבע היא אחת מתגובותיו האופייניות של האדם לקוסמוס הפיזי שהוא פוגש בכל רגע. הסידור, עם הפרקים הנהדרים מספר תהילים ועם הברכות המרובות, מאפשר למתפלל לבטא התפעלות זו. כשם שאינו מתעייף להביט בשקיעת השמש וצאת הכוכבים, כך אין הוא מתעייף לומר "ומעביר יום ומביא לילה ומבדיל בין יום ובין לילה. ה' צבאות שמו". תפילה כזאת, בין אם נפרש אותה כפשוטה ובין כשירה הרומזת על סדר הטבע, מאפשרת למתפלל לחוש את הטבע, לא פחות מאשר כשיאזין לסימפונייה הפסטורלית של בטהובן; יתר-על-כן, היא נותנת לו להרגיש את תלותו של הטבע בכוח הבריאה.

נוכל למצוא בסידור, אף בתפילה בציבור הרגילה, דחף אינטלקטואלי ואמוציונאלי להגשמת ערכים מוסריים. יהודי הקורא בכל יום "לעולם יהא אדם ירא שמים ודובר אמת בלבבו... בסתר ובגלוי", אינו יכול להשתמט מן הצו המוטל עליו להתנהג בכנות. ואם הוא מתפלל בקביעות, גם אם יש לו נטייה לסטות מדרך ההתנהגות הרצויה, לא יוכל לשכוח מהי הדרך הזאת. כך שהסידור מאתגר את היהודי לעמוד מול אחריותו כבן-אדם וכיהודי. עצם התכנסותו יחד עם יהודים אחרים לתפילה קבועה מחזקת בו את קשריו עמם ועם כל העולם הרוחני שהם שותפים לו. משום כך מובן שאותם היהודים המרגישים במשא הדורות הכבד עליהם כשהם מתפללים מתוך המעיין המתגבר של התפילה המסורתית, לא קל להם להרגיש צורך לשנות את מה שנהוג בעם במשך הדורות האלה.

והנה, למרות כוחם העצום של הסידור והתפילה בציבור, רואים אנו שרוב העם אינו בא אל בית-הכנסת. במקום לנסות ולהציל את המוסד הישן, מעדיפים היהודים לעזבו ולהשאירו כמין מוזיאון, כזכר לתפארת שהייתה ושייש לשמור אותה כמוות שהיא. גם מעט המתפללים וגם אלה שאינם מתפללים תמימי-דעה שאסור לנגוע בסידור ובנוהג המסורתי. אם להתפלל, מוטב שהתפילה תהיה אותנטית, כלומר מסורתית לגמרי. התוצאה היא שאלה המתרחקים מבית-הכנסת משחררים את עצמם בכך מן האחריות למצב התפילה בישראל. הם מתרחקים מן התפילה בציבור מפני שאינה עונה על צורכיהם הרוחניים, אבל מכיוון שאסור לנגוע בעתיקות, אין הם מאפשרים ליצור להם תפילה מקורית כלבבם.

נוטים היום לשכוח שהסידור המסורתי הגיע לצורתו המקובלת רק לאחר מאות שנים של נוסחאות שונות, הוספות, השמטות וברירה מתוך חומר רב. בספרות הרבנית יש שפע של תפילות נהדרות, שלא נכנסו לתוך הסידור מטעם זה או אחר של עורכי הסידור. ייתכן מאוד כי אותם החכמים היו בוחרים תפילות שונות, לו חיו במאה אחרת. מכל מקום, ספק אם ביקשו חז"ל לנעול את דלתות התפילה המקורית או לקבוע עד סוף כל הדורות את מסגרתה ותוכנה של תפילת ישראל. הסידור עִנֵּד תוך כדי התלבטויות רוחניות קשות וממושכות. ועתה, לאחר השואה והקמת מדינת ישראל, לאחר שנכחנו לדעת עד היכן עלול להגיע כוח ההרס של האדם, ולאחר שנתגלו כל-כך הרבה מסודות הטבע, אין אדם מישראל יכול להתפלל בכנות כפי שנהגו אבותיו. ואם עדיין מתמלאים בתי-הכנסת החרדיים בישראל (על-ידי מיעוט העם), עדות היא זו לאוצר הרוחני הטמון עדיין בתפילה המסורתית, וגם אות לשמרנותם של יהודים רבים. בכל תקופה

בהיסטוריה חבויות כמה תקופות; במאה העשרים חיים אנשים רבים בימי-הביניים. ואין להתפלא על כך: התנ"ך מבליט את מאבקם של הנביאים נגד השקפות-עולם ופולחנים שאבד עליהם הכלח. המנטאליות האנושית טרם השתנתה באופן יסודי, ויש לצפות, אפוא, שהרתיעה מן השינויים תימשך גם להבא.

נעשו כמה ניסיונות לשנות את נוסח התפילה, מהם שטחיים ומהם רציניים. אולם בין אם הניסיונות האלה עלו יפה ובין אם לאו - וכמעט כולם נכשלו - חשוב מאוד שנכיר בצורך בהם ובחשיבותם. כישלונות כאלה הם מחיר הכרחי להתקדמות, וכפי שאמרת, לו יכולנו לשחזר את תהליך עריכתו של הסידור המסורתי, היינו מגלים בלי ספק כישלונות דומים. מסופר במסכת שבת על ר' ירמיה, שהיה מתפלל בציבור רק פעם בחודש, מפני שלא רצה להפסיק מתלמודו; מסתבר שגם הוא, ובוודאי גם חכמים אחרים, לא תמיד מצאו בתפילה עידוד או אתגר רוחני מספיק.

מרדכי בר-און ואחרים כמוותו טועים בראותם את האתגר כחיפוש הדרך חזרה אל התפילה המסורתית. טעותם נעוצה בכך, שהמהפכה הרוחנית היא כה עמוקה, עד כי ספק אם צורת התפילה השגרתית עשויה לשמש מוצא לאדם הרוצה לעבוד את אלוהיו. אדם בעל מנטאליות רוחנית מודרנית סולד מן השגרה. וסלידה זו מקורה דווקא בעושר הרוחני העומד בימינו לרשות המתפלל. בפני היהודי המתפלל עם הסידור יום יום עומדת בעיה קשה. אם יש לו די טמפרמנט, ינסה להוציא מן המלים השגורות את האוצר הרוחני המתחלף שיש בהן, בחינת חילופי הצבעים של זיחות השמש. אולם מעטים הם האנשים המסוגלים להתעמק ולהתכוון בכל פעם, או אפילו מדי פעם, באותן התפילות, שעליהן הם חוזרים שנים על גבי שנים. ואם אין ליהודי טמפרמנט כזה - וכך הוא כנראה המצב אצל רוב בני עמנו - הוא יבקש לו אתגר רוחני חדש בכל פעם שהוא מתפלל. כפעם בפעם ירצה בוודאי לחזור אל הישן והמוכר, כי לאחר זמן, עשוי הישן להופיע לפניו בצבעים חדשים. אבל בהכירו שאוצרות הרוח הם רב-גוניים, ירצה בדרך כלל לשתות ממעיינות רבים ככל האפשר. כמובן, אם ימצא משהו יוצא מגדר הרגיל, ודאי יחזור אליו לפרקים; אבל לא תמיד רוצה האדם להקשיב לבטהובן. וכאן נשאלת השאלה: כיצד יוכל המתפלל המודרני לשלב את הישן עם החדש? כיצד ישיב את הזדקקותו לישן ולמוכר, ויחד עם זאת יבטיח לעצמו את העושר הרוחני של עמו ושל גדולי האנושות?

כדי להשיב על השאלה הזאת עלינו לומר תחילה כמה מילים על תפילת היחיד. שני סוגים לתפילת היחיד. סוג אחד הוא תפילה שזמניה ותוכנה קבועים ומסורתיים, או אפילו חופשיים לגמרי. מי שאינו זוכה להתפלל בציבור, בגלל חוסר זמן או קשיים גיאוגרפיים, מסתפק בתפילה מסורתית ביחידות, ואם אין הסידור המסורתי מספק אותו, הוא יכול להמציא לעצמו סדר תפילות מקורי, או לעסוק בהתבוננות או בקריאת ספרות רוחנית כאוות נפשו. סוג שני של תפילת היחיד מהווה התפילה הספונטאנית, התגובה לחוויה מיוחדת או בלתי-צפויה. מן התפילה הספונטאנית, שאותה נגלה אצל אנשים רבים, אין להסיק על התפילה הממוסדת. ספונטאניות עשויה להתעורר בזמן תפילה רגילה, תוך כדי חוויה כלשהי או בעקבותיה, והיא תוסיף ותתקיים בין בני-האדם כל עוד נתונים הם בתוך המסורת והקוסמי. אין למנוע אותה, וכמעט אי-אפשר להכשיר את הלבבות לקראתה.

המתלבטים בשאלת התפילה הממוסדת יבינו מיד שאין לצפות לעידוד מתפילת היחיד הספונטאנית. אין בעצם שום קשר ביניהן. העושה תפילתו קבע יכול ולא יגיע אף פעם לתפילה ספונטאנית, ואם הגיע - אין זה בגלל השתתפותו בתפילה בציבור. ומי שמרגיש באופן פתאומי ולא צפוי בצורך להתפלל - כמו שקרה לחיילים רבים - על-פי-רוב אינו מסיק מכך שעליו להשתתף אחרי-כן בתפילה ממוסדת. ושוב, אין להסיק ממי שמתפלל ביחידות באופן מסורתי. יחידותו איננה עומדת על-פי-רוב בניגוד לתפילה בציבור.

כמעט כל אלה שמתפללים ביחידות מן הסידור מתפללים גם בציבור, והתפילה ביחידות איננה מחאה נגד המתרחש בציבור. בדרך כלל נהוג אצל המתפללים הקבועים, בייחוד בערים, להתפלל ביחידות בימי חול, ובציבור בשבת ובחג.

לעומת שתי התופעות האלה של תפילה בזמננו, מהווים אלה שאינם נכנסים בכלל אל בית-הכנסת, בגלל החסר שבו, אתגר ממדרגה ראשונה. המוני יהודים, ביניהם אנשי רוח ומוסר, מלומדים והוגי דעות - אנשים שאין בית-הכנסת רשאי להזניחם, החליטו שאין למצוא בבית-הכנסת פתרון למשבר בעבודת-הקודש, ושניים הם הנימוקים השגורים אצלם: א. רבים מהם נרתעים מתפילה לאלוהים על-טבעי שבו אינם יכולים להאמין. ב. אחרים מוכנים להסכים לאינטרפרטאציה של התפילה כְּשִׁיָּרָה, אבל אינם יכולים להשלים עם חוסר ערנותם של המתפללים המסורתיים לתוכן התפילות, לצורך ולדרכים הרבות לתקן ולהעשירן, ועד שתהיה היענות למשאלותיהם, לא יצליח בית-הכנסת להחזירם אליו. ועם זאת, אין האשמה מוטלת כולה על בית-הכנסת המבוסס על תפילה שגרתית (בין אם הוא אורתודוקסי, שמרני או רפורמי). פעמים רבות אשמים אלה האומרים שהיו באים להתפלל, לו היה נמצא בית-כנסת שבו נושבות רוחות של חיים ואסתטיות. מה מונע מהם להקים בתי-כנסת כאלה? התשובה, כמובן, היא יותר אדישות מחוסר-יכולת.

סוף התפילה או תפילה חדשה?

"שירו לה' שיר חדש". היוכל אדם לשיר שיר חדש, להתפלל תפילה חדשה ומכוננת, או מוטב כי ימצא לו דרך חדשה להביע את תשוקתו לאלוהיו? מסופקני אם יוכל מי מאתנו לענות על שאלה זו בבטחה. יש אשר ישיבו כי רק הדומיה יאה לו לאדם המודרני, כי אינו יודע עוד לפני מי הוא עומד. ויש אשר יאמרו כי האדם מלא תהילה ותפילה על כל מה שמתרחש נגד עיניו. ואולי אלה ואלה צודקים. על-כן, לאלה השקועים בדומיה נצטרך לחכות עד אשר ימצאו דרך להביע את תוצאות התבוננותם. בינתיים עלינו להבין כי גם ההתבוננות שייכת לעבודת-קודש כנה. להאזין, להקשיב, לפקוח את עיני הגוף והנשמה אל כל הנאה והיפה והטוב וגם אל המכוער והרע - אין תפילה אמיתית בלי העשייה הזאת. ועובדה היא שאין כמעט קשר בינה לבין התפילה השגרתית והממוסדת. משום כך, גם מי שמתפלל בקביעות חייב למצוא עניין בדומיה של יהודי שאינו מוכן להתפלל - לא מחוסר רצון, אלא מפני סלידתו משקרים ומשטחיות.

גם אלה המוצאים שדורנו הוא מלא התפעלות מתקשים בתפילה, כי אם נניח שטרם דעכה תשוקתו של האדם היהודי להתעלות, נשאר השאלה: מה עליו לעשות? לו מצא את התשובה בתפילה המסורתית, היה בוודאי מסתפק בכך. ברם, דומה שהתשובה הזאת נראית ליחידי סגולה בלבד. השאר נאלצים לחפש דרך אחרת, והדרך הזאת קשה וארוכה.

כמה קשיים ביצירת תפילה מתוקנת ומחודשת:

א. תפילה אין יוצרים בקלות ולפי הזמנות. אפשר, אולי, לכתוב מוסיקה בדרך זו, אולם רק כשהמלחין הוא ענק היצירה. תפילה עמוקה צריכה לנבוע מחוויה עמוקה, ורק הגאון הדתי מסוגל גם להרגיש וגם לבטא את הרגשתו בצורה שתמשוך קהל רב ותשרה עליו מרוחה.

ב. תפילה היא חלק ממסורת של עם, ומסורת שזה-מקורב נוצרה אינה נקלטת בנשמת העם כמצווה שיש להקריב משהו למענה.

ג. תפילה בציבור צריכה להיות מיוסדת על מסורת משותפת, ואין המסורת בעלת ערך תרבותי ורוחני אלא אם נתנסתה במשך דורות. על-כן כל ניסיון לחדש משהו סופו שיבוא לידי פילוג הקהל, כי הציבור חופשי להגיב עליו לפי טעמו האישי. אותה נטייה להתפלגות חלה גם על אלה המנסים לבחור מן המסורת המקובלת את מה שנראה להם. אין מנוס מחילוקי-דעות על קני-המידה שלפיהם יש לקבוע את השינויים בטקסט המסורתי.

כאלה הם הקשיים לא רק בשאלת נוסח התפילות, אלא גם בצורת התפילה, בנגינות, ובמנהגים שהשתרשו במרוצת הזמן בעדות השונות. ובכל זאת, למי שאינו יכול - למרות כל מאמציו - למצוא בית רוחני בבית-הכנסת החרדי, נותרו רק שתי אפשרויות: האחת, לצלול לעומק המסורת התפילתית הרשמית ולחפש את הפנינים הטמונות בקרקעיתה, ויחד עם זאת לחפש אוצרות חדשים בשדה הספרות הקלאסית והחדשה, ואפילו ליצור תפילה מקורית, אם ידיו רב לו. ההולכים בדרך זו חייבים לדעת מראש שלפניהם דרך רב ושהצלחתם תהיה מועטת. אך אם מאמינים הם בדרכם, יתמידו בחיפושיהם, כי החיפוש עצמו ייתן להם סיפוק לא מבוטל.

דרך אחרת היא לחפש צורת עבודה שתהיה שונה בהרבה מן התפילה המקובלת, ורמז לדבר בסידור המסורתי. תלמוד תורה נכלל בסידור כחלק אינטגרלי של התפילה. ברם, מאז נקבעו הקטעים במקרא ובספרות הרבנית שכל מתפלל צריך לקרוא בכל יום, נתחסל כל ערכו של תלמוד התורה כתפילה. אולי הגיע הזמן לחזור לתלמוד תורה כמקור - ואולי כמקור עיקרי של עבודת-הקודש.

קיימים בארצנו מאות חוגי לימוד של מקרא, משנה, גמרא, מדרש וספרי-קודש אחרים. אין ספק שיש לברך על הפעולה המסונפת הזאת. אולם כדי שלימוד זה יהפוך לתפילה, יש לקושרו למטרות עבודת-הקודש, דהיינו התבוננות בשאלות מהותו וגורלו של האדם (כגון "אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים" וכו'), מהותו של היהודי, ויקבעו זמנים בכל יום ובשבת ובחג ללימוד בציבור לשם תפילה - או אז יפתח הפתח להתפתחות רוחנית חדשה. דומני שאנו עומדים על סף תקופה חדשה בעבודת-הקודש. אבל ייכנסו בפתחה רק אותם יהודים שעזה תשוקתם לאלוהים, עד כי לא יסתפקו בהגשמת רוחניותם של האבות, אלא יהיו מוכנים ללכת בדרכם שלהם, ולו גם תהא ארוכה וקשה.

וידוי - תפילה לתיקון הלוחות

אֶל אֱלֹהֵי הַעֲדוּת.
 יוֹדֵעַ לֵב וּבוֹרֵא עוֹלָם,
 הַבֵּט מֵהֵר חוֹרֵב,
 וּסְלַח
 וּשְׁלַח בְּחֶסֶדְךָ
 מְזוֹר וְתַקְנָה
 אֶל הַסְּדָקִים שֶׁנִּפְעָרוּ בִּי
 מִהַבֵּל עֲבוּדָה זָרָה.

סְלַח עַל הַשְּׁבָרִים שֶׁהוֹתַרְתִּי
 בְּדַרְכֵי,
 שְׁבָרֵי הַנֶּפֶשׁ אוֹ שְׁבָרֵי הַגּוּף
 כִּי בִשְׂוִיגָה הָיִו כָּל אֵלֶּה
 וּמְחַוֵּלֵשׁת אָנוּשׁ.

סְלַח
 וּשְׁלַח, בְּחֶסֶדְךָ הַנֶּעְלָם
 תִּקּוֹן שֶׁל קְבֻלָּה וְאוֹר,
 אֶל רְסִיסֵי לִוְחוֹת.
 וּשְׁלַח הַפֶּחַח לְעַמּוּד,
 אֶל מוֹל פְּנֵיךָ
 אֵל.

עפר שבת-בית-הלחמי

התחנונים והקבע - מבט על התפילה ועל מתפלליה

יהודע עמיר

בדברים הבאים אבקש לבחון שני טקסטים מקראיים, המבטאים את שני קוטבי התפילה היהודית עד ימינו: תפילת יעקב ערב פגישתו הטראומטית עם אחיו, עשו, שכולה ביטוי ספונטני למצוקה ולחרדה, כולה תחנון ובקשה (בראשית לב, י-ג); דברי ה"וידוי" של האיכר מביא הביכורים, טקסט מוכתב, מעוצב ומנוסח האמור להיאמר פעם אחר פעם, דור אחר דור (דברים כו, ה-י). עיון זה מבטא את ההנחה, שיסוד התפילה היהודית נעוץ במקרא ובתפילות המעטרות אותו. על יסודותיהן של אלה העמידו חז"ל את המבנה המפואר שהלך והתפתח ל"סידור" ול"מחזור", קיבעו את הלכות התפילה ועיצבו את תרבות-התפילה היהודית ואת מושגי-הערך שלה, כ"מנין", "יחיד", "קבע" ו"תחנונים".

רוב התפילות שבמקרא הן התבטאויות ספונטניות, השזורות בסיפור המקראי, הנובעות ממצוקות גיבוריו, מכמיהותיהם ומייחוליהם; אחרות הן מזמורים מעוצבים-ספרותית, המידמים לתפילות ספונטניות אלה, בין אם הם שזורים בסיפור המקראי ובין אם הם מופיעים באוסף המרוכז של המזמורים - תהילים. ראשונה לתפילות הספונטניות היא תפילתו של יעקב, השב ל"ארץ מגורי אביו", עשרים שנה אחרי שברח ממנה מפחד אחיו המרומה והזועם. יעקב, העומד לחצות את הירדן חזרה לארץ כנען, יודע שעשו הולך ומתקרב לקראתו בראש צבא גדול. הוא יודע שלמחרת תתרחש הפגישה הגורלית, ואין לו מושג אם אין זה הלילה האחרון בחייו ובחיי כל יקיריו. הוא חרד לגורל משפחתו, חרד לחייו, אינו יודע מה יעשה וכיצד יבטא את אחריותו לשלומם של כל אלה הבוטחים בו.

יעקב פועל במספר כיוונים. ראשית, הוא נוקט בכל הצעדים המעשיים העשויים, אולי, להפחית את הסכנה ולהגביר את הסיכוי לחיים. הוא שולח מתנות לאחיו, מעין תרופה המבקשת להקדים את המכה; מעין מזור לפצע ישן שכנראה לא הגליד. הוא מחלק את משפחתו הענפה לשני מחנות. אם יקרה הנורא מכל, לפחות יציל משהו מאותו יחד משפחתי שהקים ועיצב. כשכל זה מאחוריו, כשלפניו שעות של צפייה דרוכה, הוא פותח פיו בתפילה, הנובעת ישירות מלבו, מרוחו, מנפשו המתענה. מה רוצה יעקב לומר? אין ספק: הוא פותח את פיו כדי לבטא את חרדתו הגדולה, להתחנן על נפשו, לקרוא לאלוהיו.

אבל כשהוא ניגש לומר דבר תפילה הוא מוצא מלים אחרות בפיו. אותה בקשה, שלשמה קרא לאלוהיו, אינה ממצה את מה שנפשו יודעת לומר. וכך הוא מתפלל:

אֱלֹהֵי אָבִי אֲבָרְכֶם וְאֱלֹהֵי אָבִי יִצְחָק ה' הָאֵמֵר אֵלַי שׁוּב לְאַרְצְךָ וְלִמְוֹלַדְתְּךָ וְאֵיטִיבָה עִמָּךְ;
 קִטְנֹתַי מִכָּל הַחֲסָדִים וּמִכָּל הָאֱמָת אֲשֶׁר עָשִׂיתָ אֶת עַבְדְּךָ כִּי בְמִקְלִי עֲבַרְתָּ אֶת הַיַּרְדֵּן הַזֶּה
 וְעַתָּה הֵייתִי לְשִׁנֵּי מַחְנוֹת: הַצִּילֵנִי נָא מִיַּד אַחִי מִיַּד עֵשָׂו כִּי יָרָא אֶנְכִּי אֹתוֹ כִּן יָבֹא וְהִפְנִי אִם
 עַל בָּנָיִם: וְאֶתָּה אֲמַרְתָּ הֵיטֵב אֵיטִיב עִמָּךְ וְשָׁמַתִּי אֶת זַרְעֲךָ כְּחוֹל הַיָּם אֲשֶׁר לֹא יִסְפָּר מֵרֶב.

מה קרה בו? מדוע לא פתח ואמר את שביקש? נראה, שמרגע שאדם מוצא עוז בנפשו לומר דבר תפילה, לא רק אל אלוהיו הוא מדבר, אלא גם אל עצמו. גם אם יבקש להטיח כלפי שמים או להתנחן על חייו, הוא עשוי למצוא עצמו מהרהר בדברים שעד לפני רגע לא ידע אותם, ולמצוא בקרבו כוחות שעד כה לא שער. הבה נעקוב אחרי התפתחותה של מודעות נפשית-רוחנית זו.

יעקב רוצה לקרוא לאלוהיו. בבואו לעשות זאת עולה בו זיכרון הדורות הקודמים, אלה שהנחילו לו, לטוב ולמוטב, את הקשר אל האל. כמתפלל, אין הוא לבדו. הוא בנם של אבותיו ואמותיו, נכדם של סביו וסבתותיו. אלוהיו הוא "אלוהי אבי אברהם" ו"אלוהי אבי יצחק".

מתוך כך עולה לו חשבון חייו שלו. שהרי, אביו יצחק הוא-הוא האב שרימה, הוא-הוא האב שאליה הוא מבקש עתה לשוב. דברו הקודם אל האל היה כשיצא לדרך ארוכה זו, כשנדר לעשות את האל לאלוהיו אם זה ישמור עליו וישיבהו לביתו (בראשית כח, כ-כב). עתה הוא שב, במצוות האל. עתה הוא עומד שוב בפני האל ובפני אבותיו.

מתוך כך מתעוררים בהדרגה רבדיו של חשבון-הנפש שהוא מצווה בו. הוא חרד, אולם מתוך חרדה זו עולה בו התודעה שהדבר שהוא חרד עליו, מה שנתון בסכנת כליו, אינו מובן מאליה כלל ועיקר. באותו לילה לפני כעשרים שנה לא היו ברשותו אלא מקלו ותרמילו. עתה הוא שב כבעל משפחה, כהורה, כבעל נכסים. הוא היה ל"שני מחנות". התפילה מגלה לו, שאֵלָה הם מתת האל, שטרם יבקש ויפיל תחינתו, עליו להודות. כשיכול היה להכיר בכל הדרך שעבר מאז יצא מבית אביו, נפתחת תודעתו אל מה שקדם לאותה יציאה מבוהלת. הוא, שמנע חסד מאחיו הרעב ורימה את אביו הזקן, אומר "קטונתי מכל החסדים ומכל האמת אשר עשית עמדי". התפילה מאפשרת לו, לראשונה בחייו, להתייבב נוכח חטאיו וחולשותיו משכבר הימים ולהודות בהם. בלעדי הודאה זו לא יוכל לחצוב מעמקי נשמתו גם את התחינה, שלשמה התייבב ופתח את פיו.

עתה פורצות מפיו המילים שבערו בלבו מלכתחילה: "הצילני נא מיד אחי מיד עשו, כי ירא אנוכי אותך, פן יבוא והכני את על בני". עכשיו הוא יכול להטיח באל את תסכולו ואת תביעתו; עכשיו הוא יכול להעמיד במבחן את אמונתו באל, שהורה לו לשוב לארצו והבטיחו שזרעו יהיה כחול אשר על שפת הים.

התפילה הגיעה אל היעד שלשמו נישאה. היא ביטאה, בסופו של דבר, את כל מה שיעקב ידע שחיוני לו לומר כשניגש לאומרה. אבל דבר זה, בקשה זו, יכלה לעלות על דל שפתיו רק לאחר שביטא את כל מה שהתפילה עוררה בו, את מלוא כוחות הרוח והאמונה שהיו חבויים בו. התפילה דובבה אותו, פעלה בו. אשר על כן, מכוח תפילתו קנו גם מילות הבקשה משמעות חדשה, מעמיקה וכנה. הן נשזרו בהקשר חדש של מודעות ואחריות שנולדו בו מכוח תפילתו, שהולידה בו תפילתו.

זהו כוחה וזו מהותה של התפילה הישירה, הספונטנית, הצומחת מתוך עומקו של המצב האנושי, כפי שספר בראשית מציג אותה לפנינו. הסופר המקראי רגיש דיו ומדויק דיו כדי להשאיר פתוחה את השאלה, האם התפילה גם "נענתה" על ידי האל, האם היא "הועילה". איננו יודעים מה הייתה לאמיתה כוונתו של עשו; האם באמת התכוון להתנכל ליעקב ורק האמצעים השונים, מעשיים-ארציים כנפשיים-רוחניים, מנעו זאת? איננו יודעים האם ה"איש" שעמו נאבק יעקב - ושהמדרש מזהה כשרו של עשו - התייבב לפניו כמענה לתפילה, או שמא אין קשר בין הדברים. כל שאנו יודעים הוא שאחרי אותו לילה שוב לא היה יעקב אותו אדם. הוא נאבק; הוא למד להתייבב במלוא האחריות; הוא התפלל. במאבק עם המלאך שרה עם אלוהים; בתפילתו שרה עם "אנשים", היינו עם עצמו ועם חטאיו לאחיו ולאביו; בזכות שני אלה נעשה

"ישראל". זה מה שהמספר המקראי ביקש לומר; זה היה, בעיניו, עיקר משמעה של התפילה ההיא.

*

שונה לחלוטין הקשרו של הטקסט השני שייבחן כאן. לא רגע של מצוקה וחרדת-קיום הוא העומד ביסודו, אלא עלייה לרגל לירושלים של המבקש לשמוח "בכל הטוב אשר נתן לך ה' אלוהיך"; לא עמידתו של אדם בודד, הנותר לבדו לשרות עם אלוהים ואנשים, אלא מי שמצוי בקרב עמו ובקהל העולים לרגל, אלה שמסרו את הטנא דקות אחדות לפניו ואלה המצפים בכליון נפש בתור מביאי הביכורים. וחשוב מכול, לא דברים הנחצבים מדם לבבו של אומרם, מדובבים את שפתיו ומעירים בנשמתו רבדים מודחקים, אלא טקסט ליטורגי, מוכתב ונתון, שכל יחיד ויחיד נקרא לאמץ, לשנן ולשאת בבוא זמנו להניח את הטנא. לאמתו של דבר, וידויו של האיכר מביא הביכורים הוא הטקסט הליטורגי המנוסח והמעוצב הראשון בתולדות היהדות, ביטוי ראשון למה שעתיד להתגבש מאוחר הרבה יותר כתפילת קבע, הנקראת מתוך סידור תפילה.

כאמור, הסיטואציה שעל רקעה צומח טקסט זה היא של הבאת הביכורים לבית המקדש. מרטין בובר, שנוזקק לטקסט זה בספרו **בין עם לארצו** מעיר, שיש משהו טבעי מאוד, מובן מאוד, מבחינה רגשית ודתית, ברצונו של האיכר להודות על הטוב שניתן לו, להעניק לאלוהות מעט ממה שנתנה לו. כל החי בארץ ישראל יודע, עד ימינו אנו, כמה בלתי מובן מאליו הוא שהארץ נותנת את פרייה, שהשדות לא נפגעו על ידי בצורת, מלחמות או פגעי טבע ואדם אחרים. ממש כשם שטבעי הוא לזרוע בדמעה, טבעי הוא לקצור בריוה. כך חשו, בוודאי, איכרים עובדי אלילים בחברות הסובבות את עם ישראל; כך מצווה התורה על האיכר עובד האלוהים.

אלא, שהתורה אינה מסתפקת בשמחה הטבעית ובהודיה הדתית המובנת-מאליה על הפרי שניתן בשפע. היא מנסחת טקסט, שעל כל איכר ואיכר לומר בעת הנחת הטנא, לאמור:

אַרְמֵי אֲבִד אָבִי וַיְרִד מִצְרַיִם וַיִּגְרֶשׁ שָׁם בְּמַתִּי מֵעֵט וַיְהִי שָׁם לְגוֹי גָדוֹל עֲצוּם וְרָב: וַיִּרְעוּ אֹתָנוּ
הַמִּצְרַיִם וַיַּעֲנֵנוּ וַיִּתְּנוּ עָלֵינוּ עֲבָדָה קָשָׁה: וַנִּצְעַק אֶל ה' אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ וַיִּשְׁמַע ה' אֶת קִלְנוּ וַיִּרָא
אֶת עֲנֵינוּ וְאֶת עֲקָלְנוּ וְאֶת לַחֲצֵנוּ: וַיֹּצִיאֵנוּ ה' מִמִּצְרַיִם בְּיַד חֲזָקָה וּבְזֵרַע נְטוּיָה וּבְמַרְא גָדֹל
וּבְאֹתוֹת וּבְמִפְתֵּיִם: וַיְבָאֵנוּ אֶל הַמְּקוֹם הַזֶּה וַיִּתֵּן לָנוּ אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת אֲרֶץ זָבַת חֶלֶב וַדְּבִשׁ:
וַעֲתָה הִנֵּה הִבְאֵתִי אֶת יְרֵאָתִי פְרִי הָאֲדָמָה אֲשֶׁר נָתַתָּה לִּי ה'.

תחילתו של הפסוק הראשון מוקשית מעט, אולם מעיקרם הדברים ברורים. הטקסט, המוכר לנו כל כך מאז אומץ בתקופת המשנה אל ליל הסדר ונעשה יסוד להגדה של פסח, אינו מכון לדבר שהאיכר ביקש לומר. לא על הפירות והתבואה הוא נקרא לדבר, אלא על מה שקודם לאלה, על הישיבה על אדמתו. "הארץ הזאת", שבה נולד וגדל, שהישיבה בה היא, מן הסתם, המובן-מאליו הבסיסי של חייו, אינה נתון טבעי והישיבה בה אינה מובנת מאליה. היא פרי של הליכה מארם ושל מעשה השחרור הגדול מעבדות מצרים. היא מתת האל שיש להודות עליה. היא התשתית לקיומו של עם ישראל ורק על בסיס תשתית זו זוכה רגש התודה הדתי הטבעי שהאיכר נשא בלבו ללגיטימיות ולמשמעות.

במילים אחרות, הטקסט הליטורגי המנוסח, המוכתב, הנאמר פעם אחר פעם בעת הבאת הביכורים, אינו מבטא תודעה דתית, אלא מבקש לעצב תודעה כזו. הוא מתייחס אל רגשותיהם של אומריו, אל מצבם הקיומי ואל שאיפתם הדתית, אולם הוא מבקש להשעות מעט את ביטויים של יסודות דתיים-טבעיים אלה, להניח להם תשתית, להעניק להם משמעות דתית שרק ההנחלה התרבותית יכולה להעניק.

אחרי שיאמר דברים אלה ויניח את הטנא, יצא האיכר לחגוג. בחגיגה זו יינתן בהחלט מקום לאותה שמחה טבעית שנשא בלבו. ההלכה אפילו דאגה להקצות מס מיוחד, "מעשר שני", כדי להבטיח שעולה הרגל יוכל לממן ברוחב יד חגיגה זו. אולם לפני כל אלה עמד הטקסט שנצטווה לקרוא, ההבניה התרבותית-הדתית שטקסט זה מנחיל ומשריש בלבבות אומריו.

*

בשני הטקסטים שקראנו, זה המייצג "תחנונים" ואת הספונטאניות הדתית, וזה המוליך אל תפילת הקבע המנוסחת והמוכתבת, משמשים רגשות דתיים טבעיים, כמיהות אישיות בצוותא עם מודעות הולכת ומעמיקה למה שמעבר לרגשות וכמיהות אלה. ההבדל ביניהם נעוץ בכך, שהתפילה הספונטאנית מטילה על נשמת המתפלל לחצוב רבדים אלה שמעבר. היא מניחה שהתפילה תדובב את רוחו ולכן גם את שפתיו. ואילו האמירה הליטורגית המנוסחת, נוטלת על עצמה מראש את התפקיד לעורר את רוח אומרה, לייצג את המסר שהתרבות הדתית היהודית מבקשת להנחיל. שני אירועים דתיים אלה, פריצתם של התחנונים וההליכה בעקבות הקבע, מכוננים באדם שילוב זה של מה שנפשו יודעת מכבר, עם מה שמתחדש בו בעקבות התפילה. רק הדרך לכך שונה. רק האופן שבו פועלת התפילה, אחר הוא.

המסורת היהודית שלאחר המקרא קדשה, בעיקרה, דווקא את הקבע. היא עיצבה סדר תפילות וברכות מגובש ומחייב, המנוסח לפרטיו בסידור התפילה ובמחזור, נדון בספרות ההלכה וממומש בחיי בית הכנסת והקהילה ובמעגלי היחיד והמשפחה. רק לצד אלה ניתן מקום גם לשירה הדתית, לפיוט, להבעה האישית המוסיקלית. הרפורמה, כזרמים אחרים ביהדות המודרנית, סירבה לקבל תכתיב זה עד תום. היא הטילה על הדור, על הקהילה ועל היחידים לחדש בתפילה, לעדכן אותה, לתקן אותה ולפלוס בה נתיבים חדשים. היא יצרה את ה"מעמד" ועודדה כתיבה מתמדת של תפילות, טקסים וטקסטים. היא שלבה בתפילה בהרחבה שירה בת זמננו.

היהדות המתקדמת בישראל, המושרשת בלשון המקרא והשירה העברית, היצירה הספרותית והמעשה החברתי הישראלי, צריכה אף היא למצוא את מקומה בהקשר זה. שני הטקסטים שעיינו בהם מבטאים נאמנה, להבנת, את המתח שבתוכו אנו מצויים. ללא התפילה הספונטאנית, המתחדשת, המורדת והמתריסה - לא נוכל לחצוב ממעמקי רוחנו ונפשנו את הרבדים שיאפשרו לנו להתייצב נוכח עברנו, מעשינו ועתידנו. ללא תפילות דוגמת זו של יעקב, לא נוכל ליהנות מכוחה המחייב והמחדש של התפילה. ובאותה מידה נחוץ לנו הקבע. רק מי שיודעת להתפלל מתוך הטקסטים שקבעו אמותינו ואבותינו, רק מי שמתייצב אל מולם ואינו מוותר עליהם - יוכל להשתרש בקרקע שהמסורת שלנו מבקשת להשרישנו בה, לחרוג אל מעבר למה שלבנו אומר לנו אל מה שרוחנו צריכה לומר לנו, אל מה שעמידת הדורות נוכח האל עשויה להנחיל לנו.

אנו זקוקים לקבע ולתחנונים. אנו זקוקים לאמירה הקונה את כוחה ואת משמעה מן המסורת ולאמירה המחודשת והיוצרת ביום הזה. אנו צריכים לחצוב בקירות נשמתנו ובאדמת מסורתנו. האתגר הנכון לנו הוא מציאת האיזון הנכון בין שני אלה, עשייתו המתמדת של ה"קבע" ל"תחנונים" המצליחים לבטא גם אותנו; הקניית כוח של "קבע" ושל השתרשות לתחנונים, ליצירה, לחיפוש המתמיד שלנו, כאן ועכשיו. בין מתוך חרדתו של יעקב ובין מתוך שמחתם של מביאי הביכורים, עלינו להניח לתפילת הקבע ולתפילת התחנונים לעצב רובד בנשמתנו, שיוליכנו למעשה הנכון, למאבק החברתי הראוי, לכינון הלב החדש והרוח החדשה שאנו מצויים בהם.

ברכות הנהנין

גילה קן

בחרתי להתייחס לברכות שאדם אומר ביחידות, או עם בני משפחה, מכיוון שאני מרגישה שרגעים אלה של אמירת ברכה הם היחידים בהם אני מתפללת ממש. זה הזמן בו אני במפגש עם האלוהים שבעולם. לא בבית הכנסת, ולא בהכרח בתוך סידור התפילה. לתפילה הקהילתית יש חשיבות בעיניי, אולם שם מדובר, מבחינתי, במפגש עם אנשים, או עם עצמי. זה עשוי להיות כן ומרגש, אך אין לכך, בשבילי, משמעות של השגת קשר אמיתי יותר עם אלוהים. בתפילה בציבור אנו מעמידים את הציבור במרכז, את "הקהל הקדוש", לא את קדושת המפגש עם אלוהים.

לכן, כשאני מחפשת, בתקופה זו של חיי, נתיב לשיחה אמיתית יותר עם אלוהים, אני מחפשת אותו במעשה הברכה.

זה פשוט מאוד. המסורת מציעה לנו קבוצה שלמה של "ברכות הנהנין", שאת משמעותן אני רוצה לבחון. וכך אני מוצאת בסידור:

הרואה קשת בענן יברך:

"ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם, זוכר הברית ונאמן בבריתו וקיים במאמרו".

הרואה מקום שנעשה לה בו נס:

"ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם, שעשה לי נס במקום זה".

הרואה אדם משונה או בריות משונות:

"ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם, משנה הבריות".

ברכות הן הביטוי להנאה החושנית שלנו מעצם החיים. הברכה מייצגת את ההבנה העמוקה שאנו חלק ממה שקורה כאן בתוך העולם, ושהפעולות הגופניות שלנו, הרגשות שלנו, הרצון שלנו להגן ולהיות מוגנים, לקדש ולהיות מקודשים - כל אלה הן פעולות הקושרות אותנו אל האלוהי.

מה שהופך אותן לבעלות עוצמה גדולה כל כך היא המיידיות שלהן. הן נתונות לי תמיד במקום הנכון ובזמן הנכון. ראיתי דבר מדהים - העדתי עליו בברכה. עמדתי לאכול משהו - אני מידעת את עצמי ואת הסביבה שאלוהים הוא זה המאפשר לי לאכול.

שום דבר ממה שקורה לי איננו מובן מאליו. לא לכולם יש מה לאכול, מה ללבוש, איך לנשום. אינני צריכה לחכות לשבת או לבוקר, על מנת לדבר עם אלוהים; אני בשיחה תמידית וטבעית עם מי שאמרה והיה העולם.

זה האידיאל שאליה אני שואפת. ברור, התכוונות כזו, בעוצמה ובאינטנסיביות כזו, דורשת תרגול ומודעות

שעדיין לא התקרבותי אליהן. יש פה שילוב של קבע ושל כוונה; אולי אחרי עבודה רבה אוכל לחוות את מלוא משמעותו.

אבל המאמץ ראוי. במידה רבה, יש בברכות עמידה אחרת מול המציאות מזו שמציעה התפילה המסורתית. יש בעמידה הזו שלהן משהו שקט יותר, הדורש מבני האדם פחות עשייה, אבל דורש מודעות עמוקה רבה יותר למה שכבר נעשה. זהו הבדל משמעותי בעיניי.

עד כמה שאני מבינה את אופיה של התפילה המסורתית, היא מנסה לפעול, בצורה זו או אחרת, על המתפלל, על אלוהים, על העולם. פעולה זו היא חשובה, מכיוון שהיא זו שהופכת אותנו למעין שותפים תמידיים במעשה הבריאה, אך לדעתי זה לא יכול להיות בסיס עמידתנו בתוך העולם ובתוך אלוהים.

דווקא חוטי הברכות שאנו טווים סביבנו כל יום הם תשתית העמידה האמונית. הברכות מבטאות ומעמיקות בנו את ההכרה שהעולם אינו טובב סביב העשייה האנושית וסביב צרכיהם של בני אדם. ההרים מרהיבים גם בלעדיו. נהרות (מה שנשאר מהם) שוצפים גם אם אנחנו איננו שם, פירות היו עסיסיים גם אם רק קופים היו אוכלים אותם, ולא אנחנו. הברכות מעמידות אותנו בתוך העולם בצורה ששום תפילה לא הייתה מסוגלת לעשות, אפילו לא תפילת 'נעילה' של יום הכיפורים. שהרי, מה שעומד במרכזן הוא קדושת החיים שבבריאה כולה, הרבה מעבר לגבולותיהן של קהילות האדם.

ברכות אינן נאמרות בריק של בדידות. הן נאמרות כאשר אני פוגשת קיום נוסף מלבד עצמי בעולם - אילן נאה, ים גדול, אדם משונה. קיים כאן מפגש עם כל מה שהוא כאן, כולל, כמובן, בני אדם אחרים. סוג כזה של מפגש עם העולם חסר מאוד בליטורגיה שלנו; אולי בזו הליבראלית אפילו יותר מאשר במסורתית. השקענו מאמצים גדולים ביצירתן של קהילות אנוש, אבל כשאנו מסתפקים בכך מבטנו נותר מופנה פנימה, ואיננו מאפשרים לעצמנו הזדמנות מספיקה להסתכל החוצה, אל שאר הקיום. אני מאמינה, שחיינו האמוניים היו שלמים יותר והיו מביאים שלום רב יותר לעולם, אם היינו מבינים שהרבה מהעבודה שלנו מול אלוהים אינה יכולה להתקיים רק מתוך שיחה עם בני אדם. אנו מצווים לזכור שיש עולם שלם של קיום שם בחוץ, שהוא לא אנחנו, אבל אנחנו חלק ממנו.

את זה מלמדות אותי 'ברכות הנהנין', זו חוויית העולם שהן פותחות בפני.

הדלקת נרות השבת

מיל שְׁמֵשׁ חֲלִין הַצּוֹלֵלֶת לְתַהוֹמוֹת-גַּם, נִלְוָה אוֹתָהּ בְּלִכְתָּהּ שְׁבוּעַ הַעֲמָל וְהִצִּירָה.
יָאֵר לָנוּ אוֹרָה, גַּר שֶׁל שִׁבְתָּ, וּבְפִינֵינוּ תִּפְיֵלָה זָכָה וּטְהוֹרָה.
נְהֵא מִיְחִלִּים לְאוֹרָה, וּבְלִבֵּנוּ תִקְנֶה כִּי לֹא גִבַע מַחְסוֹר וְעַל נַחֲלָתֵנוּ תִשְׁרָה הַשְּׁלֹוּה.
בְּרוּךְ אַתָּה יי אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ לְהַדְלִיק גַּר שֶׁל שִׁבְתָּ:

נוסח זה נהוג במספר קיבוצים

*

הַדְּלִקְתִּי גַר בְּנִשְׁמֹתִי
וְהִזְמַנְתִּי בְּתַחִינָה
אֶת הַשְּׂכִינָה שְׁתַּרְד
כְּמַצְנַח שֶׁל מְשִׁי
וְתַכְסֶּה אֶת כְּלִי.
נַעֲמוּד בְּשִׁקְט, וְנִבְיֵט בְּמִרְאָה,
עַד שְׁנִשְׁתַּקֵּף לְבַבִּיאָה אַחַת.

בוֹאֵי כָלָה,
בוֹאֵי כָלָה, אֶלְחָשׁ.
נִשְׁמֹתִי כָלָה.

חן בן אור צפוני

”וַיֵּתֶן בְּפִי שִׁיר חֲדָשׁ תְּהִלָּה [תְּפִילָּה] לַאלֹהֵינוּ” שירה עברית כנוסח חדש לתפילה יהודית¹

טליה אבנון בנבנישתי

שירה עברית חדשה ותפילה רפורמית נראות כצמד טבעי ומוכר. סידור התפילה שלנו מציע לשלב קטעי שירה בתפילה וברבות מהקהילות מוסיפים לא פעם ושזרים שירה בתפילה. נוצרה כבר אפילו מעין קלאסיקה, שירים השבים ומופיעים תדיר בתפילותינו.

בדבריי אני מבקשת לצעוד צעד נוסף. אינני נכונה להסתפק בתיבול הנוסח המסורתי במעט תבלין חדש, אלא שואלת על הנחוץ לנו לשם חידושה של התפילה ממש. אשאל מהו שנותן לשירה כוח להיעשות לנוסח חדש ומתחדש של תפילה, כיצד היא פועלת על המתפללת והמתפלל. בתוך כך תעלינה שאלות יסוד על מהותה של תפילה, על הנחות היסוד העומדות בבסיס ההעזה להתפלל, על כוחה של תפילה.

הלשון מגששת בבואה לספר על אלוהים. לעיתים היא כבולה משום שחסרה לנו הרגישות הלשונית הנדרשת לתיאור האלוהות עצמה או לתיאור חוויית נוכחותה של השכינה. לעיתים מתקשה הלשון לפרוץ גדר ולשוחח על אלוהים ואל אלוהים במילים חדשות, של זמן חדש, ולהותיר מאחור את מילותיו של מחבר ומשורר משכבר הימים.

דיבור האדם על אלוהיו אינו מפותח כדיבורו על שאר העולם סביבו, אף שגם הדיבור השגור על אלוהים המצוי בפי דובריו המגוונים (בין שהם מאמינים, בין שאינם מן המאמינים) אינו ריק מתוכן. אף בשתיקותיו, במגומיו, בתפילתו ובשירתו, דיבור זה מלא כוונה. הלשון מגששת, לא בשל ריקות התודעה, אלא בשל הקושי לברור מילים, בשל רגישותן ומוגבלותן של מילים. אנו מגששים אפוא לקראת לשון שתאפשר לנו לצעוד אל מעבר לשתיקה ולגמגום.

ניסיוני לראות בשירה מעיין שממנו תישאב לשון זו, עומד על שלוש הנחות עיוניות.

ההנחה הראשונה לדבריי היא שבד בבד עם הקושי שתיארתי קיים גם רצון עז לאתר נתיב שיחה, תפילה, לפלס דרך של אמת במפגש עם אלוהים. תובנה זו שלי נסמכת על דבריו של אברהם יהושע השל המברר את היחס שבין מילה, תפילה ואלוהים. השל מוצא חיים שלמים, המתקיימים בתוכי-תוכה של המילה המדוברת והכתובה, שיש בה כדי למסור דברים גם בשיח על ואל אלוהים: ”החיים בתוך הגוף מרהיבים

1 יסודו של מאמר זה הוא פרק מעבודת גמר לקראת הסמכה לרבנות בהיברו יוניון קולג': ”וַיֵּתֶן בְּפִי שִׁיר חֲדָשׁ תְּהִלָּה לַאלֹהֵינוּ” – התבוננות עיונית בשירה עברית חדשה ושפת התפילה היהודית, ירושלים: תמוז תשס”ח.

ויפים, אך מרהיבים ויפים עוד יותר הם החיים בתוך מילה. המילה חשובה יותר מן העולם: הכול נוצר מתוך המילה².

המילה בוראת עולם, בוראת את החיים, בוראת את משמעותם, בוראת בתוכם את האדם. בכוחה של מילה ליצור אמונה, ליצור הכרה באלוהים הקיים בעולם, להפגיש את האדם עם אלוהיו, עם אמונתו ועם עצמו. המילים הן העדות לקיומו של העולם, ומשום כך מי שמתבונן במילים, שמדבר את המילים, מי שנותן למילים להיות חלק בעולמו, עתיד לגלות בהן גם את התפילות.

הנחתי השנייה שאובה מתובנה העולה משירה של יונה וולך, "תן למילים"³. וולך מדברת בשיר על האפשרויות הטמונות בכוחן של המילים ובשזירתן לכדי תפילה. היא מסבירה שכוחן של מילים לעצב תודעה מותנה בכך, שהאדם לא יהא נתון לצורתן של המילים (בין אלה המוגשות בנוסחי תפילה מסורתיים קדומים בין אלה המעוצבות בתבניות של שירה חדשה). אם ייתן עצמו למילים עצמן ולא לעיון בצורתן, ורק אז, יהיה כוחן רב להשפיע על דמותו ועל נפשו. המשתחרר מתבניות של שפה, לשון וסוגות ספרותיות או ליטורגיות, יכול לשאוף את כוח המילים לתוככי נשמתו, לנוע בחופשיות ולשכון בהן:

תן למילים

תן למילים לעשות בך	כי הן דבר אותו תעשינה
תן להם יהיה חפשי	הבן תבין כי אלו תחיינה
אלו תפנסנה בך תבאנה פנימה	לה אותה חויה ופרושה כטבע
עושי צורות על צורות	כי הן טבע ולא המצאה
יחוללו בך אותה חויה	ולא גלוי כי כן טבע
תן למילים לעשות בך	תעשינה טבע דבר בך
אלו תעשינה בך כרצונך	כמו שתן מין חיים למלה
עושות צורות מחדש בדבר	תן למילים לעשות בך
תעשינה בדבר שלך	
אותו הדבר בדייק	

הקשר בין דברי השל למה שוולך אומרת בשיר זה הוא אמיץ. היא מממשת, על פי דרכה, את הרעיון ש"המילה חשובה יותר מן העולם: הכול נוצר מתוך המילה". וולך מבטאת את עוצמת החיים הקיימת בתוך המילים, עוצמה שמימושה תלוי בשני תהליכים מקבילים: מחד גיסא, על האדם לשחרר את עצמו ולתת למילים להיות בו כוח משפיע ומכונן; מאידך גיסא, עליו לראות במילה אות חיים: "כמו שתן מין חיים למלה/ תן למילים לעשות בך".

התבוננות מעמיקה במילים תחשוף עולם, הקיים מעבר להן. המילים באות לספר על עולם זה ולהציג אותו.

Abraham Joshua Heschel, *Moral Grandeur and Spiritual Audacity - Essays*, New York: Farrar, Straus & Giroux, 2 1996. [התרגום שלי].

3 יונה וולך, צורות, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 1985, עמ' 5.

בלא המילים הנאותות, לא היה האדם נחשף לכל הנשגב ממנו. המילים מתווכות בין רחוק לבין קרוב, הן בנויות כגשר המחבר בין מציאות יומיומית מוכרת לבין מציאות בלתי נתפשת. כך יוצרות המילים תפילה: הדיבור, השיח, הטקסט הליטורגי, כל אלה יוצרים חיבור בין האדם לבין אלוהיו. בה בעת הן מספרות על האלוהות ומעצבות את תודעת האדם. הן מייצגות בפי האדם את אמונתו, את רגשותיו ואת מחשבותיו; הן יוצרות נתיבי תקשורת למסירתן בפני האלוהות של האמונה, הרגשות והמחשבות. הן דוברות אל ליבו של האדם ומזמנות אותו להרהר בהן, מכוונות אותו להתבונן במשמעותן. הן מפתחות את דמיונו למתרחש ולמתקיים מעבר להן, מעוררות מנעד של רגשות, פורטות על מיתרי הלב ויוצרות מהם ניגון.

ההנחה השלישית ביסוד דבריי היא האמונה שאלוהים הוא בר-שיח. האמונה באל מזמינה אותנו למפגש בין האדם לאלוהים. כאן גם נעוץ הקושי. לא פעם אני מתקשים לבטא במילות תפילה עתיקות את המנעד הרחב של תכנים, רגשות ואמונות המבקשות להתבטא בשיחותינו עם האל: "איננו יכולים בלעדיו [תפילת הקבע] ואיננו רוצים להינתק ממנה. אבל אנו גם יודעים שלא פעם היא מערימה קשיים ומכשולים על דרכם של היהודייה והיהודי בן זמננו".⁴ כך כותב הרב עמיר ומצהיר על המתח השורר בין המילים הקדומות, שאינן משרתות עוד את עולמו של בן תרבות זמננו, ובין הרצון הכן להתכוון ולשאת תפילה מעומק הלב ובעומק האמונה. הוא מכנה ממד זה בתפילה "שבירת החומות שבין חיי היום יום לבין מה שמעבר". ביאליק מביע בשירו 'בשורה' את אותה כמיהה לשיח חזיתי פנים אל פנים, מול האלוהים, שהוביל אותו לפריצת חומות:

אֶשָּׂא לְמָרוֹם אֶת-עֵינַי -
נִפְרָצָה מְחִיצַת הָעֵבִים,
פָּנִים אֶל-פָּנִים אֲדַבֵּר
עִם הַשָּׁמַיִם הַנָּאוִים.⁵

המשורר מעיד על חווית מפגש ישיר עם האלוהים שבשמיים. למרות שנדרש למאמץ עילאי על מנת לנסוק ולפרוץ, הוא מצליח להגיע אל אותו רגע של "שְׁוִיִּיתִי ה' לְנִגְדִי",⁶ וזאת מכוחה של בחירה בדיבור ושפה ישירה, פנים אל פנים.⁷

פרשנותו של הרב שמשון רפאל הירש מוסיפה נדבך למפגש "פנים אל פנים" זה. הירש מפרש את הפסוק "וְשָׁב ה' אֱלֹהֶיךָ אֶת שְׁבוֹתֶךָ" כמתייחס לפעולה כפולה, למה שעושה האל ולשבותו של האדם. הפעולה האחת מכוונת כלפי חוץ, אל השכינה. השנייה באה לעודד תהליך כן של התבוננות עצמית בנבכי הנפש, התודעה והאמונה. במילים אחרות, המפגש מתרחש לא רק בין האדם לבין מה שמחוצה לו, אלא גם בין האדם לבין עצמו, בנפשו פנימה.⁸ מכאן שלקריאה בנוסח "השב אל הלב" יש לייחס משמעות כפולה. ראשית, זו קריאה לתהליך רפלקטיבי, למענה שאדם ייתן ללבו; שנית, ולא פחות חשוב, זו קריאה להשבת האמונה (השבת ה'אל') ללב האדם, היינו "השב אל ללב". המפגש שהתקיים במרומי הרקיע בשירו של

4 יהודע עמיר "והיה כי יפתח אדם פיו בתפילה", בתוך: עופר שבת בית הלחמי (עורך), אל הלב - אסופת תפילות וברכות לעת מצא, ירושלים: התנועה ליהדות מתקדמת-פורום הצעירים והסטודנטים בשיתוף היברו יוניון קולג' - התכנית הישראלית לרבנות, 2005, עמ' 68.

5 חיים נחמן ביאליק, כל כתבי חיים נחמן ביאליק, תל-אביב: תרצ"ח, עמ' מ.

6 תהלים טז, ח.

7 "דַּבֵּר ה' אֶל מְלָשָׁה פָּנִים אֶל פָּנִים פֶּאֶשֶׁר יְדַבֵּר אִישׁ אֶל רֵעֵהוּ" (שמות לג, יא).

8 פירוש רש"ר הירש לתורה, דברים ג, ג.

ביאליק, חוזר אל נפשו של האדם, שם מחויב הוא לשוחח, לא עם אלוהיו בלבד, אלא גם עם עצמו: על עצמו, ועל אלוהיו. את התהליכים הפנימיים הללו שמעוררת חווית המפגש בתודעת האדם, תישאנה מילים מכוונות וחופשיות.

על יסוד שלוש הנחות אלה אני מבקשת לתאר את הקשיים התיאולוגיים העומדים בפני ובפני דורשי האלוהים בתפילותיהם, הכבולים בכבלי הלשון או בסגירותן של המילים המופיעות בסידורי התפילה המסורתיים. אין בכך כדי לאפיין את סידור התפילה היהודי שהתקבל בקהילות ישראל השונות, אלא כדי לומר דבר על המרחק הקיים בין תפילות שגורות בדפי הסידור לבין מתפללים רבים; בין שהם מכוונים במועד לתפילה לאלוהים ובין שהם נוקטים בלשונות תפילה מגוונים, שאינם מאפיינים בדרך-כלל את ציבור המתפללים המודע.

התפילות הקיימות בסידורי התפילה השונים מורכבות מטקסים וטקסטים שעוצבו בתהליך מורכב לאורך הדורות. מדובר במילות התפילה, בדרכי העיצוב של הטקס, כגון "מקדש המעט" כמקום המיוחד שנועד לביצועו, הקהילה המתפללת כהתארגנות החברתית-הדתית המיוחדת הנוסדת כדי לקיימו, וכן התנהגויות סמליות שונות: מחוות גוף, קריאות דוממות וקריאות בקול, שירה של ציבור ושירתו של שליח הציבור, לחנים מיוחדים ועוד. כל אלה יוצרים תבנית של תפילה מוכרת לאלו השוהים במחיצתה באופן קבוע, אך זרה - ולעיתים מנוכרת - לאלו שגדלו, התחנכו והתהלכו מחוץ לתליה. כל כולו של הסידור מבטא חוויה חזקה של קשר בין האדם לאלוהים; חוויה הנובעת ממילים המבטאות פנייה ברורה לאלוה, מגוניה המיוחדים של המוסיקה המלווה אותן, מיראת הכבוד של המתפללים כלפי המובע במרחב תפילה. עם זאת, מרכיביה האסתטיים של התפילה כשלעצמם, במיוחד כשהם נשמעים לאוזן ופונים ללב חיצוניים-חילוניים, אינם מעניקים תמיד בתפילה גישה אל מלוואה ואל עומקה של חווית המפגש עם האלוהות. ראשית, הם נעדרים מרכיבים ממשקעי התרבות של ימינו, שלא זכו להיכנס אל מחוזותיה של תפילות הסידור. שנית, וחשוב יותר, בין המתפלל לבין התפילה ניצב מחסום של הבנה יסודית. התרבות בת ימינו מנחילה את הרעיון ששיחה קרובה היא בהכרח התבטאות חופשית של האדם, אמירה ספונטנית ובלתי מעוצבת מראש. התפילה היהודית יוצאת מן ההנחה ששיחה קרובה כרוכה גם בביטויים מנוסחים-מראש, בעלי דפוס קבוע.

למרות זאת, הסיפור המפורסם שנוהגים לספר על איש הרוח וההגות היהודי פרנץ רוזנצוויג, מזכיר לנו את כוחה של התפילה. הוא עמד לעזוב את דתו ולהצטרף לדת הנוצרית ומספרים שהשתתפות בתפילת יום הכיפורים בבית כנסת קטן בעיר ברלין קיבלה עבורו משמעות וחוויה ייחודית, שלכדה את נשמתו והניעה אותו מרצונו המקורי. רוזנצוויג שב אל חיקה של היהדות? הסיפור ממחיש את כוחה של התפילה להשיב את נפש האדם לאלוהיו, ובה בעת הוא מציין את המרחק הגדול שחשים יהודים אל דתם. הווה אומר: חווית תפילה בעלת עוצמות מסוגלת לקרב גם את לב הרחוקים ביותר.

עדות לכך אנו מוצאים גם במציאות ימינו. שני תהליכים חשובים מתרחשים כיום בחברה הישראלית וברוח היהודית: האחד, חיפוש אחר משמעות חדשה-ישנה במקורותיה של היהדות, במסורות שהשתרשו, נזנחו או נשכחו, בספרותה הענפה, העשירה והמגוונת, במנהגיה. בוחנים מחדש את טעמן של מצוות ומתחבטים האם לקיימן. ובמיוחד, התרחב מנעד התפילות היהודיות בחול, שבת ובמועד, עלתה מחדש שאלת המעמד הרוחני שלהן בחיי המשפחה והפרט, בחיי היומיום ובימי מועד. התהליך השני, המתרחש במקביל, הוא

החיפוש הגובר אצל ישראלים רבים המעוניינים בחיי קהילה משמעותיים, הן בהיבט הפרטי, הן בהיבט של המשפחה הישראלית וברענונה של תרבות-קהילה יהודית בארץ.

שני מרכיבים אלו, בקשת משמעות התפילה וההשתרשות במקורות הספרות היהודית מזה וההיענות בקהילה מזה, היו מן היסודות המרכזיים בעיצוב התפילה היהודית מראשיתה. הם שבים ונעשים נוכחים באותן מסגרות המקיימות תפילה או חיי קהילה גם בימינו ומשפיעים עמוקות על דרכן. הדין עתיק היומין על היחס הנאות בין צרכי הקהילה ובין צרכי המתפלל שב ומתעורר גם בימינו, בקהילותינו ובתפילותינו. הרבה הד"ר מרקס מתארת תהליך זה כ"שילוב של הליכה אל המסורת וממנה"¹⁰ המתבטאת באימוץ מסורות יהודיות על צורתן הקדומה מחד גיסא, ומאידך גיסא בתפירת חליפה ליטורגית חדשה עבורם, או ביצירה ליטורגית חדשה היונקת את מרכיביה מתוך המסורת היהודית בין בידועין ובין בלא יודעין. היצירות הליטורגיות החדשות תופסות מקום נכבד בחללם של מפעלי ההתחדשות היהודית, במסגרות הקהילתיות ובסידורי תפילה חדשים.

על בסיס כל הנאמר עד כה, אני בוחנת את חשיבותן ואת תפקידן של תפילות יהודיות המעוצבות, בהתאם למדרגה עליה ניצב המתפלל בן ימינו המבקש לפגוש במילותיו את אלוהים. להבנתי, לעיצוב התפילות תפקיד חינוכי מן המעלה הראשונה; הוא נועד לשלב את המתפלל-המבקש הזה במחוזות התוכן והפרקטיקה של כמיהתו.

יש לפעול אפוא בשני כיוונים, כדי להתאים את תפילות ישראל לצרכי המתחדשים של דורש השיח התיאולוגי הפן עם אלוהיו. ראשית, על בית הכנסת, או בית הקהילה, לשלב בחלל ההתכנסות מרכיבים שנותרו עד כה מחוץ למרחב המקודש. עלינו להשיב לבית הכנסת את היסוד של כינוס העם, הקהילה, הקבוצה. עלינו ליצור 'בית עם' חדש, מקום התכנסות שבאים בו לידי ביטוי מרכיבי השונים של העם, צרכיו, תכניו, דעותיו, תרבותו, היבטיו החברתיים וכיוצא בזה. חוקר התפילה יצחק אלבוגן מכנה זאת "מרכז... [המכיל] את האדם על חיי הנפש שלו".¹¹

שנית, יש לגשת לתהליך ממוקד של עיצוב, כתיבה ועריכה של תפילות חדשות. עלינו להוציא את התפילה אל מחוץ לספוגיות הנפטלין שבהן היא נשמרה עד כה בקפידה, לעורר ולחדש בה מילים, שירים ומנגינות, כוונות ורגשות כנים. נצטרך להניח מאחורינו את הגורמים המתווכים בין האדם לבין אלוהים, שלאורך הדורות צמצמו את דרישת האלוהים לשיחה מוגבלת וצרה, כפי שהיא מתבטאת היום בתפילות ישראל המסורתיות; נפתח במקומם את ההכרה בטבעה הנרחב והמעמיק של השיחה הפנימית, נשוב ונפגוש את אלוהים בתפילה, פנים אל פנים, במילים חופשיות הפורצת גדר ומבטאות את האמת האמונית על כל גווניה.

מכאן, תיסלל הדרך אל תפילה שיש בה גילוי של עמדה רב-גונית, תפילה המכילה את כל קשת האמונה וההתרסה, העומדת לעיתים בבחינת "נְשַׁלְמָה פְּרִים שְׁפָתֵינו"¹² של הציבור. החופש לפנות אל האלוהים בגילוי הרבים, כמו גם במנעד הרגשות האנושיים ותוך מתן מקום למכלול השאלות התיאולוגיות שמפגש זה מעלה - חופש זה יוכל לשרור באמת ובתמים רק אם נשכיל לאמץ טקסטים חדשים, שעד כה נחסמה

10 דליה מרקס "אותה אדרת בשינוי הגברת", בתוך: אל הלב, עמ' 66. וראו גם מבואה של מרקס לחוברת זו.

11 יצחק מ. אלבוגן, התפילה בישראל בהתפתחותה ההיסטורית, תרגום: יהושע עמיר, תל-אביב: דביר, תשל"ב.

12 הושע יד, ג. לפי פירוש רש"י, המבוסס על הרעיון שתפילות החליפו את עבודת הקורבנות: "שהיה לנו להקריב לפניך, נשלם אותם בריצוי דברי שפתינו". באותו אופן ממש תחליף כיום השירה העברית במילותיה את מילות התפילה המסורתית.

דרכם אל מכלול התפילה; טקסטים שהם הם, התפילה עצמה. הזכות לעשות שימוש בתבניות שונות בתפילה יכולה לעצב שפה תיאולוגית וליטורגית עשירה, בלתי מתחמקת, רחבה ומקיפה, שתתאר ותנכיח את מרכיביה הרבים של האלוהות, כמו גם את המורכבות שהיא יוצרת בעולמם של בני האדם.

התנא ר' אליעזר קבע שישערי תפילה נעולים מיום שחרב בית המקדש.¹³ פרקטיקה זו של אבלות על חורבן ואסון לאומי שוב אינה יכולה לבדה לשמש מורת דרך לנו, העוסקים בהשפעת הזמן על תפיסות העולם והערכים שלנו, בתוך העולם היהודי ומחוצה לו. החכמים תבעו אמנם בזמנם לשמור על מסורת אבות. הם חששו שזו תידום נוכח ממדי אסון חורבן הבית. אך המצווה שאנו מצווים בה מורכבת יותר. עבורנו, חידושן של תפילות ופתיחת השערים לשיח עם שמיים, אסור לו שיידום ויקבר תחת מחשבות קדומות ישנות, הבולמות את הדופק החי של העם היהודי בדורותינו. מתוך כך, אם רק נשכיל להעז ולפרוץ דרכים חדשות אלה, ינתן בנו הכוח לשיר לאלוהים שיר חדש, בבחינת: **וַיִּתֵּן בְּפִי שִׁיר חֲדָשׁ תְּהִלָּה [תפילה]** לְאֱלֹהֵינוּ.¹⁴

13 "ואמר רבי אלעזר: מיום שחרב בית המקדש ננעלו שערי תפלה, שנאמר: 'גם כי אזעק ואשוע שתם תפלתי', (איכה ג, ח) ואף על פי ששערי תפלה ננעלו שיערי דמעה לא ננעלו" (ברכות, לב ע"ב).

14 תהלים מ, ד.

לבוא אל התפילה

סער שקד

תפילה היא תרגול רוחני בסיסי. ככל תרגול, הוא דורש התמדה ונותן מעצמו יותר ככל שמתמסרים לו יותר. לא ניתן לשבת מהצד ולצפות בקסם קורה. יש להשליך עצמך אל תוך ההתרחשות מבלי דעת מה יקרה.

תפילה היא מפגש. אתה נפתח אל ההתרחשות, ופוגש בו, באחד, באהוב, במלך מלכי המלכים. על אף שכוחו וגבורתו מלא עולם, הרי הוא נמצא כאן בעבורי. הוא דובר אלי. אני תופעה חד פעמית וחולפת, והוא תופעה חד פעמית ונצחית. הוא מדבר אלי באשר אהיה - האישיות הייחודית שהיא חיי ברגע הזה. אני מדבר אליו באשר הוא - אישיות חובקת כל וחסרת גבולות, עם זאת - ממשית ביותר.

התפילה היא מסתורין אליו ניתן להיפתח, לכן אין טעם במרשמים בדוקים. כל אדם נידרש לעמוד כאן מול הקול הדובר במעמקיו. כל המכשולים מוקמים על ידינו. מבחינתו - ברגע שהאדם מכוון עצמו לתדר, הרי הוא מוכן ומזומן לשמוע את כל שיש לאדם לומר. האזנתו תהיה מלאה, חסרת שיפוט וביקורת. תשובתו תהדהד בתוך נפשו של האדם בעוצמה. לעיתים תהיה זו תשובה מילולית, משפט קצר או מילה, לעתים תמונה פנימית או רעיון חדש, ולעתים רק תחושת נוחם, מעט כוח להמשך המסע.

תפילה היא מעשה הדורש אומץ. האדם יכול לחיות תמיד בחוסר מודעות, כפוף לסחרחורת תחושותיו ומחשבותיו: אי נוחות גופנית, כמיהה למתוק, עייפות, חוסר סבלנות, עצבים גרויים, מחשבות טורדניות ועוד. התפילה מחייבת אותנו לעמוד מול ערכם האמיתי של חיינו: איזו מציאות אני מייצר בחיי? האם חיי מבטאים את אמונותיי? האם מעשי תואמים לדבריי? על איזה מעגלים יש לי השפעה?

תפילה היא רגע שטומן בחובו הזדמנות לשינוי עצמי. אין גזרה מראש לגבי יכולותינו. בכל אדם טמון פוטנציאל אין קץ. התפילה מסייעת בעדנו לחשוף ולממש זאת.

התפילה מזמנת ענווה רבה. עם זאת, כאן לפעולת האדם יש הד, השפעה למעלה והשפעה חוזרת למטה. אין מחיצת ברזל בינינו ובין השמים. מכאן שיכולתו של האדם איננה מבוטלת כלל ועיקר. התפילה יכולה לסייע בהטענת כוונה אל תוך המעשים, כך שתגבר בהם ההרמוניה עם הרצון האלוהי, ירבו בהם החסד והמשפט ויפחתו העוול והשרירות.

תפילת העדה הנעשית במסירות, על בוריה ומתוך תחושת רעות, הרי היא ביטוי מלא ושלם למציאות קדושה וגילוי שכינה בעולם הזה. התפילה מרוממת את העדה להיות קהילת קדש, עדת ה'. חבריה מקימים לתחייה את המילים העתיקות הגנוזות בספרי החכמה ובסידורים. התפילה חיה דרכנו, ואנו משפיעים דרכה ומושפעים על ידה. אנו זוכרים את סיני, מכוונים לבנו לתיקון העולם ופועלים לגאולתו.

התפילה היא עדות למציאותם של מובן ומשמעות בחיינו. העולם איננו פרי עיוורון. לחיינו יש ערך מעל ומעבר לנראה לעין. לא מדובר בעולמות עליונים נסתרים, אלא בפיתוח היכולת להתבונן אל עומקה של המציאות. האדם הוא שותפו הבכיר ביותר של הקב"ה במעשה בראשית. אין לו, לקב"ה, שותף אחר לעשות המלאכה הזאת, מלבדנו.

התפילה היא אמצעי ללקיחת אחריות על גורלנו. כיחידים וכקהילות אנו נקראים לפעול בעולם הזה, על עולותיו, הבליז וכאביו. אין איש בן חורין להיבטל ממלאכה זו. בתפילה טמון פוטנציאל להתכוונות פנימית שמבלעדיה קל לאבד את בהירות העשייה ואת טוהר הכוונות.

התפילה היא מתודה רבת עוצמה באמצעותה עונה האדם לשאלתו של האלוהים. עונה על ידי כך שהוא מתווה את נתיב חייו, משיח קשייו, מביע תקוותיו ומבקש הדרכה ועצה. כשהאדם דובר - האלוהים מקשיב. כשהאדם פועל - האלוהים מגיב. כשהאדם קורא - האלוהים משיב.

הוספת האמהות לסידור התפילה מקרה מבחן של שינוי

אשרת מורג

בימים אלו, בהם חברי התנועה הרפורמית בארץ מוזמנים להביע צרכים ורצונות ליטורגיים, אישיים וקהילתיים, עולות שאלות חשובות לגבי מהותם של תהליכי השינוי ביהדות הרפורמית ולגבי התכנים המשתנים בה לעומת אלה הנשארים קבועים ועומדים, או מתקשים להשתנות ולהתפתח. מאמר זה עוקב אחרי המהלך שהוביל ברפורמה בארה"ב להוספת האמהות לסידור, מתוך הנחה שזהו שינוי משמעותי ומקיף. אבחן את המהלכים שהובילו לשינוי זה, את המכשולים שעמדו על דרכו ואת אופני ההתמודדות עם התנגדות זו. בתוך כך אסיק מסקנות, מעודדות, לטעמי, באשר לדינמיקה העשויה לחדש בשבילנו, גם בארץ, את התפילה ולקרב אותה אל הערכים המאירים את דרכנו האמונית והקהילתית.

שאלת השוויון בין נשים וגברים ביהדות בכלל ובתנועה הרפורמית בפרט עוררה, ועדיין מעוררת, התייחסויות מגוונות מהיבטים שונים, הנשזרים זה בזה ומזינים זה את זה: פוליטיים, חברתיים, דתיים, כלכליים ועוד. את התפתחות היחס לשאלה זו ראוי לראות, בין היתר, בהקשר התפתחותם של שלבי המחשבה והמאבק הפמיניסטי. בשלב הראשון של הפמיניזם עלתה הקריאה להשגת מעמד שווה וזכויות שוות לנשים (אצלנו: הסמכת נשים לרבנות ולחזנות, הכללת נשים בעליה לתורה ובקריאתה, הנחת תפילין על ידי נשים וקיום טקסי בת-מצווה). בשלב השני, הנתפס כרדיקלי יותר, עולה התביעה להכיר בשונות שוויונית, דהיינו בקיומן ובערכן של החוויות הייחודיות לנשים, כגון וסת ולידה; חוויות שלא זכו להתייחסות במרחב הדתי-ציבורי במהלך ההיסטוריה היהודית.

הוספת 'אמותינו' לצד 'אבותינו' בסידור הרפורמי משקפת בבירור את השלב הראשון. היא מבטאת שאיפה להכניס את הנשים חזרה לסיפור היהודי שלנו; הדגש הוא על "להכניס חזרה", כיוון שבכל שנה ושנה אנו קוראים בתורה מעל בימות בתי הכנסת את קורות אמותינו, לצד קורות אבותינו, ובכל זאת הן נעלמו ונאלמו במשך שנים רבות משפתותינו המתפללות על פי הכתוב בסידור. הכרה בשונות ובקול הייחודי לנשים, שביטוייה הליטורגי הוא יצירה של לשון תפילה חדשה, כתיבת תפילות מחדשות ומתחדשות וכל כיוצא בזה, יכולה הייתה, כנראה, לבוא רק לאחר השלמת המהלך הראשון שבו נוספו האימהות.

נשמעים היום קולות "פוסט פמיניסטיים", של נשים וגברים כאחת, הממעיטים בערך השינוי. הם טוענים כי אין עוד צורך להדגיש את האמהות כיוון ש"ברור שהאבות כוללים את האמהות". יש להדגיש, אל מול קולות אלה, שהוספת האמהות לסידור חשובה לא רק כדוגמה לשינוי, אלא גם בגלל הרעיון המובע בה. רעיון השוויון לנשים אמנם הולך ומכה שורש בחוגים מסוימים, בארץ ובארה"ב, אולם הוא רחוק מלחלח לכל שכבות האוכלוסייה ולהיות נחלת הציבור כולו. המאבק על שינוי הלך רוח בתחום הדתי חייב לקבל ביטוי יומיומי, פורמאלי ובלתי פורמאלי. הליטורגיה צריכה לשקף נאמנה את ערכי הקהילה; כל המתפלל/ת באופן תדיר תפילת עמידה הכוללת את האמהות, חווה שוויון באופן בלתי פורמאלי, ולא רק לומד/ת אותו באופן מושכל.

*

חשוב להדגיש כי הוספת האמהות היא עדכון חדש ביותר ביחס להיסטוריה של התפתחות הסידור הרפורמי, שלא לדבר על ההיסטוריה הארוכה לאין ערוך של הסידור בכלל. 'אמותינו שרה רבקה לאה ורחל' נוספו באופן רשמי לסידורי התנועה הרפורמית בארצות הברית רק בשנת 1992,¹ כעשרים שנה אחרי הסמכת האישה הראשונה לרבנות בארצות הברית וכמעט מאתיים שנה אחרי ועידת ה-CCAR בפיטסבורג ב-1885, שבה קרא קאופמן קוהלר ל"קול שווה לנשים עם הגברים".² מן הדין לשאול מדוע כה אחר לבוא השינוי ביחס להסמכת נשים ועוד יותר מכך השינוי הליטורגי הראשון, הפותח פתח לקראת שוויוניות מגדרית. שאלה זו מתחדדת על רקע השינויים מרחיקי הלכת שהוצעו ושנתקבלו בתנועה הרפורמית בכלל ובתפילה הרפורמית בפרט.

באשר להסמכת נשים כותבת אן לפידות לרנר: "אם תנועת הרפורמה, שבמקרים רבים ביטלה תחומי יסוד של מצוות יהודיות כגון כשרות או שימוש בטלית ובתפילין, שינתה תאריכי מועדים ... אם היא בוששה כל כך לתת סמיכה לאשה הרי שהמכשול לא היה דתי בטבעו".³ קל וחומר שהאיחור הרב עוד יותר בשינויים הליטורגיים - בתנועה שחרטה על דגלה מלכתחילה את ערך השוויון - לא נבע ממכשול תיאולוגי ושיסודו היה אחר, אם גם סמוי מן העין. סאלי פריסנד, הרבה הרפורמית הראשונה שהוסמכה בארצות הברית בשנת 1972, השתתפה לראשונה בוועידת ה-CCAR בשנת 1975. בנאומה פנתה אל המשתתפים בדברים הבאים:⁴ "הבוקר התפללתי לצידיכם בבית הכנסת ואמרתי יחד איתכם 'מי שברך את אבותינו אברהם יצחק ויעקב יברך את כל העוסקים בתורה ואת בניהם'... אם אנחנו מחויבים ברצינות לשוויון לנשים צריך להתחיל לשנות את התפיסה הקהילתית". היא הדגישה את הצורך הספציפי להוסיף את האמהות לתפילה, כחלק משינוי ליטורגי משמעותי שצריך להתרחש כדי לחולל שינוי בהלך הרוח הדתי. מדוע לא התקבלה קריאה זו ותורגמה למעשים אלא לאחר שנות דור? מה היו התנאים שאפשרו בסופו של דבר לשינוי להתרחש? מה ניתן ללמוד מכך על המשכה הנחוץ של דרך זו?

ההתפתחויות שהובילו להוספת האמהות התחוללו בשני מישורים מקבילים, שלעיתים השלימו זה את זה ולעיתים עמדו במתח זה מול זה:

* **המישור הרשמי** (או לעניינינו, "המטה") - כלומר, דיונים של ה-CCAR בנושא בין השנים 1972-1992, כפי שבאים לידי ביטוי במסמכים הרלוונטיים⁵ של "ועדת הליטורגיה"⁶ ושל "כוח משימה של נשים ברבנות".⁷

* **המישור הקהילתי** (או "השטח") - במהלך עשרים השנים (מיום הסמכת הרבה הראשונה ועד הוצאת סידור רשמי של התנועה) היו התפתחויות והתרחשויות ליטורגיות רבות בקהילות התנועה בארה"ב וסידורים קהילתיים עצמאיים ראו אור והיו תחליף לשימוש בסידורים התנועתיים.⁸

1 בשנת 1992 פרסם את: "Gates of Prayer for Shabbat- A Gender Sensitive Prayerbook"
 2 Ellen M. Umansky, "Women's Journey toward Rabbinic Ordination", in Gary P. Zola (ed.) *Women Rabbis- Exploration and Celebration*, HUC-JIR Rabbinic Alumni Association Press, 1996
 3 אן לפידות לרנר, "התנועה לשחרור האשה היהודיה בארה"ב", *תפוצות ישראל* ט"ו ג-ד, תשל"ח, עמ' 24.
 4 תרגום שלי למובאה זו כמו גם לכל שאר המובאות במאמר זה שמקורן בשפה האנגלית.
 5 בתוך גלינות ה-CCAR Journal וה-CCAR Yearbook שיצאו לאור בשנים הנ"ל. דיוני ה-CCAR רלוונטיים כיוון שה-CCAR הכריז על עצמו כנותן הטון הליטורגי של התנועה הרפורמית בארה"ב.
 6 Committee on Liturgy
 7 Task Force on Women in the Rabbinate
 8 על אף שאין להפחית בחשיבותם והשפעתם הרבה של מעמדים ותפילות יצירתיות של נשים במסגרת חבורות נשים, של

המישור הרשמי

בסוף שנות השישים ובתחילת שנות השבעים הוחלט להתחיל בתהליך לקראת הוצאת סידור רפורמי חדש, שיחליף את ה- Union Prayer Book. בשנת 1972 מינה רוברט קהן, יושב ראש ועדת הליטורגיה, תת ועדה שתפקידה היה לבחון את היצירות הליטורגיות הקיימות בשטח, ולהמליץ אלו מהן כדאי לכלול בסידור החדש. בשנת 1975 יצא לאור הסידור "שערי תפילה" (Gates of Prayer). מבחינה מגדרית היה השינוי העיקרי החלפת השימוש במילה Mankind במילה Humankind. כאשר נשאל לימים עורך הסידור, חיים שטרן, מדוע לא נעשו שינויים מגדריים נוספים למרות הדרישה לעשות זאת, הייתה תשובתו שהשינויים התבקשו ברגע אחרון לפני הדפסת הסידורים. הוחלט כי "הנושא לא נראה דחוף ולא משתלם היה לעבור מחדש על כל ההגהות".⁹

בכנס שנערך בשנת 1985, לציון עשר שנים לפרסומו של "שערי תפילה", מתועדים לראשונה קולות המתמייחסים לנושא הליטורגי; הרב הארווי פילדס ציין כי כאשר התחיל התהליך לקראת הוצאת סידור תנועתית חדש בשנת 1968, דנו במספר נקודות: באיזו מידה לכלול את השפה העברית, אלו טקסטים חדשים להכניס וכיצד לספק מענה לרגישויות מגדריות מתפתחות.¹⁰ דובר אחר, הרב שמעון מזלין, אמר: "אציין בעיה רצינית אחת בסידור, שאני משער שהיא אפשר להימנע ממנה לו היה הסידור יוצא לאור שלוש או ארבע שנים מאוחר יותר. על אף שאני יודע שהעורכים היו זהירים לגבי שפה מגדרית, הסידור מאד סקסיסטי. אלוהים הוא תמיד 'הוא'... ונראה כאילו האמהות מעולם לא היו קיימות... אני מבין שקשה להימנע מסקסיזם, אבל כשמביאים בחשבון שהימנעות מסקסיזם היה אחד הגורמים שהביאו מלכתחילה לעריכת סידור חדש, ניתן היה להשלים את המלאכה ביתר הצלחה".¹¹ הרבה דבורה פרינז העידה כי רגישות מגדרית בנוסח התפילה הפכה מאתגרת לא רק עבור רבנים, ובעיקר רבות, אלא גם עבור חברי קהילה רבים.¹² מדברים אלה עולה בבירור, שסוגיית הכנסת שוויוניות לליטורגיה לא היתה זניחה כלל ועיקר, הגם שהיא לא זכתה לבמה רשמית (מתועדת). ממסמכי ועדת הליטורגיה של ה- CCAR עולה שבשנת 1987 התחילה הערכה מחדש של הסידור. במקביל פנה כוח המשימה של נשים ברבנות לוועדת הליטורגיה בבקשה לשיתוף פעולה בשילוב ערכים פמיניסטיים ב"מדריך לרב" (Rabbi's manual). זו הפעם הראשונה שבה מצוין שיתוף פעולה בין שתי הוועדות.

בשנת 1990 הודיעה ועדת הליטורגיה על תחילת ההכנות לקראת הוצאת סידור תנועתית שוויוני יותר. בשנת 1992 החליטה הוועדה, מתוך תחושה של דחיפות¹³ להוציא לאור מהדורה שוויונית של "שערי תפילה" לשבת.

חברות עצמאיות ושל נוער במחנות קיץ, מאמר זה מתמקד בסידורים רשמיים שראו אור בקהילות שהשתייכו לתנועה הרפורמית בארצות הברית בשנים הרלוונטיות.

Deutsch Stacia. Rabbinic Thesis: *God is Going to Change*, Cincinnati, Ohio: Hebrew Union College, 1995, p. 9

"Gates of Prayer: Ten years later—a symposium", *Journal of Reform Judaism*, fall 1985, p. 20

11 שם, עמ' 30-31.

12 שם, עמ' 35.

13 "Report of the Committee on Liturgy", *CCAR Yearbook*, 1990, p. 135

המישור הקהילתי- עצמאי

קשה להניח שאי הנוחות שביטאה הרבה סאלי פריסנד בשנת 1975, לגבי תפילה משותפת לא שוויונית, לא מצאה לה ביטוי ליטורגי בשנים שעברו עד 1992. ואכן, "חוסר הנוחות ואי שביעות הרצון מדומיננטיות המטאפורות הגבריות לאל, יחד עם ההתמקדות האקסקלוסיבית באבות, פתחה דלת לליטורגיה יצירתית ואקספרימנטלית"¹⁴. בקהילות רבות התפתחה "ליטורגיה שבעל פה", שהתווספה למילות הסידור המודפס. מספר קהילות, שחששו שחידושים אלו יתפסו כאופציונאליים או לא משמעותיים - אם יודבקו בגב הסידור ולא יהיו חלק אינטגרלי ממנו - הוציאו לאור סידורים קהילתיים עצמאיים. שתי קהילות כאלו, למשל, היו קהילת "בית אל" מסאדברי מסצ'וסטס (Sudbury, MA) וקהילת "קול עמי" מוייט פליינס ניו יורק (White Plains, NY). סידורי קהילות אלו חלקו שלושה מאפיינים דומים:

1. נוכחות ה"אמהות" לצד ה"אבות".
2. שימוש במטאפורות נשיות-גבריות לתיאור האל.
3. שילוב של רבנים וחברי קהילה בוועדת הליטורגיה שיצרה את הסידור הקהילתי.

נראה שהראשונה ללכת בדרך זו הייתה קהילת "בית אל", שהמהדורה הראשונה של הסידור שלה, "וטהר ליבנו", ראתה אור ב-16 במאי 1975. מהדורה שנייה, ראתה אור בשנת 1980. הרב לורנס קושנר, רב הקהילה באותן שנים, מספר על תהליך היוצרות הסידור.¹⁵ חברי הקהילה חשו, לדבריו, לא בנוח להתפלל מסידור "שערי תפילה" שהיה בידם והקהילה התגייסה לפרויקט קהילתי של כתיבת סידור חדש. פרויקט זה כלל שיעורי תיאולוגיה ועברית, בהשתתפות חברי ועדת הליטורגיה וחברי קהילה אחרים. "שאלנו את עצמנו מדוע המרקם העשיר של מזמורי התהלים ושל התפילות נארג באופן בלעדי רק מחוטים של "גבריות" המזכירים מלכים, אדונים ואבות, על אף שהתורה מציינת במפורש 'ויברא אלוהים את האדם בצלמו...זכר ונקבה ברא אותם' (בראשית א כז)".¹⁶ מעניין לציין, שבמהדורה הראשונה של סידור זה, הופיעו האמהות בפתיחת הברכה, אך לא בחתימתה: "אלוהינו ואלוהי אבותינו ואימותינו. אלוהי אברהם ושרה. אלוהי יצחק ורבקה. אלוהי יעקב ולאחור...זכר חסדי אבות ואמות...ברוך אתה ה'. מגן אברהם". קושנר מסביר כי אין מניע תיאולוגי לאי העקבות הזו; הקהילה הייתה בשלבים ראשוניים של יצירת ליטורגיה; הן ההבנה והעומק הליטורגי והן רמת העברית שלהם היו בסיסיות בלבד. ואמנם, אי עקביות מאפיינת לעיתים קרובות יצירות ליטורגיות חדשות. רוב הסידורים הכוללים את האמהות, כולל "העבודה שלבלב", לא החליפו באותה ברכה עצמה את "בני בניהם" בביטוי שוויוני, כמו "בניהם ובנותיהם", או בביטוי ניטרלי, עד כמה שהדבר ניתן בעברית, למשל: "ילדיהם" או "דורותיהם".

מעניין לציין שהמבנה החברתי של קהילת "בית אל" היה נטול היררכיות; גברים ונשים התעטפו באותן טליתות, לא היו שלטים ברחבי בית הכנסת עם שמות התורמים, ועדות היו פתוחות תמיד לכל המעוניין/ת, לרב לא הייתה זכות וטו על החלטות קהילתיות והעבודה על הסידור נעשתה מתוך שיתוף פעולה שוויוני

"Women's experience of prayer: toward a new reform prayer book", *CCAR Study on Lay Involvement in Liturgical Change and Renewal* (around the year 1996), p.5

15 בראיון טלפוני שקיימתי איתו ב-18 בינואר 2009.

16 *Report on the prayer book Vetaher Libenu of Congregation Beth El of the Sudbury River Valley, Massachusetts, based on May 11-12, 1995 meetings with representatives of the congregation and with Rabbi Lawrence Kushner*, p.2

בין הרב לקהילה. דגם מנהיגותי זה שיקף בעליל ערכים שאנו יכולות לראות בהם את מאפייניה של המחשבה הפמיניסטית. אפשר בהחלט לראות קשר בין מבנה קהילתי זה לחלוציות בתחום עיצובו של סידור שוויוני, שהשפיע ללא ספק על קהילות נוספות ובסופו של דבר גם על התנועה.¹⁷ וכדבריה של שרה בלושטיין: "הרבה מן ההצלחה של התנועה הפמיניסטית באה לידי ביטוי בעובדה שכל כך הרבה עקרונות פמיניסטיים הופכים לטבע שני... המבנה ההיררכי הישן מוחלף בדמוקרטיה, חבר/ת הקהילה המושתק יכול לקבל קול..."¹⁸

אלא שקהילת בית אל לא ייצגה, כנראה, את שהתרחש במרחב הקהילתי כולו. לילאן מלצר מתארת, בסקירתה את המאבק על כניסת נשים לתפקידי הנהגה בעולם היהודי,¹⁹ אפליה לרעה של נשים בקהילות התנועה, מניעה מנשים - בחלק מהקהילות - מלעלות לתורה, עיונות של חלק מהרבנים כלפי רבות חדשות והימנעות מלסייע בהיקלטותן בקהילה ובקבלת סמכותן על ידי חבריה, הטרדת רבות על ידי חברי קהילה, שנהגו לנשק אותן "יתר על המידה", ועוד. מעדויות אלו, ומעדויות של רבות נוספות, ניתן ללמוד עד כמה היה ה"שטח" חצוי. לצד קהילות שפעלו במרץ להעמקת השוויון ואתגרו את המוסדות הרשמיים שהתממהו בכך, קהילות רבות אחרות, כמו גם רבנים ומוסדות רפורמיים, פעלו בכיוון הפוך. העמדה הרשמית המוצהרת בזכות שוויון לנשים, הלחלה רק חלקית אל רחבי התנועה.²⁰ נראה, שכל זמן שזה היה המצב לא ניתן היה לצפות שהמוסדות הרשמיים יחוללו שינוי ליטורגי ויתרגמו את התביעה לשוויון למציאות נוכחת בלשון התפילה.

סיכום

מן המעקב המדוקדק אחרי המהלכים בשני מישורי ההתפתחות, הרשמי והקהילתי-העצמאי, עשויות לעלות מספר תשובות אפשריות באשר לסיבה שבשלה אחרה כל-כך התנועה שחרתה את דגל השוויון, לממש עמדה זו גם בליטורגיה שלה. התשובה הפשוטה היא טכנית; מכניזם של שינוי עובד לאט בארגונים גדולים. לעומת זאת - קהילות עצמאיות, המשרתות קהל מצומצם יותר, יכולות לענות על צרכים ליטורגיים באופן יותר מידי. תשובה פשוטה פחות, אך כנראה מעמיקה יותר, נעוצה במבנה הכוח החברתי. התנועה הרפורמית בארצות הברית לא מיהרה להוציא לאור סידור שוויוני כל עוד התנועה לא יישמה בפועל את האידיאולוגיה השוויונית המוצהרת שלה. כל עוד נשים רבות סבלו מאפליה ומהדרה ממוקדי העשייה והכוח, לא ניתן היה להעניק לרעיון השוויוני לשון ליטורגית. ד"ר לורי וורשל-כהן, חברת קהילת "טמפל סיני" מסיאטל ושינגטון, שלא אימצה את סידור "שערי תפילה", אמרה בהקשר זה: "שינוי הוא קשה, אך

17 במסגרת העבודה על הסידור הרפורמי החדש, ה-CCAR ביקש המלצות מהרב לורנס קושנר. שם, עמ' 3.
18 Blustain, Sarah. "It Helps to Be a Feminist: How Rabbis are Using Theory and Practice to Open Up the Synagogue", *LILITH*, Vol. 25 No.3 (2000), p. 12

19 Maltzer, Lillian, "The Role of Women in Positions of Jewish Leadership", *CCAR Yearbook*, 1979
20 מקריאת מסמכי ה-CCAR מעניין לגלות כי בשלהי שנות השבעים וראשית שנות השמונים, עיקר העיסוק של ועדת הליטורגיה הוא במספרי המכירות של הסידור החדש, ואילו כוח המשימה של נשים ברבנות עסק בתחום מציאת פתרונות לחופשת לידה לרבות (תחום חשוב בפני עצמו אך עובדה זו משקפת - לפחות מבחינת תיעוד - חוסר עיסוק בליטורגיה שיוויונית). על אף שבשנת 1984 הגיע מספר המוסמכות בתנועה הרפורמית לשבעים ושמונה, ועל אף שחלפו תשע שנים מאז נאומה של הרבה סאלי פריסנד, לא ניכרים במסמכים של הוועדות הנ"ל דיננים באשר לליטורגיה שיוויונית.

הוא הרבה יותר קשה אם התנועה הרפורמית כארגון איננה תומכת בו.²¹ תשובה שלישית, מכרעת לא פחות, עשויה לגעת במבני הכוח הפנים-קהילתיים והפנים-רבניים. במקום שבו הרב מוביל-בלעדית את הקהילה עלולים חברי הקהילה לצפות שהשינוי, שהם אולי מייחלים לו, יתחולל על ידי הרב; רבנים זוטרים עלולים לחוש שעליהם לחכות לשינוי שיבוא מעמיתיהם הבכירים. אלא שהללו נהנים, במודע או שלא במודע, ממבנה הכוח הקיים, ורק לעתים רחוקות ידחפו לשינוי העשוי, בטווח הרחוק, לערער את בכירותם ואת שליטתם על מבנה-הכוח. במצב זה קשה לצפות להתגברות מוטיבציה לקדם שינוי וליצור תחושה של "דחיפות" לשינוי.

ניתוח זה מעלה מספר מסקנות, היכולות לשרת אותנו בהקשר המגדרי והליטורגי כמו גם בהקשרים רבים אחרים. ראשית, צורך אמיתי, כצורך בהנחלת ליטורגיה שוויונית שחשו רבות ורבנים, חברות וחברי קהילה, סופו לעורר דחיפות לשינוי ולהביא את השינוי, גם אם מנגד יתייצבו גורמים תודעתיים וסוציולוגיים רבי כוח. שנית, מבנה קהילתי שוויוני ומשתף, המעניק מקום הן להנהגה רבנית הן לכוח הכרעה קהילתי, יכול להימצא פורה ומעשיר בהרבה ממבנה היררכי נוקשה, המטיל את כל האחריות ומעניק את כל הסמכות לרב. גם דיון תנועתי פתוח, שאינו חושש מקולות מתנגדים ומתביעות מתריסות - הוא מקור עוצמה ובסיס להתפתחות ולהתקדמות.

מלאכת השינוי במישור המגדרי כבמישורים אחרים, בהקשר הליטורגי כבהקשרים רבים אחרים - לא הסתיימה.²² אנו, בתנועה הישראלית, עומדים בפני תקופה ליטורגית מאתגרת, אך גם מאפשרת. נוכל ללמוד רבות מהתהליך שעברו חברינו בארה"ב, מהקשיים שליוו אותו, מכשליו ומההצלחות שנחל. אם נעז להמשיך בדרך זו ולהעפיל לשוויון אמיתי, להכרה אמיתית בערכם השווה של השוּנָה ושל השוּנָה, אם נבין את החשיבות החינוכית המכרעת שבשינוי זה ואת חשיבות המאבק להשגתו - נוכל להתברך במעשי ידינו כמי שממשיכים עליהם/ן, ועל בנותיהם ובניהם את ברכת האמהות והאבות.

דוב אברמסון, יש לנו מניין?, 2005. www.dovabramson.com

21. Deutsch, p.8

22 צעד משמעותי מאוד בכיוון זה צעדו מחברותיו ומחבריו של "משכן תפילה", סידורה הנוכחי של היהדות הרפורמית בצפון אמריקה, שהקצו בו מקום נרחב לשירת נשים מן העבר ומן ההווה. יש לקוות שכיוון דומה ינקט על ידי הפועלות והפועלים היום לעיצובה של מהדורה חדשה לסידור "העבודה שבלב".

* תודה מקרב לב לרב פרופ' יהודיע עמיר, לעדנה מזור ולרבה ד"ר דליה מרקס על הסיוע בעריכת המאמר.

הקהילה הגאה, הקהילה הרפורמית ולשון התפילה

מחשבות בעקבות עיון בפיוט של ר' יהודה הלוי

נתנאל ליפשיץ

המחיצה בבית הכנסת המסורתית, המפרידה בין גברים ובין נשים, מגלמת את דיכוי המתפללות בבית הכנסת. הגברים יושבים מלפנים; הנשים מאחור, מוסוות ומודרות. אלא שמחיצה זו מדכאת אוכלוסייה נוספת, שקופה - האוכלוסייה של ההומואים והלסביות. שהרי, המחיצה נועדה להפריד בין שתי אוכלוסיות ששוררת ביניהן תשוקה מינית, אוכלוסיית הגברים ואוכלוסיית הנשים. התשוקה נתפסת כאויבת התפילה. מה שמשתמע מההפרדה שיוצרת המחיצה הוא, שהתשוקה המינית היחידה האפשרית היא של אלה הנמצאים מצד אחד של המחיצה אל אלה הנמצאים מעברה השני. בין גברים לא יכולה להתקיים תשוקה ולכן אין צורך להפריד ביניהם; כך גם בין הנשים לבין עצמן. המחיצה מוחקת אפוא את עצם האפשרות של תשוקה הומוסקסואלית, וכך מתכחשת לקיומם של מתפללים הומואים ושל מתפללות לסביות. נוכחותה הבולטת של המחיצה בבית הכנסת מסמנת באורח מיידי וברור, שנשים לסביות וגברים הומואים אינם קיימים כלל ועיקר בקרב הקהילה המתפללת. המחיצה יוצרת יחד של גברים, הדומה מעיקרו לאינטימיות הגופנית המתאפשרת בין גברים במקומות אחרים - בצבא, במלחחות הברכה, במקווה. כמו במקרים אלה, גם היחד של המתפללים בבית הכנסת מתאפשר על רקע מחיקת האפשרות של תשוקתם זה לזה.

הוא הדין בלשון התפילה. כידוע, התפילה, בגרסתה הממוסדת, הייתה לאורך אלפי שנים נחלתם של גברים. הם ריכזו בידם את כל הסמכויות הפולחניות. הם הביעו בתפילה את אהבתם לאל, שאותו תיארו בתיאורים זכריים מעיקרם: מלך, שופט, אב, רועה, דוד. הריאליה של התפילה, לאורך אלפי שנים, הייתה זו של אהבה של מתפללים גברים שהופנתה לאל, שתואר כאל זכר. והרי זו אהבה הומוסקסואלית מובהקת. אלא, שאהבה זו הוכחשה בתוך סימבוליקה הטרוסקסואלית: כדי לא להגיע לכדי תיאור הומוסקסואלי של האהבה, העדיפו המתפללים לתאר את עצמם כ"כלה" ו"כרעיה" של הדוד, של הקדוש ברוך הוא. כך, גם

במידה הסימבולי והמטאפורי הוכחה האהבה ההומוסקסואלית והוצאה מן התפילה.

האם יכולים גבר הומו ואישה לסבית למצוא להם מקום בתוך בית הכנסת? האם אפשר שיימצא להם מרחב שבו תשוקתם לא תידחק מעבר למחיצה ולא תימחק על ידי עצם השימוש בה? האם לקהילה המתקדמת, שהסירה את המחיצה משום שביקשה לקדם שוויון בין גברים לנשים, יש גם יכולת רבה יותר לכונן מרחב זה, עבורנו הגברים ההומוסקסואלים והנשים הלסביות? או שמא המחיצה, אפילו לאחר שהוסרה, תמשיך ותבקש למחוק אותנו, תמשיך ותדחק אותנו אל מחוץ לכותלי בית הכנסת?

כנער הומו דתי-אורתודוקסי, שהרגיש זר ומנוכר בבית הכנסת שבו גדלתי, שאלה זו הציקה לי במשך שנים רבות. היא ממשיכה להטריד אותי היום, במקומי החדש בקהילת "כל הנשמה". והנה, במהלך שנות נעוריי נתקלתי בפייט של רבי יהודה הלוי. כששמעתי אותו לראשונה, הרגשתי שנשלח אליי, אישית, מכתב מכיוונו של עולם אחר, מכיוונו של אפשרות אחרת.

עַל אֶהְבֶּתְךָ אֲשֶׁתָּה גְבִיעִי
שְׁלוֹם לְךָ שְׁלוֹם יוֹם הַשְּׁבִיעִי

שֵׁשֶׁת יָמֵי מַעֲשֵׂה לֶךָ פְּעֻדִים
אִם אֶעֱבֹד בָּהֶם אֲשַׁבֵּעַ נְדִידִים
כָּלֶם בְּעֵינֵי הֵם יָמִים אֲחָדִים
מֵאֶהְבֶּתִי בְּךָ יוֹם שַׁעֲשׂוּעִי

אֵצָא בַּיּוֹם רִאשׁוֹן לַעֲשׂוֹת מְלָאכָה
לְעֶרְוָה לַיּוֹם שֶׁבַת הַמַּעֲרָכָה
כִּי הָאֱלֹהִים שָׁם שָׁם הַבְּרָכָה
אֲתָה לְבַד חֲלָקִי מִכָּל יְגִיעִי

מְאוֹר לַיּוֹם קְדוֹשֵׁי מְאוֹר קְדוֹשֵׁי
שְׁמֵשׁ וְכוֹכָבִים קְנָאוּ לְשִׁמְשֵׁי
מֵה לִּי לַיּוֹם שְׁנֵי אוֹ לְשִׁלִּישֵׁי
יִסְתִּיר מְאוֹרוֹתָיו יוֹם הַרְבִּיעִי

אֲשִׁמַּע מִבְּשׂוֹר טוֹב מִיּוֹם חַמִּישֵׁי
כִּי מִחֲרַת יְהִי נֶפֶשׁ לְנַפְשֵׁי
בְּקֹר לַעֲבֹדוֹתַי עָרַב לְחַפְּשֵׁי
קְרוּא אֵלֵי שְׁלַחַן מַלְכֵי וְרוּעֵי

אֲמַצָּא בַּיּוֹם שִׁשִּׁי נַפְשֵׁי שְׂמֻחָה
כִּי קָרְבָה אֵלַי עַת הַפְּנוּחָה

אִם נָע וְנָד אֶלָּךְ לְמַצָּא הַחֹהֵךְ
עָרַב וְאַשְׁפַּח כָּל נֹדֵי וְנֹעֵי

מִה נֶעְמָה לִי עֵת בֵּין הַשְּׁמָשׁוֹת
לְרֵאוֹת פְּנֵי שַׁבַּת פְּנִים חֲדָשׁוֹת
בָּאוּ בְּתַפְחוּיִם הָרְבוּ אֲשֵׁישׁוֹת
זֶה יוֹם מְנַחֵי זֶה דֹדֵי וְרַעֲי

הפיוט הוא שיר אהבה לשבת. אבל, בשונה משיר אהבה ידוע אחר לשבת, "לכה דודי", שנכתב כמה מאות שנים אחר כך וכבש לו מקום מרכזי בתפילות ליל השבת, הפיוט של ר' יהודה הלוי אינו שיר אהבה לאהובה - השבת, אלא לאהוב - היום השביעי. המשורר מדבר בו אל יום השבת כגבר אל גבר, כאהוב אל מושא תשוקתו הגברי.

לפיוט שישה בתים, כנגד ששת ימי המעשה. אלה עוברים על המשורר בצפייה לאהובו. הפיוט פותח בשורה "על אהבתך אשתה גביעי". הגביע הוא גביע הקידוש, אך משמעו הפיוטי הוא ארוטי מובהק, כדרכה של לשון שירי החשק העבריים בימי הביניים. המשורר מצפה לאהובו, כפי שיעקב ציפה לרחל. שבע שנות עבודתו הקשה היו "בעיניו כימים אחדים באהבתו אותה"¹. האזכור המקראי ("כולם בעיניי הם ימים אחדים") מטעין את הציפייה של המשורר אל יום השביעי בהדהוד הרומנטי של האהבה ההיא, של יעקב לרחל.

היה אפשר לצפות שאהבה כזו, ליום השביעי המתואר כזכר, תביא את המשורר להציג את עצמו בצורה נקבית, ככלה או כרעיה של היום השביעי. ולא היא. לאורך הפיוט המשורר מתואר כמי שנע ונד בארץ בחיפושיו אחר פרנסה, דימוי גברי מובהק בהקשר התרבותי הימי-בינימי. כלומר, הדימויים החוזרים ונשנים בשיר מדגישים שזו אהבתו של משורר גבר אל יום-השביעי. ובסיומו של ששת ימי המעשה מובטח למשורר מפגש עם אהובו, מפגש שיפצה על הטרחה הרבה של ימי המעשה: "אתה לבד חלקי מכל יגיעי".

הפיוט מסיים במילים "דודי ורעי". בפיוט זה, השבת היא הדוד, לא הכלה. בפיוט זה אין כלה. במונח זה, הסימבוליקה של פיוט זה הפוכה מזו של "לכה דודי" המוכר לנו. שם הולך הדוד (עם ישראל) לקראת הכלה, שהיא השבת; או שהאל-הזכר פונה באהבה אל הרעיה (ירושלים, ארץ ישראל, כנסת ישראל). בעולם הדימויים של "לכה דודי", יחסי האהבה והתשוקה, הערגה והנחמה הם בין דמות גברית לדמות נשית; ב"לכה דודי" של הפיוט שלנו התמונה שונה בתכלית. רבי יהודה הלוי אומר, למעשה: "אני הולך לקראתך, דודי, אהובי, יום השביעי".

קראתי את הפיוט לראשונה כשהייתי בן שש עשרה. לפתע כשקראתי אותו הרגשתי, שאולי התשוקה שלי יכולה בכל זאת להיות מיוצגת בעולם התפילה. אולי אפשר שלא תמיד תעטה עמידת האדם לפני האל מטפורות הלקוחות כולן מהאהבה שבין גבר לאישה, מטפורות שלמרות כל יופיין אני אינני מיוצג בהן. בפיוט היפה הזה נפתח לפני פתח לראות, כיצד התשוקה שאני חש יכולה, מבלי להסתתר, להיות הבסיס לביטוי ערגה דתית.

1 בראשית כט, כ.

האם הגיע הזמן לשלב פיוט זה בתפילותינו, דווקא משום שאותו נער בן שש עשרה שהייתי יכול היה למצוא בו עוגן חיוני כל-כך? האם הגיע הזמן שנחשוב איך אפשר לייצג גם חוויות של הומואים ולסביות בתפילתנו? כשלעצמי, אני מאמין שלא רק הומואים ולסביות ירוויחו מכך. אני מאמין שיש בכוחם של פיוטים כזה של ר' יהודה הלוי לרענן לכולנו את עולם המטפורות שדרכו אנחנו חושבים ומדברים על יחסינו לקדוש ברוך הוא, שדרכו אנו חשים את נוכחותו ואת עמידתנו נכחו. עולם המטפורות שהמסורת הנחילה לנו הוא היררכי מטבעו: המלך והעבד, האב והבן, הרועה וצאנו. אפילו המטפורה של הדוד והרעיה, המשמשת רבים מאתנו כדי לתאר אינטימיות לא היררכית, נוצרה לאמתו של דבר בתקופה שבה יחסי האהוב והאהובה לא היו סימטריים ולא נעדרו משמעות היררכית.

והנה, בפיוטו של ר' יהודה הלוי, היום השביעי מתואר כ"דודי ורעי". הביטוי "רעי", בשונה מכל הביטויים השגורים בלשוננו הדתית, איננו היררכי. המשורר מביט ביום-השבת "לראות פני שבת פנים חדשות". הוא מתבונן בשבת בגובה העיניים ואומר ליום השביעי: "שלום לך, שלום". ניסוח זה איננו משמש בין בני אדם בברכה אדם רם מעלה. הוא מבטא את העובדה שהמבורך שווה ערך לנו, אדם השמח לפגוש אותנו, ממש כשם שאנו שמחים לפגוש אותו. כך חש המשורר ביחס ליום השבת, אהובו. התשוקה ההומוסקסואלית היא תשוקה בין שווים. כשהיא נארגת במרקם המטפורות של התפילה, בכוחה להציב פן שוויוני זה בחוויה הדתית שלנו. אני מאמין שמכך נצא כולנו נשכרים.

ברכת השכיבנו (נוסח קהילת "כל הנשמה")

הַשְׁכִּיבֵנו יְהוָה אֱלֹהֵינוּ לְשָׁלוֹם. וְהַעֲמִידֵנוּ מִלְּפָנֶיךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ וּפְרוֹשׁ עָלֵינוּ סִפְתָּ שְׁלוֹמְךָ. וְתַקְּנֵנוּ
בְּעֲצָה טוֹבָה מִלְּפָנֶיךָ. וְהוֹשִׁיעֵנו מִהֲרָה לְמַעַן שְׁמֶךָ. וְהִגֵּן בְּעַדֵּנוּ:
וְהִסֵּר מֵעָלֵינוּ אוֹיֵב דָּבָר וְחָרָב וְרָעַב וְגֵאוֹן. וְהִרְחַק מִמָּוְנוּ עֶוֹן וּפְשָׁעַ. וּבְצֹל פְּנֵיךָ תִסְתַּיְרֵנוּ. כִּי אֵל
שׁוֹמְרֵנוּ וּמוֹצִיֵנוּ אַתָּה. כִּי אֵל מֶלֶךְ חַנּוּן וְרַחוּם אַתָּה:
וְשִׁמּוֹר צְאֵתָנוּ וּבּוֹאֲנוּ לְחַיִּים וּלְשָׁלוֹם מֵעַתָּה וְעַד עוֹלָם: וּפְרוֹשׁ עָלֵינוּ סִפְתָּ שְׁלוֹמְךָ.
בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה הַפּוֹרֵשׁ סִפְתָּ שְׁלוֹם עָלֵינוּ וְעַל כָּל עַמּוֹ יִשְׂרָאֵל וְעַל יְרוּשָׁלָּיִם:
בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה הַפּוֹרֵשׁ סִפְתָּ שְׁלוֹם עָלֵינוּ וְעַל כָּל עַמּוֹת יִשְׂרָאֵל וְעַל יְרוּשָׁלָּיִם:

כל הנשמה תהלל, מה? סיפורים על תפילה בקו התפר

גדי רביב

בשבת אחת, לפני כארבע שנים, יצאו חברי אחת הקהילות המתקדמות בצפון הארץ לתפילת קבלת שבת בקהילה החילונית-המתחדשת "ניגון הלב" בנהלל. שבוע לאחר מכן, שאלתי חבר קהילה, בחור צעיר, בעל עסק, עוסק ביוגה, "נו איך היה?" הייתי בטוח שיעלה על גדותיו בדברי שבח ותשבחות לאנרגיות, לשירה, להנחיה, לסידור המשלב ישראליות אותנטית ותפילה מסורתית; אפילו למספרם הרב של ילדים ושל הורים צעירים שהשתתפו בטקס. חיכיתי לאישור ממנו ש"הטקס היהודי המתחדש", מבית היוצר של הקהילות החילוניות או הדומות להן, זה היונק ממורשת הזמר והשירה העברית, האתוס הציוני וההתישבותי והיצירה הישראלית העכשווית - הוא הוא המקום המדויק שבו פוגשת הישראליות את התפילה היהודית לדורותיה. הוא אמר "היה יפה מאוד, אבל זאת לא תפילה, זה.... שירה בציבור! תפילה זה כשמתפללים מהסידור את התפילות המסורתיות".

קיים תפר בין התפילה הממוסדת (ליבראלית ואורתודוקסית) והישראליות החילונית המבקשת "טקס" (המילה "תפילה" דוחה או מרתיעה חלק מהציבור). בקיבוצים ובמקומות אחרים, קו תפר זה מצמיח לפעמים תחושת תסכול, כאילו המדובר במפגש בין מים ובין שמן. הצורך הרגשי בטקס הוא המים שמתחת, המילים ו"הנוסח" הדתי הן השמן הצף מלמעלה. הטקס המתחדש מנסה לערבב את שניהם. לפעמים זה עובד, אבל לחלק גדול מהחילונים זה קשה. באחת הפגישות הראשונות של צוות "קבלות השבת" ביגור אמרו שתי חברות מבוגרות "אם יכנס אליה אלוהים - אנחנו יוצאות!" בסופו של דבר נכללו בטקס ברכת הנרות והקידוש המסורתי לשבת, והחברות לא פרשו מהפרויקט. אבל, כמו הבחור הצעיר בסיפור למעלה, גם הצד השני של התפר, זה שכביכול "מתנגד" לתפילה, נאחז ב"מטבעות" או בנוסח, כדי לסמן את הקו שמפריד בין "הקדושה החילונית" (נניח) ו"תפילה". "התפר" עצמו מורכב, אם כן, מציבור המבקש, באופן מודע או לא מודע, את התפילה במובן הריגושי והאקסטטי, אבל מילות התפילה חוסמות את דרכו.

בתפר הזה שבין הטקס החילוני והדתי צומחת, אפוא, בהדרגה "שפה עוקפת תפילה". זו מאפשרת את ההתכנסות שאינה מחויבת או מעוניינת בתפילה ה"דתית", אבל גם אינה עוינת לה; היא מחפשת קשר. מושגים כגון "קבלת שבת" במקום "תפילת שבת", "שירון/חוברת" במקום "סידור", "ברכה" במקום "קידוש", שם הקהילה במקום "בית הכנסת", כל אלה מהווים את המסגרת לרפרטואר טקסטואלי המרכך את המפגש בין הדתי לבין החילוני. הרפרטואר הזה, מתוך ליבת הקונצנזוס החילוני, נדחף בעדינות אל עבר טריטוריה חדשה כדי ליצור מרחב חווייתי חדש, שונה במשהו מזה שבו נכח עד כה. אבני הבניין של ה"מיין-סטרים" - כגון "למדני אלוהי ברך והתפלל", "אלי אלי", "לו יהי", ו"שיר המעלות אשא עיני אל ההרים" - מרימות עיניים מעל שיעורי הספרות וטקסי הזיכרון הידועים, ומעבר לדיאטה המענגת של שירת סולנים וציבור. בעזרת אבני בניין אלה מנסים לשוחח באופן חדש עם התפילה, השבת והנשמה היהודית שלנו.

מקום נוסף שבו כל זה קורה, הוא סביב שאלת המנהיגות. אחרי הפעם הראשונה בה הנחיתי סדר ט"ו בשבט ביגור ניגשה אלי חברה ותיקה ואמרה "אני קוראת את הספר כל בית צריך מרפסת, אז אני רוצה להגיד לך, כל קיבוץ צריך רב". אז זהו, שלא (היום אני יודע). המשותף לכל ניסיונות "התפילה" או "קבלת השבת המתחדשת" בקיבוצים - שהן תלויות באדם אחד. כמו שאמר לי אחד החלוצים בעניין הזה, "מה שמתסכל אותי זה שלמרות ההצלחה של קבלות השבת אצלי בקיבוץ, ולמרות שיש ציבור קבוע הפוקד אותן לאורך שנים - כשאני אפסיק, הפרויקט ייגמר". עם זאת, כשמביטים מזווית הראיה של החברה הישראלית בכלל ושל הקיבוץ בפרט, אפשר לראות שמציאות שבעבר הייתה מונוליתית, ונשלטה לטוב ולרע על ידי ממסד, על ידי מרכז ואפילו על ידי אקלים אידיאולוגי מוגדר, מאפשרת עתה פלורליזם תרבותי שקמים בו מרכזי תרבות וזהות אלטרנטיבית ובראשם מנהיגות מסוימת. עדיין רחוק היום, ואני קובע את זה ברגשות מעורבים, שבו תגיע ההפרטה לידי כך שמוקדים אלה יהפכו מתופעה שולית לאלטרנטיבה ממשית ל"מיין סטרים" המתפרק. אבל אפשר לראות כבר מידה בלתי מבוטלת של צמיחת "קהילות בתוך קהילה", בעלות מנהיגות וזהות משל עצמן, לא רק בתחום היהדות, אלא גם בתחומים אחרים של תרבות הפנאי: טיולים, ספורט וכדומה.

תהליך ההיווצרות, גם אם הוא מהוסס, של קבלת השבת החילונית, הזמין תכנים חדשים שנעדרו מעולם הטקסים הישראלי והיהודי. שני המרכיבים הבסיסיים של הטקס הקיבוצי: היותו "מקומי" מאוד והיות הקהילה ממוקמת ונוכחת ביישוב ובטקס עצמו, קהילת "חיים" ולא רק קהילה מתפללת, פוגשים היום את התכנים הרוחניים שנוצרו ב"מדרשה" באורנים, בבתי המדרש החדשים ובתוכנית לרבנות של התנועה ליהדות מתקדמת. מרכיבים אלה יוצרים יסודות טקסיים רעננים. הכוונה בעיקר ל"שיחה" (או הסדנה) ו"התיקון" במובן של מחויבות ורגישות חברתית כלפי החברה הישראלית. חלק מקבלות השבת בקיבוצים, מאפשרות זמן שיחה חופשית על עניינים שברחוב הקיבוצי, נושאים אקטואליים, ואפילו על עניינים אישיים שבלב. המרחב הפתוח לניסיונות חדשים, היעדרו של טקס מסורתי מגובש, ומקומו הדומיננטי של הרב (או הרבה) מאפשרים מרחב מובנה ומוגן יחסית לשיחה הזו, ומאפשרים אינטימיות. עדות לעוצמת הרגעים האלו הייתה העובדה, שבכל הפעמים שעצרנו ושאלנו מה החוויה החזקה ביותר של האנשים בקבלת השבת, הייתה התשובה - המפגש הבלתי אמצעי עם החברים שבאו והשתתפו בטקס.

במגוון התופעות המעניינות שליוו את פרויקט קבלת השבת ביגור שמור מקום מיוחד לקשר שבין הטקס לבין "הקהילה שמחוץ לקהילה". אציין שלוש מהן:

- א. היו חברים שכתבו, על פי בקשתנו, "ברכות" ("תפילות" אם תרצו) לטקס, גם אם לא השתתפו בו.
- ב. החברות ("סידורים" אם תרצו) שהודפסו מחדש מעת לעת, והוצגו בזמן הארוחות בחדר האוכל, כללו תמונות ארכיון מעברו של הקיבוץ בהקשרים שונים (פרשת השבוע, חג וכו'). גם הן זכו לתשומת לב רבה מצדם של חברים שבחרו לא להשתתף.
- ג. קבלות השבת שקפו, לפעמים באופן מתוכנן ולפעמים לא, תכנים ואירועים מהוויית החיים ביישוב. באחת הפעמים הגיע לקבלת השבת חבר שעד אז לא השתתף בהן. זמן קצר לאחר מכן, הגיעה משפחה ותיקה לטקס, ונעמדה בכניסה. אני זוכר שהזמנתי אותם להיכנס ולא הבנתי איזה קיר זכוכית עומד בדרכם. רק בסיום הטקס, כשהלכתי לבקש אחר הסיבה לכך שבסופו של דבר נשארו בחוץ, נודע לי שהמעמד המביך היה תוצאת יחסים עכורים בין שני הצדדים. הסיטואציה מעלה את שאלת האחריות של הקהילה הקטנה המתפללת, ואת אחריותי שלי, למציאות החברתית והאנושית ביישוב שבתוכו אנו פועלים. לגבי האירוע הספציפי הזה נותרה השאלה, האם היה עלי, או על הקבוצה, להגיב באיזשהו אופן

במהלך התפילה או לאחריה, ולנסות לקחת אחריות על האירוע שיצרה התפילה.

לפני כשנתיים התקיים בקולג' אירוע חגיגי לציון צאתנו לאור של ספרו של יהודע עמיר "קול דממה דקה". אחד הדוברים באירוע, ד"ר מוטי זעירא, מנהל "המדרשה באורנים", איש נערץ, חבר קיבוץ ודמות בולטת ומוערכת מאוד במרחב היהודי הליבראלי והמתחדש בארץ, ובעצמו מוביל קבלת שבת מתחדשת בקיבוצו גבעת חיים, הציג באופן מרגש את הזמר הישראלי והשירה בציבור הישראלי, במקומות המרגשים והאותנטיים שלה, כ"תפילה" החשובה (ואולי, לשיטתנו) הנכונה ביותר לקול הישראלי החילוני. כחבר קיבוץ חשתי גאווה גדולה על עצם המעמד, אבל הרגשתי גם שההתרפקות על חוויית השירה בציבור בקיבוץ של פעם אינה התשובה המתאימה למי שמבקש נשמה יתרה בשבת ובחג (לפחות). אלו ימצאו דווקא בניגון הנושא על גבו את המילים הקשות: קדושה, תיקון, תפילה, תשובה, אמונה, תורה, מצווה, חשבון, אלוהים. חבורות החלוצים של ה"עלייה" הזאת מקימות היום את ה"קיבוצים" הראשונים ואולי את "העיר הראשונה", במקומות מסעירים רבים בחברה הישראלית, ולא רק בחברה הקיבוצית ובתנועה ליהדות מתקדמת. מה תהיה אחריתם - ימים יגידו.

שירו לה' שיר חדש

מקום המוסיקה בחוויה הרוחנית של קהילת יזמ"ה

כנרת שריון וברוך שריון

בתהלים צו, אחד מפרקי תהלים הפותחים את תפילת קבלת שבת, כתוב: "שירו לה' שיר חדש". מה זאת אומרת? בפירוש הרטום כתוב: "שיר חדש - נוסף על דברי השבח שאמרו אבותינו [ואמותינו]". מכאן שאפשר, ואפילו רצוי, לכתוב שירים חדשים לה' בכל דור. והרי יש לנו טקסטים מקודשים וטקסטים אהובים שמצאו להם מקום קבע בתפילה, ואנו חוזרים עליהם בכל דור. אם כן, איך אפשר לחזור שוב ושוב על אותה התפילה, בכל דור ודור, ולשמור שתמיד תהיה חדשה? התשובה היא - באמצעות המנגינה.

מאז ומתמיד הייתה המוסיקה חלק בלתי נפרד מהתפילה, והשירה האנושית כלי הביטוי הטבעי ביותר שלה. המוסיקה, המנגינות, מעניקות את האווירה ההולמת לכל יחידת תפילה ומעשירות בכך את החוויה. במקרים מסוימים נרצה להדגיש את השמחה שבתפילה, ובהזדמנות אחרת נרצה להדגיש דווקא פן אחר של אותה תפילה, את ההתבוננות הפנימית, למשל. הלחנים השונים, המעניקים פרשנות לתפילה, הם המאפשרים למתפלל/ת לשים לב לדגשים השונים.

בתפילת קבלת שבת בקהילת יזמ"ה ישנה איריה מוסיקלית מיוחדת בזכות חוויית השירה המשותפת. המסורת שלנו היא שאת רוב התפילות שרים יחד. השירה בצוותא מאפשרת לכל אחד להביע את קולו הייחודי, ובו בעת ליצור קול קולקטיבי קהילתי מיוחד. התחושה היא שיש מקום לכל קול בקהילה. הקהילה איננה הומוגנית, היא מורכבת מאנשים שונים, מבעלי דעות שונות המושכים לכל מיני כיוונים. אך בחוויית התפילה מוצאים כולם את מקומם זה לצד זה, בתפילה משותפת. פעמים יוצרת השירה המשותפת הרמוניה, פעמים אחרות - קקופוניה, אך היא תמיד יוצרת את תחושת ה"ביחד" המעניקה ערך מוסף לחוויה הקהילתית.

השירה מאפשרת לנו להתחבר לחוויה הרוחנית הפנימית. ר' נחמן מברצלב אמר, "כשאדם שומע קול ניגון, הוא מקשר עצמו על ידי זה להשם יתברך". המוסיקה שאנו יוצרים יחד יוצרת אנרגיה שאפשר לחוש בה, וממנה נוצרות התלהבות והתרוממות רוח הפותחות ערוצים רוחניים לכל המשתתפים, כל אחד על פי דרכו.

בבחירת המוסיקה לתפילה, חשוב להיות ערים למתח התמידי שבין "קבע וכוונה", המתח שבין הרצון לשמור על מנגינות מסורתיות ומוכרות לבין הרצון לחדש ולרענן את התפילה. מנגינות מוכרות וקבועות נותנות תחושה של "מוכר וחביב", של רוגע, של "בית" וביטחון. אלה תחושות חיוביות. נצטט שוב את הברצלבר שאמר: "קחו מזמרת הארץ (בראשית מג, יא) - מנגינת הארץ, שאין לך דבר המקיים את הנפש כניגונים של בית אבא [ואמא]". הוא העדיף את המוכר והידוע, אך מחד גיסא יכול הקבוע להפוך לשיגרה, העלולה להפוך לשיעמום, שיביאו לניכור ולניתוק מהחוויה הרוחנית העמוקה. מאידך גיסא, חידושים רבים

עלולים לגרום לתחושה של אי-ביטחון, חוסר יציבות, ניכור וניתוק. בהתלבטות בין מסורת לחידוש יש לזכור שכל מנגינה מסורתית הייתה פעם חדשה. וכל מנגינה חדשה, המתקבלת על ידי הקהילה, הופכת במשך הזמן למסורתית. איזון זהיר בין המוכר לבין החדש הוא נוסחת הקסם. כלומר: מתח תמידי בין "קבע לכוונה".

מנגינות חדשות עשויות לרענן את התפילה ולהבליט מחדש את משמעות המילים. כל מנגינה מגלה רבדים שונים של משמעות בתפילה. בבחירת לחן חדש יש לשים לב לשני שיקולים: יצירת אווירה המתאימה לתפילה המדוברת ויצירת מנגינה שהיא קליטה יחסית - מעניינת אך לא מסובכת מדי לרוב המתפללים. כל מנגינה עוברת ביקורת קהילתית טבעית - או שהיא "תופסת" או שלא. חשים זאת מהר מאד. יצירה משותפת כזו יוצרת גם גאווה קהילתית. אפשר לראות זאת מהפקת הדיסק "קולות יזמ"ה - מתפילות וזמירות קבלת שבת" שהיה להיט גדול.

השימוש במנגינות ישראליות מוכרות המולבשות על תפילות מאפשר לאנשים שעולם בית הכנסת חדש עבורם, כניסה קלה, נוחה ואפילו מפתיעה לעולם התפילה. גם המבקרים בפעם הראשונה בקהילה מוצאים את עצמם שרים, לדוגמה, את "לכה דודי", בלי להבין מאין הם מכירים את התפילה. זה קורה כשאנו שרים את הפיוט בלחן המוכר של יוסף מוסטקי לשיר "התשמע קולי". רגע כזה מחבר את האנשים לחוויית התפילה ומאפשר להם להרגיש חלק מהקהילה (אגב, מאוחר יותר גילינו שמשתמשים במנגינה זו לתפילת "לכה דודי" גם בארגנטינה).

פן נוסף של השירה הוא שחרור ממשמעותן השכלית של המלים. תפילה היא לא רק מילים. המוסיקה מסוגלת לשחרר אותנו ממשקל המילים המעגן אותנו אל הקרקע; היא מאפשרת לנו לעלות מעלה מעלה. כפי שאמר ר' שניאור זלמן מלאדי, "מה שלא ניתן להשיג באמצעות השכל - ניתן להשיג על ידי שיר".

וכמו השירה, כך גם הנגינה מעשירה את חוויית התפילה. בתקופת בית ראשון ושני היו התפילות מלוות בכלי נגינה גם בשבתות ובחגים. בתהלים קנ מוזכרים כלי הנגינה שליוו את התפילה/העבודה בבית המקדש: שופר, נבל, כינור, תוף, מינים ועוגב. אנו מחדשים את המסורת הזאת ומשלבים כלי נגינה המלווים את שירתנו. הכלים השונים, ובמיוחד הגיטרה, מעשירים את החווייה הווקאלית בהרמוניה ומוסיפים רבדים לביטוי הרוחני שלנו.

לא פלא שעל ארון הקודש הראשון של קהילת יזמ"ה הופיעו המילים מתהלים צו, "שירו לה' שיר חדש", ועל ארון הקודש החדש מעוצב כינור דוד בצורת נבל. שניהם משקפים את היחס המיוחד של קהילתנו לתפקיד המוסיקה בחיים הרוחניים של היהדות המתקדמת.

אנו תפילה שתמיד נמצא דרך לשיר לה' שיר חדש.

שתהא השנה שנת חולין

בְּשִׁלְהֵי רֵאשׁ הַשָּׁנָה
אֲנִי נוֹשָׂאת בְּרָכָה, לִי וּלְךָ
שֶׁהַפְּעַם נִלְמַד לְהִיּוֹת
פְּשׁוּט
וְיָפָה
וּמִתְמַשֵּׁךְ כְּשׁוֹבֵל שֶׁל שְׁנַת בִּקְרָה שְׁבֵת
אוֹ שִׁיחַת טִלְפוֹן שֶׁל יוֹם א':
"אֵל תִּשְׁכַּחֲךָ לְהַבִּיא שְׁנֵי חֻלָּב".

שְׁלֹא נִהְיָה זֶה לְזֶה בֵּית קֶפֶה
שְׁנֵהֲיָה לְטִרְיִינִיג
וּלְאַחֲרֵי שֶׁל הַמִּסְבָּה,
לְסוֹחֲרֵי סוּדוֹת קִטְנִים
וְשִׁתְּפִים לְצִלְיֵי מְכוֹנֵת הַכְּבִיסָה.

וְשִׁנְהֵי שִׁתְּפִים לְ'עֶזְבִּי', וּלְ'נִסְדֵּר כְּבָר בְּבִקְר'
וְשִׁתְּפִים גַּם לְ'אוֹי וְאַבוֹי' הַקְּרֹב מִשְׁנָה לְשָׁנָה.

זוֹ הַצָּעַת שְׁתַּכּוֹת לְרִצּוֹן לְחֹרֵץ לְאַיִן לְשׁוֹן,
זוֹ הַצָּהָרָה עַל בְּחִירָה לִישׁוֹן יַחַד
בְּפִרְשׁ הַשָּׁנָה וּבְטָרָם אִישׁוֹן הַמּוֹת.

רוחמה וייס

בלילה חלמתי תפילה

בלילה חלמתי תפלה
 לבנים של חיי
 אני מלאה אהבה
 עוטפת אותם שקוף
 הם שלמים
 עם עצמם
 ואני משקיפה
 מבקשות מבוחן פליות ולב
 בריאות
 באפם
 לנשוף חיים
 ומודה על החי והקיים
 בנשמותי

אשרת מורג

ברכת הילדים

יהי רצון מלפניך ה' אלהינו ואלהי אבותינו ואמותינו, שתשמור על משפחתנו, היום ובכל יום, שתהא השמחה והאהבה שורה בתוכנו, והגן עלינו מכל מכאוב וחסבלה, צער ואכזבה, בין שמפנינו ובין שמפני מרעינו.

אבינו האב הרחמן, אשר מפי עוללים וינקים יסדת-עז.¹

אנא הנחה את ילדינו (_____), שדרפם לא תאבד עליהם, והאר את יומם, שחייכם לא ימוש מפיהם לעולם, והרחק מעליהם אנשים רעים ופגעים רעים, והשיבם אלינו בשלום ובגיל תמיד. ברוך אתה ה' משמח הורים וילדים.

אשרת מורג

שער ה:

מפגשים עם תפילות הסידור

"אֲדַנְיָ שִׁפְתַי תִּפְתָּח"

(תהלים נא, יז)

מעין שמע-עמידה

יְשָׁמְעוּ נִסְתָּרֵי סְדוּרֵי הַקָּטָן
גִּרְגָרִים שָׁל חוֹל בַּיָּם הָאֵין סוּף
יַעֲלֶה רְשׁוּשָׁם מִשְׁפָּתֵי הַפְּתוּחוֹת
לְאִמּוֹר לְאָדָם "וְאַהֲבַת", זֹאת לְפָחוֹת

הַתְּחַדֵּשׁ יוֹמֵי לְהַלֵּל
שְׁמוֹר עָלַי וְעַל יְקִירֵי
יְהִי לְרִצּוֹן אִמְרֵי פִי
בְּרִכְנֵי הַיּוֹם אֱלֹהֵי.

גדי רביב

תחינת שמע שעל המיטה

שְׁמַע לְחִשׁוֹתַי שְׁעַל הַמִּטָּה,
הַפֵּל עָלַי חֲבִלֵי שִׁנָּה
עוֹטָה אֹר כְּשֶׁלְמָה.
לְטַף אִישׁוֹנֵי עֵינַי עַד שֶׁיִּכְבוּ,
כִּסֶּה אוֹתִי בְּשִׁמְיָה,
בִּירֵיעַת תְּכַלֵּת דָּקָה וְרִכָּה.
הָאֵר עוֹלָמִי הַיֵּשֶׁן בְּכַבּוּדָּךְ
וְלֹא יַעֲנֶשׂ שׁוֹם אָדָם בְּסִבְתִּי.

חן בן אור צפוני

אלוהי נשמה

אלהי נשמה הידעת הכל,
צוי על השקט לסוד למעוני,
צוי על מעוני לסוד אל השקט.
אלהי נשמה, את יודעת הכל,
הורי לי חיים, למדי אותי מות.

אלהי נשמה, את, שהתשובות בידך,
עזרי לי לפסע לאט.
עזרי לי לפסע לבד.
עזרי לי לרוץ קדימה ולדעת
שתמיד אשאר במקום.

אלהי נשמה, בואי גלג קצת ל- shopping, נקנה חזקה צבעונית,
אחר כך תצוי עלי מיניות.
אחר כך תביטי בנו מהצד (תורה היא ולחמל את צריכה...)

אלהי נשמה, קריר בחוץ וטוב לי כאן.
אלהי נשמה, יש לי עכשו מינוס בבנק
ולהרף-שקט אני אומרת זאת בלי בהלה.
אלהי נשמה, יש לי רגע של חסד,
למדיני לתת לרגע עוד רגע.

* * *

אלהי נשמה, כפרות עליך
היא שמנה וגדולה ובצל שדיך אלן.
וככל שאני רוקדת כנגדה ואיני יכולה לגעת בה
אני מרגישה מוגנת.

רוחמה וייס

ברכת הנשמה

אֱלֹהִי, נְשָׁמָה שְׁנַתַּת בִּי טְהוּרָה הִיא.
אֶתָּה בְּרֵאתָהּ, וְאֲנִי קִבַּלְתִּיהָ,
אֶתָּה יִצְרַתָּהּ, וְהִיא שְׁבִירָה קְדוּשָׁה,
אֶתָּה נִפְחַתָּהּ בִּי, וְהִיא צֶלֶם אֱלֹהִים שְׂבִי.
אֶתָּה מְשַׁמְרָהּ בְּקִרְבִּי, וְעַלִּי לְשַׁמְרָהּ טְהוּרָה.
אֶתָּה מִחְדְּשָׁהּ בִּי בְּכָל בִּקְרָה בְּחַמְלָה,
וְאֲנִי בּוֹחֵר/בּוֹחֶרֶת בְּחַיִּים וּבְטוֹב.

כָּל זְמַן שֶׁהַנְּשָׁמָה בְּקִרְבִּי מוֹדֶה/מוֹדָה אֲנִי לְפָנֶיךָ,
ה' אֱלֹהֵי וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתַי וְאֲמוֹתַי.
אֶתָּה רְבוּן כָּל הַמַּעֲשִׂים אֲדוֹן כָּל הַנְּשָׁמוֹת,
וְאֲנִי אֲבַקֵּשׁ דְּרָכֶיךָ לְמִמּוּשׁ צְלָמְךָ בְּדַמּוֹתַי.

בְּרוּךְ אַתָּה ה', אֲשֶׁר בְּיָדוֹ נִפְשׁ כָּל חַי וְרוּחַ כָּל בֶּשֶׂר אִישׁ.

יעל שביד-שפירא ועפר שבת בית הלחמי

התפילה נוהגת בקהילת צור-הדסה

קדוש קדוש קדוש

מיה לייבוביץ'

"קדושה", הנמצאת בתוך ברכת קדושת השם, הברכה השלישית בתוך תפילת עמידה הנאמרת בציבור, היא שיא של התלהבות והתרוממות הנפש. יעיד על כך המדרש האומר שאין מלאכים אומרים "קדוש" בשמים עד שישראל אומרים "קדושה" על הארץ.¹

מהו שמרטיט את הלב ב"קדושה"?

עיקרן של שלוש הברכות הראשונות של העמידה² הוא שבח לבורא עולם, ומטרתן לפנות דרך בפני הבקשות העוקבות אחריהן. ברכת קדושת ה', השלישית מבין הברכות, שונה במבנה ובתוכן משתי קודמותיה - אבות/אמהות וגבורות.

בשתי הברכות הראשונות ישנם תארי שבח לאל: הגדול הגבור והנורא, סומך נופלים, רופא חולים, ודומיהם. ברכת קדושת ה' מכילה את "הקדושה", המציירת תמונה של מה שקורה בשמים בין האל למלאכים.

התמונה שואבת מספרות המיסטיקה הקדומה, "ספרות ההיכלות והמרכבה", שנכתבה על ידי חוגי מיסטיקאים במאות הראשונות לספירה. המיסטיקאים הללו היו מגדולי חכמי ישראל, שעסקו גם בהלכה ואגדה וביניהם רבי ישמעאל, רבי נחוניא בן הקנה ורבי עקיבא. "יורדי המרכבה", כך הם כונו בפי החוקרים, שאפו לרדת, לעלות או להיכנס (כשחושבים על עומק העולם זה היינו הך), עד מקום הכבוד. הם שאפו לעמוד נוכח אלהים. בתיאוריהם מצויר האל יושב במרכבה, או על כיסא הכבוד, בהיכל השביעי, וסביבו כיתות כיתות של מלאכים והם אומרים שירה. הברייתא המפורסמת, במסכת חגיגה, על ארבעה שנכנסו לפרדס,³ נוגעת בחוויה זו ממש. משה אלבוגן כותב: "היו אלה מיסטיקאים שבתפילתם התאמצו מאמץ עליון להגיע עד השגת האלוהות. הם נכספו לחזיונות. ואמצעי ישן ובדוק להתעלות לאקסטזה שנזקקו לו המיסטיקאים שבכל הדורות הוא גיבובם של הימנונים"⁴ - ברוח זו קורא אלבוגן לשלוש הברכות הראשונות של העמידה "הפתחה ההמנונית".

רעיון המרכבה נבנה על פי חזונו של הנביא יחזקאל, שם הוא מתואר כעומד בתוך הגולה על נהר כבר כש"נפתחו השמים" והוא רואה "מראות אלהים". המראה פלאי ובלתי ניתן להסבר לוגי. במרכז החזון - מרכבה הנישאת על ארבע דמויות חיות ולכל אחת ארבע פנים לכל צד: "וְדַמּוּת פְּנֵיהֶם פְּנֵי אֶדְם וּפְנֵי אֲרִיָּה אֶל הַיְמִין לְאַרְבַּעַתָּם וּפְנֵי שׁוֹר מִהַשְּׂמֹאל לְאַרְבַּעַתָּם וּפְנֵי נֶשֶׁר לְאַרְבַּעַתָּם."⁵

1 ורטהיימר, בתי מדרשות, תש"י- תשי"ג ח"ב, אותיות דר"ע.

2 איני מתייחסת כאן לקדושת יוצר.

3 בבלי חגיגה יד, ע"ב.

4 משה אלבוגן, התפילה בישראל בהתפתחותה ההיסטורית, תל אביב, תשל"ב, עמ' 14.

5 יחזקאל א, י.

החיות הארבע פרצופיות הללו נישאות יחד למרות שהן פונות לכיוונים שונים והפוכים, כי אין מדובר בחיות שאנו מכירים, אלא ביצורים שבהם רוח חיה. המראה משלב סינתזה של צבעים וקולות: "וְאֶשְׁמַע אֶת קוֹל כְּנָפֵיהֶם כְּקוֹל מַיִם רְבִים כְּקוֹל שֵׁדִי"⁶. כיון שיש מראה אש מחד גיסא, וקרח נורא מאידך גיסא, יש גם לקורא תחושה של חום וקור. כל זה נעשה תוך תנועה "רצוא ושוב" של החיות, של האופנים ושל המרכבה - תערובת של כל החושים.

מראות האלהים שראה יחזקאל הם חלק מהקדשתו לנבואה. מיד לאחר חזון המרכבה הוא אוכל מגילת ספר "כְּתוּבָה פְּנִים וְאֶחָד וְכְתוּבָה אֲלֵיהָ קִנִּים וְהִגָּה וְהִי"⁷. ובעוד הוא נישא על רוח נשמע קול רעש גדול "בְּרֹךְ כְּבוֹד ה' מִמְּקוֹמוֹ"⁸. מלים אלו נכנסו אל ה"קדושה", אולם רוח חזון יחזקאל שורה על ברכת קדושת השם כולה.

אל נוסח הקדושה צורפה גם שורה מחזון הקדשתו לנבואה של הנביא ישעיהו, שראה גם הוא מראות אלהים, אך לא קרא להם בשמם. מה שראה ישעיהו מתואר בפרק ו בארבעה פסוקים בלבד, לעומת פרק שלם ביחזקאל.

התיאור בישעיהו הוא של היכל, אך מראה אלהים דומה למראה שראה יחזקאל: "וְאָרְאָה אֶת אֲדֹנָי יֹשֵׁב עַל פֶּסֶא רָם וְנִשְׂא וְשׁוֹלְיוֹ מִלְאִים אֶת הַיִּכָּל: שְׁרָפִים עֹמְדִים מִמַּעַל לוֹ יִשֵּׁשׁ כְּנָפִים יִשֵּׁשׁ כְּנָפִים לְאֶחָד בְּשָׂתַיִם יִכְסֶה פָּנָיו וּבְשָׂתַיִם יִכְסֶה רַגְלָיו וּבְשָׂתַיִם יְעוּפֶף: וְקָרָא זֶה אֶל זֶה וְאָמַר קְדוֹשׁ קְדוֹשׁ ה' צְבָאוֹת מְלֵא כָל הָאָרֶץ כְּבוֹדוֹ"⁹.

עיקרה של "הקדושה" מורכב משני המשפטים המצוטטים מחזונות שני הנביאים - זהו הגרעין.

החיבור בין שני החזונות אוצר בתוכו שתי תפיסות אלוהות שונות. בחזונו של יחזקאל זהו אל אימננטי שכבודו מלא עולם, ובחזונו של ישעיהו זה אל שמשקיף עלינו ממקומו במרומים. שתי התמונות יוצרות פסיפס אמוני מעניין.¹⁰

ברכת קדושת השם היא ברכה אנטיפונית, כלומר בנויה על דו שיח בין שליח הציבור והקהל. אם שתי הברכות הראשונות הן מבוא, מעין רשות להכנס לעולם של מעלה, הרי שבקדושת השם אנו כמו עומדים בפני האל ממש. אנו מחקים על פני האדמה את המעמד המתרחש בשמים, שם עומדים המלאכים ושרים לפני אלהים. יש שיאמרו כי בשירתנו, אנו הדלים העומדים בעולם של מטה, מצטרפים אל מקהלות של מעלה. יושבי מרומים ויושבי מטה משבחים ומהללים את האל ויוצרים מקהלה רב קולית ורבת עוצמה של הקוסמוס כולו.

האל נענה ראשונה דווקא לשירתם של בני אנוש, כמופיע בנוסח קדושת השם של המוסף לשבת וחג וכן בתפילות הימים הנוראים: "ממקומו הוא יפן ברחמים ויחון עם המייחדים שמו". ובהמשך מדבר שליח הציבור בשם האל אל קהל המתפללים "אני ה' אלוהיכם".

מכל ברכות העמידה ה"קדושה" היא זו המאפשרת התרוממות מעל הארצי. אין זה מקרי שנוצר נוהג של

6 יחזקאל א, כד.

7 יחזקאל ב, י.

8 יחזקאל ג, יב.

9 ישעיהו ו, א-ג.

10 אני מודה לחברתי הרבה ד"ר דליה מרקס על הערותיה.

התרוממות על קצות האצבעות באמירת "קדוש קדוש קדוש". אלה הם הפסוקים המקרבים אותנו אל הקדוש.

יש בכך פרדוקס, שהרי מחד אנו אומרים: "אתה קדוש" (בתפילת עמידה של היחיד, שבה ה"קדושה" אינה נאמרת), ובכך מזכירים לעצמנו שאנו בשר ודם, ורק אלהים קדוש ונבדל; מאידך, אנו משתמשים בלשון נוכח: אתה- אני, ומרמזים בכך ללשון קירבה (ויש כמובן שיאמרו שלשון הקירבה היא בין המלאכים לאלהים בלבד, ואני איני סבורה כך). על הפרדוקס הזה עמד המשורר הספרדי רבי יהודה הלוי בשירו "יה, אנה אמצאך", ששורותיו הראשונות הן: "י-ה אנה אמצאך? מקומך נעלה ונעלם! ואנה לא אמצאך? כבודך מלא עולם!".

האפשרות הזו של התנשאות מעלה, של נס היפתחות שערי שמים, של היכולת לראות מראות אלהים - היא המרטיטה את הלב.

רות קסטנבאום בן-דב, שמע, 1997. www.ruthkbd.com

לכה דודי כמסר מהקהילה לאבלים

נעמה דפני-קלן

סימו של הפיוט "לכה דודי", הוא הרגע שבו חוזרים אבלים למעגל הקהילתי ומצטרפים לתפילה. לפיוט זה ישנן משמעויות רבות ופרשנויות רבות, אך אני בוחרת לקרוא אותו כשיר ניחומים, כמילים העוזרות לחברי הקהילה לקבל את האבלים, הנמצאים עדיין מחוץ לאולם התפילה, ובאופן סמלי, גם מחוץ לקהילה ולחיים הרגילים. מילים מאפשרות, חומלות ומנחמות. מילים המנסות לגעת.

זהו אחד הרגעים היחידים בתפילה בהם אנו מתפללים בלשון נקבה - רגע שאיננו פונים בו "כרגיל" בלשון זכר; בצורת הפניה שלנו אנחנו מתייחסים אל מי שבדרך כלל צריכות להבין שהשפה מתייחסת גם אליהן, אך אינה מבטאת זאת. כך גם האבלים, המרגישים לעתים קרובות "בחוץ", והמילים הרגילות אינן מסוגלות לשאת את אותה משמעות כבעבר.

מצוות ה'שמור' וה'זכור', מתייחסות במקור לשמירת שבת. אך אפשר גם לקרוא בהן - 'שמור' - על מי שאתה, על מי שהיית, על מי שחשוב לך להיות. 'זכור' - את יקירך, את עברך. עליך, כאבל, למצוא את האיזון בין מצוות הזיכרון למצוות השמירה - בין מה שהיית לבין מי שתהיה. מותר לזכור ומותר לשמור. מותר ואפילו צריך.

מסר ההתנערות - היציאה מההפכה, מעמק הבכא, לצד ההבטחה לחמלה עתידית, לגאולת הנפש. זהו מסר כפול. בראש ובראשונה, את נמצאת עכשיו בהפכה - הכול הפוך. אין סדר והגיון בעולם. אך מצב זה אינו סופי - החסר והגעגוע ישארו אמנם ויהפכו לחלק ממך, אך החמלה וגאולת הנפש בוא תבוא. יש תקווה. אורך עוד יבוא, והגם שיום זה נראה רחוק - עוד תוכלי לדבר שיר.

לא תבושי - שהרי אין לך במה להתבייש. לא משנה מה היתה סיבת המוות, ואם הוא בא בעתו או שלא בעתו. אנו, כקהילה, איננו שופטים, איננו מבקרים. אנו רואים בך, גם במצב זה, תעצומות נפש וכוחות אדירים; הם הכוחות שיאפשרו לך לבנות מחדש את העיר, את חיך, ולהיות למקור חוזק ומחסה לאחרים.

אנו, כקהילה, מעזים לומר - קשה, והפוך, ורע וכואב. אך אנו מאמינים שיבוא יום ותשובי לראות שמחה וגילה. ולכן אנו אומרים לך - בואי בשלום. כפי שאת, כמו שאת. אנו מאמינים כי גם לצד הכיליון שחווית, את כלה. עוד נכוננו לך שמחה, רינה וצהלה.

אנו נמשיך להיות כאן מדי שבת. נכיל את הכאב - שימשך ודאי עוד שבתות ארוכות, אך נזכה להיות לצורך כשתשובי לדבר שיר.

"בואי בשלום" -

הצעה אישית לכמה מילים אחרות בפיוט "לכה דודי"

עודד מזור

רבי חנינא מיעטף וקאי אפניא דמעלי שבתא, אמר: בואו ונצא לקראת שבת המלכה. רבי ינאי לביש מאניה מעלי שבת, ואמר: בואי כלה בואי כלה.
תרגום: רבי חנינא היה מתעטף ועומד בערב שבת והיה אומר: 'בואו ונצא לקראת שבת המלכה'.
רבי ינאי היה לובש את בגדי השבת ואומר 'בואי כלה בואי כלה'.

שבת קיט ע"א.

הסמל המובהק של היחידה הליטורגית המכונה "קבלת-שבת" הוא הפיוט "לכה דודי" של ר' שלמה הלוי אלקבץ, ממקובלי צפת במאה ה-16. זו גם התוספת המאוחרת ביותר לסידור התפילה המסורתית, עד קום המדינה. באותה עת מיסדו המקובלים את המנהג לקרוא פיוטים ופרקי תהילים לפני תפילת ערבית של ערב שבת. יש בידינו נוסחים שונים של פיוטים שחוברו במטרה לשלבם בתוך קבלת-השבת המתגבשת. הפיוט של אלקבץ, אותו שרים עד היום בכל קבלת-שבת בגני-ילדים ובבתי-כנסת מכל העדות והזרמים, לא היה היחיד בשם זה בתקופת חיבורו. מרבית הפיוטים הללו התבססו על דברי רבי חנינא ורבי ינאי המובאים במסכת שבת ומצוטטים לעיל. קשה לתת הסבר מדעי לכך שדווקא "לכה דודי" של אלקבץ קיבל מעמד קאנוני, אבל מסתבר שמצדדי-פזמונים ולהיטים על-זמניים קדמו בשנים רבות להמצאת הרדיו או ה-סמס.

לכל אורכו של הפיוט משולבים ציטוטים ושברי-פסוקים, לצד רמיזות קבליות ומדרשיות, המתיחסים למספר היבטים: הקשר בין הקב"ה לבין עם-ישראל; הקשר בין העם לבין שבת המלכה, המקודשת מימי הבריאה ומעמד הר-סיני; וגאולת העם בירושלים ובארץ-ישראל. ר' שלמה הלוי אלקבץ שיבץ את אותיות שמו באקרוסטיכון בראש בתי השיר; לכל בית חרוז משל עצמו בשלוש השורות הראשונות, וחרוז משותף לאורך השיר בשורה הרביעית של כל בית.

לפיוט "לכה דודי" מגנינות רבות, ישנות ומתחדשות. נהוג לשיר את הפיוט בדרכים שונות: בבתי-כנסת רבים שרים את כל בתי הפיוט, אך ברוב בתי-הכנסת הספרדיים בירושלים, וכן אצל יהודי-ארם-צובא, נהוג לשיר רק את הבתים באקרוסטיכון "שלמה" ואת הבית האחרון - "בואי בשלום". מנהג ספרדי-ירושלמי זה היווה השראה לעורכי סידור "העבודה שבלב" להבחין בין ארבעה בתים נבחרים בשיר לבין הבתים האחרים. הבחירה היתה אידיאולוגית: במסגרת ההימנעות, לאורך הסידור כולו, מביטויים המתארים את עם-ישראל, את ארץ-ישראל ואת ירושלים כמצויים בחורבן, וכן מהתיחסויות אל משיח פרסונאלי, הוקטן הגופן של

חמשת הבתים שזהו תוכנם, והובלטו הבתים העוסקים בשבת ומבטאים תקומה ("שמור", "לקראת", "התעוררי" ו"בואי בשלום").

בערבי-שבת רבים אני מתפלל בקהילות - רפורמיות ואחרות - בהן שרים את כל בתי הפיוט, ואני מתלבט: האם לשיר את המילים של כל הבתים כפי שהן, יחד עם הציבור, למרות שאידיאולוגית קשה לי איתן, או ליהנות מהקשבה לשירה מבלי להצטרף? מה חשוב יותר - להיות חלק מן הציבור, או להתפלל רק את מה שאני מאמין בו? אחת האפשרויות להתמודד עם המתח הזה היא לשנות את המילים עצמן. לכאורה, לא צריכה להיות כאן כל בעיה. קטעים כה רבים שונו בתפילה הליבראלית, בין אם במחיקת יחידות שלמות (קורבנות), השמטות, החלפות והוספות של מילים וביטויים (החלפת ה"מישיח" ב"גאולה", הוספת שמות האמהות בעמידה), וכאמור - הקטנת הגופן בבתים מסוימים ב"לכה דודי" עצמו. אך בכל זאת, כאן מדובר בפיוט של משורר ומלומד, ומי אני שאחליף את מילותיו כששמו נשאר חתום בין בתי יצירתו? את התשובה אני מקבל דווקא מאלקבץ עצמו ומהתקבלות הפיוט שלו בתוך התפילה. הוא יצר, הוא חיפש ובחן, בחר בקפידה את המילים, ובכך הוא גם הורה לי לבחון בקפידה את מילותי. מה שאיפשר את התקבלות הפיוט של אלקבץ הוא יופיו ועומקו, אך גם אנושיותו - זהו אחד הקטעים הבודדים בתפילה בהם אנו יודעים לזהות את המחבר, את תולדות חייו ואת הרקע החדשני שבו פעל כשהעלה על הכתב את תחושותיו בעת כניסת השבת. וגם אני, כך נדמה לי, חייב לשיר ולהתפלל בערב שבת, ככלל עת ובכל שעה, את אשר אני מאמין בו ושואף אליו. הפיוט אמנם מלא במשמעויות קבליות, וכל שינוי נוסח עשוי לפגוע בהן, אך אם אני מאמין בפשט - איך אוכל להשפיע ולתקן בסוד?

בניגוד לבחירה הקיימת ב"עבודה שלבלב", אני לא מרגיש צורך להמנע מביטויים כגון "הפכה" או "עמק הבכא" כשאני חושב על ירושלים, ולבקש חמלה עבור העיר השסועה והכואבת הזו. איחודה המוניציפאלי לא הביא לה אחדות ולא בישר חמלה בין תושביה. עם-ישראל לא מצוי בגלות, אך מסתבר שהקוממיות לא מביטיחה בגדי-תפארה. הששון, השמחה והגילה קיימים בירושלים ללא ספק, אך בכל שמחה שכזאת מצויה גם הבושה והכלימה על כך שעניים, בני כל הדתות, מצויים בעיר הזאת יותר מאשר בכל עיר אחרת במדינה. הפעם האשמה אינה מוטלת על מבלעים הבאים מבחוץ, אלא עלינו, על חוסר היכולת שלנו להביא גאולה שלמה לעיר, לארץ ולעם. קשה לי להאמין שמשיתח, מזרע פרץ או יליד בית-לחם, יבשר את הגאולה הזאת; אולי דווקא שמחה משותפת של חתנים וכלות, הפורסים מלחמם לרעב ואינם מקווים לנקמה באויביהם, תוכל.

כשאני שר את "לכה דודי" בגירסתו המלאה אני משתדל להיות נאמן למסר שאלקבץ התכוון אליו, אך ללא התרחקות מהתפילה האמינית שלי. המילים שלי דומות ככל האפשר לצליל המילים המקוריות, כדי לא להתבדל באופן בוטה מהציבור, והן כתובות במשקל הדומה למשקל השיר המקורי.

אני מקווה שבשמים מסכימים לתפילתי, לא כי זו האמת, אלא כי זו האמת שלי.

לְכֵה דוֹדֵי לְקִרְאֵת כְּלָה, פְּנֵי שַׁבַּת נִקְבְּלָה

הַתְּעוֹרְרֵי הַתְּעוֹרְרֵי	שְׁמוֹר וְזָכוֹר בְּדַבּוּר אֶחָד
פִּי בָּא אוֹרְךָ קוֹמֵי אוֹרֵי	הַשְּׁמִיעֵנִי אֵל הַמִּיָּחָד
עוֹרֵי עוֹרֵי שִׁיר דְּבַרֵי	ה' אֶחָד וְשִׁמוֹ אֶחָד
כְּבוֹד ה' עָלֶיךָ נִגְלָה	לִשְׁשׁ וְלִתְפָאֶרֶת וְלִתְהַלָּה
לֹא תִבְשִׂי וְלֹא תִכְלָמִי	לְקִרְאֵת שַׁבַּת לְכוּ וְנִלְכֵה
מִה תִשְׁתַּחֲוֶה וּמִה תִּתְהַמֵּי	כִּי הִיא מְקוֹר הַבְּרָכָה
בְּךָ יִחַסּוּ עַנְיֵי עַמִּי	מֵרֵאשִׁית מִקְדָּם נְסוּכָה
וְנִבְנְתָה עִיר עַל תְּלָה	סוֹף מַעֲשֵׂה בְּמַחְשָׁבָה תִּחְלָה
וְהָיוּ לְמִנוּסָה שׁוֹנְאֵיךָ ²	מִקְדָּשׁ מְלֶךְ עִיר מְלוּכָה
וְרַחֲקוּ כָּל מִבְלָעֶיךָ	קוֹמֵי צְאֵי מִתּוֹךְ הַהִפְכָּה
יְשִׁישׁ עָלֶיךָ אֱלֹהֶיךָ	רַב לָךְ שַׁבַּת בְּעֵמֶק הַבְּכָא
כְּמִשׁוֹשׁ חֲתָן וְכִלָּה ³	וְהוּא יִחְמוֹל עָלֶיךָ חֲמֵלָה
יְמִין וְשִׂמְאֵל תִּפְרָצֵי	הַתְּנַעֲרֵי מֵעַפְרָת קוֹמֵי
וְאֵת ה' תַּעֲרִיצֵי	לְבָשִׁי בְּגָדֵי תִפְאָרְתְּךָ עַמִּי
עַל יַד גְּאוּלַּת כָּל-יוֹשְׁבֵי אֶרֶץ ⁴	עַל יַד פְּרוֹס לְרַעֵב לַחֲמִי ¹
וְנִשְׁמַחָה וְנִגְלִילָה	קִרְבָּה אֵל נַפְשִׁי גְּאֵלָה

בְּאֵי בְשִׁלוֹם עֲטָרַת בְּעֵלָה, גַּם בְּשִׂמְחָה וּבְצַהֲלָה
תִּנּוֹךְ אֶמְוִנֵי עִם סִגְלָה, בּוֹאֵי כָלָה בּוֹאֵי כָלָה.

1 "על יד פרוס לרעב לחמי" (במקום: "על יד בן-ישי בית הלחמי") - על-פי הפסוק "הלווא פרוס לרעב לחמו ועניי מרודים תביא בית פי תראה ערם וכסיתו וגו' ש'ך לא תתעלם" מישעיה נח, ז, הנקרא בהפטרה של יום-הכיפורים. צדק חברתי במקום ציפייה למשיח.

2 "והיו למנוסה שונאיך" (במקום: "והיו למשסה שאסירך") - על פי הפסוק מספר במדבר י, לה, "ויהי בנסע הארץ ויאמר משה קומה ה' ויפצו אנביך וינסו משנאיך מפניך", המופיע גם בסדר הוצאת ספר-התורה. הרחקת השונאים במקום נקמה בהם.

3 "כמשוש חתן וכלה" (במקום: "כמשוש חתן על כלה") - הדדיות בין הכלה והחתן, והכרה במשומשם של זוגות של חתנים וזוגות של כלות.

4 "על יד גאולת כל-יושבי ארצי" (במקום: "על יד איש בן פרצי") - על-פי הפסוקים מפרשת היובל "והארץ לא תמכר לצמרת פי לי הארץ פי גרים ותושבים אתם עמדי: וכלל ארץ אחרתכם גאלה תתנו לארץ" (ויקרא כה, כג-כד). גאולה לארץ ולכל יושביה במקום ציפייה למשיח.

תפילת הדרך

"...וכשאתה יוצא לדרך - המלך בקונך וצא..."
ברכות כט ע"ב

וְלִשְׁנֵי צֵדִים לְדֶרֶךְ
אֵל יְבַהֲלֵנוּ הַרְהוּרֵים
רְעִים
נֵצַח בְּשִׁלְמוֹת נֵצַח
בְּכִנּוּהַ
אֲחֵרֵי שְׁשֵׁה־יָמֵינוּ דַּיְנוּ בְּאֵהָל
הַבַּיִת הַמְּוָאָר בְּחֻשְׁפֹת
הַהֶסוּס,
בְּרָחִם הַפְּרִי וְהַסְפֵּק

אֲזִי נִלְדָּ עֲצָמֵנוּ
לְדַעַת
נְדַחֵק בְּתַעֲלַת הַלְדָּה וְנִשׁוּרָה :
יְבָרֵךְ הַרְחָם הָאֵפֶל
יְבָרֵךְ עֶבֶר הַסְפֵּק
יְבָרְכֵנוּ הַבְּרָכִים הַמְרַעֲדוֹת שֶׁל
הַשְׂמִיחָה
תְּבַרְכֵנוּ הַכֹּף הַיְחַפֵּה שֶׁל הַצַּעַד
הַרְאֵשׁוֹן
יְבָרְכֵנוּ הָעֵינַיִם לְהַפְקֵחַ
לְהַטִּיב
הַשְׂגָחָה
מְפָנִים וּמְחוּץ
יְבָרְכֵנוּ הַמְּמַלְכִים
יְבָרְכֵנוּ הַנְּמַלְכִים

אֲשֶׁרֵי אָדָם מְפַחַד תָּמִיד

אביגיל איתם

תפילת הדרך

יהי רצון מלפניך,
 ה' ואלהי אדמתנו, אבני וסוללי,
 שתוליכם לשלום ותצדידם לשלום
 ותגייעם למחוז חפצם חיים,
 לשמחה ולשלום.

עשני גשר רחב ונושא פחדים.

ואם יהיה בי אויב ואורב,
 לסטים, חיות רעות ופרעניות,
 עשני גם למסתור, למקלט, לאלגה.

אם-דרך, דרך-אם.

שימני כדרך אפרתה ולא כדרך
 מצרימה.

שימני כחותם על סליות נעליהם,
 על שרוכי לבם,
 אבק מלטיף על בגדיהם,
 תמונה טמונה ברוך בין דפי אלבום
 חיהם.

מי שלא ענה לתפלתם של עוברי
 דרכים
 הוא יענה תפלתה של הדרך.

ברוך שלא עשני
 גשר צר
 מחד
 ברוך השומע
 תפלת הדרך

עודד מזור

תפילת הדרך

הנח רגלי ללכת
 למקום
 שלבי אוהב
 פתח לבי לאהב
 את המקום
 אליו רגלי הולכות

תמר דבדבני

מבחר מקורות נוספים לתפילה, לעיון, ולדיון

עריכה: יהודע עמיר ודליה מרקס

א. ספרי תפילה וספרות על תפילה בהוצאת היהדות המתקדמת בישראל:

סידורי תפילה:

סידור העבודה שבלב, עורך: חנוך יעקבזון, יו"ר ועדת הסידור: עדי עשבי, ירושלים: הוצאת מועצת הרבנים המתקדמים בישראל, תשמ"א. מהדורה שנייה עם תיקונים, עורך ויו"ר ועדת הסידור: יהורם מזור, תשנ"א. מחזור כוונת הלב, עורך: יהורם מזור, ירושלים: הוצאת מועצת הרבנים המתקדמים בישראל, תשנ"א. החוויה שבלב (מהדורה שנייה), עורכת: דליה מרקס, ירושלים: הוצאת התנועה ליהדות מתקדמת בישראל, תשס"א. העבודה שבלב - נוסח קהילת כל הנשמה (מהדורה עברית ומהדורה עברית-אנגלית) עורכים: לוי ויימן קלמן, מעין טורנר ושאוול ורדי, ירושלים: קהילת כל הנשמה 2007.

קובצי שירה ותפילה:

נעמה דפני (עורכת), "פתח לנו שער" - אסופת סליחות, ירושלים: הוצאת התנועה ליהדות מתקדמת בישראל (בית דניאל ופורום הצעירים) והיברו יוניון קולג' (התוכנית הישראלית לרבנות), תש"ס. נעמה דפני וורד סקל (עורכות), "וציוונו להדליק נר" - חנוכה ויום זכויות האדם הבין לאומי, ירושלים: התנועה ליהדות מתקדמת בישראל (פורום הצעירים) והיברו יוניון קולג', תשס"א. עדה זבידוב ונעמה דפני (עורכות), ונהפוך בו - עיונים בחג פורים, ירושלים: היברו יוניון קולג' והתנועה ליהדות מתקדמת בישראל, תשס"ג. ג'נין ווסברג (עורכת), מלים שבלב - דברי תפלה בקשה תחנון שירה והרהור, תל אביב: הוצאת העורכת והמרכז לפלורליזם יהודי, היברו יוניון קולג' והתנועה ליהדות מתקדמת בישראל [החוברת מוקדשת לחולי הטרשת הנפוצה בישראל], תשס"ד. ג'נין ווסברג (עורכת), דרך האבל - מדריך להתמודדות רוחנית ורגשית עם מצבי אבלות, ירושלים: המרכז לפלורליזם יהודי והתנועה ליהדות מתקדמת, תשס"ה. גלעד קריב ויהורם מזור (עורכים), מעמד יום הזיכרון לראש הממשלה יצחק רבין ז"ל, ירושלים: התנועה ליהדות מתקדמת בישראל ומועצת הרבנים המתקדמים בישראל, תש"ס. גלעד קריב (עורך), תיקון ליל ט"ו בשבט (מהדורה שנייה), הביאה לדפוס: גילה קן, ירושלים: הוצאת פורום הצעירים והסטודנטים ואגף החינוך של התנועה ליהדות מתקדמת בישראל, תשס"ה. עפר שבת בית-הלחמי (עורך), אל הלב - אסופת תפילות וברכות לעת מצא, ירושלים: התנועה ליהדות מתקדמת בישראל, פורום הצעירים והסטודנטים והיברו יוניון קולג', התכנית הישראלית לרבנות, תשס"ו. גולי ויהודע עמיר (עורכים), מבקשי פניך - חגים, מועדים וימי ציון, ירושלים: קהילת מבקשי דרך, תשס"ט. יהורם מזור, דליה מרקס ויהודע עמיר (עורכים), הגדה לזמן הזה: הגדה לפסח של היהדות המתקדמת בישראל, ירושלים: הוצאת מועצת הרבנים המתקדמים בישראל, תשס"ט.

תמר דבדבני, מיה ליבוביץ, אלונה ליסיצה ודליה מרקס (עורכות), פרשת המים [יראה אור בקרוב]

אתר החגים של התנועה ליהדות מתקדמת, עורכת: נעמה דפני-קלן www.hagim.co.il
 אתר פרשות השבוע של התנועה ליהדות מתקדמת בישראל, עורך: יהורם מזור www.reform.org.il
 * בחודשים הקרובים אמור לראות אור אתר התפילות של התנועה, שיוקדש לעיון תפילה, לחידושה ולביקורתה. דלת הכניסה לאתר תהיה מאתר התנועה.

ב. סידורים מוארים, סידורים ליברליים אחרים וקובצי תפילות:

מרשה פאלק, ספר הברכות, סן פרנסיסקו: HarperSanFrancisco, 1996.
 סידור אביחי, עורך: אביגדור שנאן, תל-אביב: ידיעות אחרונות, 1999.
 ממך אליך - מחזור תפילה, הגות וחוויה (ראש השנה ויום הכיפורים), עורך: יונדב קפלון, תל-אביב: ידיעות אחרונות, 2004.
 עליזה לביא, תפילת נשים - פסיפס נשי של תפילות וסיפורים, תל-אביב: ידיעות אחרונות, תשס"ה.
 משכן תפילה (A Reform Siddur), עורכת: Alyse D. Frishman, ניו יורק: Central Conference of American Rabbis, 2007.
 ספר התפילות, עורך: Jonathan Magonet, לונדון: The Movement for Reform Judaism, 2008.
 ואני תפילתי - סידור ישראלי, תל-אביב: ידיעות אחרונות, התנועה המסורתית וכנסת הרבנים בישראל, תש"ע.

ג. ספרות מבוא כללית על התפילה והסידור:

יוסף היינמן ואביגדור שנאן, תפילות הקבע והחובה של שבת ויום חול - ביאור, תולדות, מבנה, תל-אביב: הקבוץ המאוחד, תשל"ז.
 חננאל מאק, מבוא לתפילות ישראל, תל-אביב: משרד הביטחון (אוניברסיטה משודרת), תשס"ב.
 חננאל מאק, תפילה ותפילות, ירושלים: ראובן מס, תשס"ו.
 דליה מרקס, בעת אישן ואעירה - תפילות בין יום ולילה, תל-אביב: ידיעות אחרונות, תש"ע [בדפוס].
 עדין אבן שטיינזלץ, הסידור והתפילה, תל-אביב: ידיעות אחרונות, תשנ"ד.

ד. הגות ומחקר בעברית על התפילה ועל התפילות:

ספרים וקבצים:

אברהם יהושע השל, "על מהות התפילה", "רוח התפילה בישראל" (תרגום: דרור בונדי), קובץ מאמרים על הגות התפילה של השל [שם זמני], הוצאת מכון שכטר ובית מורשה [יראה אור בקרוב].
 גבריאל חיים כהן (עורך), התפילה בישראל - המשך וחידוש, רמת-גן: המכון ליהדות ולמוחשבה בת זמננו, 1978.
 יהורם מזור, "העבודה שבלב" - סידור התנועה ליהדות מתקדמת בישראל - הערות והארות, ירושלים: היברו יוניון קולג', תשנ"א.
 דליה מרקס, בעת אישן ואעירה - תפילות בין יום ולילה, תל-אביב: ידיעות אחרונות, תש"ע [בדפוס].

יוסף דב סולוביץ'יק, עבודה שבלב: מסות על התפילה, ערך: שלום כרמי, תרגום: אביגדור שניאן, אלון שבות: עמותת תורת הרב, תשס"ו.
 מרדכי מ. קפלן, ערכי היהדות והתחדשותם, תרגום: אברהם רגלסון (מהדורה שנייה), ירושלים: מרכז מרדכי מ. קפלן על-ידי ראובן מס, תשס"ג.
 אליעזר שביד, ספר מחזור הזמנים - משמעותם של חגי ישראל, תל-אביב: עם עובד, תשמ"ד.
 אליעזר שביד, סידור התפילה - פילוסופיה, שירה ומסתורין, תל-אביב: ידיעות אחרונות, תש"ע.

פרקים, מאמרים וכתבי עת:

רחל אדלר, פמיניזם יהודי - תיאולוגיה ומוסר, תרגומה: רות בלום, תל-אביב: ידיעות אחרונות, 2008, עמ' 101-150.
 תמר דבדבני, "השמיעני את קולך" - על קולות נשיים בתפילה היהודית המתקדמת, בתוך: מאיר אזרי (עורך), חושבים יהדות מתקדמת - מסע להכרת היהדות הרפורמית, תל-אביב: בבל, תשס"ה, עמ' 91-97.
 אוריאל טל, "עבודה שבלב" - סידור התפילה של היהדות המתקדמת (הרפורמית), חושבים יהדות מתקדמת, עמ' 191-208.
 יעקב כהן, סולם יעקב - מחשבות יהודיות, עורך: בנג'י גרובר, שער התפילה [יראה אור בקרוב].
 שירי לב-ארי (עורכת), מסתברא -קהלתון התנועה המסורתית, ניסן תש"ע [כותרת הגיליון: המסע הישראלי לגילוי התפילה].
 יהורם מזור (עורך), מחשבת התפילה בהגות היהדות המתקדמת והליברלית, ירושלים: התנועה ליהדות מתקדמת בישראל, תשנ"א.
 יהורם מזור, "לתולדות הסידור המתוקן בישראל", מחקרי חג, 3 (תשנ"ב), עמ' 104-111.
 יהורם מזור, "סידורו של הרב אברהם גייגר - כיצד התפתח סידור התפילה הרפורמית?", חושבים יהדות מתקדמת, עמ' 167-181.
 דליה מרקס, "לתולדות התפילה הרפורמית בישראל", מועד, יז (תשס"ז), עמ' 104-136.
 דליה מרקס, "סוגיות אידיאולוגיות, תיאולוגיות וספרותיות בליטורגיה הרפורמית בישראל", כנישתא, יתפרסם בקרוב.
 יורם ניסינוביץ ויוסף עוזר (עורכים), משיב הרוח, כז (תשס"ט) [כותרת הגיליון: על התפילה].
 יהודיע עמיר, דעת מאמינה - עיונים במשנתו של פרנץ רוזנצוויג, תל-אביב: עם עובד, 2004, עמ' 197-213.
 יהודיע עמיר, קול דממה דקה - מחשבות אמונה וביקורת, תל-אביב: ידיעות אחרונות, 2009, עמ' 33-60.
 יעקב יוסף פטוחובסקי, "קבע וכוונה בתולדות התפילה בישראל", חושבים יהדות מתקדמת, עמ' 155-165.
 אליעזר שביד, "המייחלים לתפילה", בתוך ספרו: אמונת עם ישראל ותרבותו, ירושלים: ש. זק, תשל"ז, עמ' 96-108.

רשימת כותבים

- אבנון-בנבנישתי טליה**
 הרבה טליה אבנון-בנבנישתי, מנהלת מחלקת החינוך של בית דניאל, פועלת להטמעת ערכיה של היהדות המתקדמת בקרב מסגרות חינוך רבות, מלמדת ומרצה בפני צעירים ומבוגרים, כותבת בענייני חינוך, תפילה ותרבות ישראל.
- איתם אביגיל**
 ד"ר אביגיל איתם היא תלמידה בתוכנית הישראלית לרבנות, בוגרת המחזור הראשון של תוכנית "מזורים" לתמיכה רוחנית, ומנחה בבתי מדרש. הדוקטורט שלה עוסק בהיבטים מטא-פסיכולוגיים ורליגיוזיים בהגותו של קרל פרנקשטיין.
- בן אור צפוני חן**
 הרבה חן בן-אור צפוני משמשת כרבה ומנהיגה רוחנית בקהילת "ניגון הלב" במושב נהלל. עוסקת בחינוך יהודי בקהילה ומחוצה לה, משמשת בתפקידים רבניים בבתי ספר תל"י, עמיתת "רקמה" ועמיתה רבנית בקהילת בני ישרון בניו יורק.
- גולדווארג מריה**
 בוגרת המכון לעובדים קהילתיים של התנועה ליהדות מתקדמת ברוסיה, עבדה כרכזת הקהילה במוסקבה. כיום מתגוררת בארה"ב יחד עם בעלה ובתה.
- גרובר בנג'י**
 הרב בנג'י גרובר הוא רב קהילת יהל ובחודשים הקרובים עובר עם משפחתו לגור בערבה. מלמד את נושא התפילה במגוון מסגרות לגילאים רבים. עורכו של הספר **סולם יעקב - מחשבות יהודיות (הגות יהודית וישראלית של הרב ד"ר יעקב כהן)** העתיד לראות אור בקרוב. נשוי לטובי והם הורים ליאיר ולאלה.
- דבדבני תמר**
 הרבה תמר דבדבני מלמדת ספרות חז"ל במסגרות שונות. כותבת טור שבועי באתר בית אבי-חי, ושותפה בעריכת הספר **פרשת המים** שאמור לצאת בקרוב.
- דפני-קלן נעמה**
 נעמה דפני-קלן היא תלמידה בתוכנית הישראלית לרבנות בהיברו יוניון קולג' ורכזת פיתוח רעיוני בתנועה ליהדות מתקדמת בישראל. בעבר ניהלה את קהילת צדק - מרכז רב זרמי לפיתוח אחריות חברתית-קהילתית ועמדה בראש פורום הצעירים והסטודנטים של תל"ם, במסגרתו ערכה חוברת סליחות וחברות חגים. נשואה לדוד ואמא לאריאל אשר.
- וייס רוחמה**
 ד"ר רוחמה וייס היא מרצה לתלמוד בהיברו יוניון קולג' ומנהלת תוכניות "מזורים" ו"סוגיות חיים" במוסד. מחברת ספרי העיון בתלמוד: **מתחייבת בנפשי - קריאות מחויבות בתלמוד (ידיעות ספרים 2006)** ואוכלים לדעת - תפקידן התרבותי של הסעודות בספרות חז"ל (הקיבוץ המאוחד 2010) וספרי השירה שמירה (ריתמוס, הקיבוץ המאוחד 2004) ו**שפתי תפתח** (ריתמוס, הקיבוץ המאוחד 2008).
- וימן-קלמן לוי**
 הרב לוי ויימן-קלמן הוא רבה של קהילת "כל הנשמה" בירושלים, אליה מגיעים מאות מבקרים מרחבי הארץ ומחול"ל מדי שנה בכדי לחוות את האווירה והתפילה הייחודית. כמו כן הוא מלמד תפילה ורוחניות בהיברו יוניון קולג', הן בתוכנית הישראלית לרבנות והן בתוכנית החד-שנתית לסטודנטים מארה"ב.

- זיידלר קורי**
הרצה קורי זיידלר משרתת כרבת הקהילה "מעלות טבעון" בקרית טבעון, עוד לפני הסמכתה ב-HUC בירושלים ב-2006. היא נשואה לעמית ואמא ל-3 בנות.
- זלמנסון ליאור**
ליאור זלמנסון הוא חבר יו"ר הועדה לפיתוח ותכנון קהילתי של תל"ם וחבר קהילת אחוות ישראל בראשון לציון. כתב ל Ynet, Walla, Nana ו"גליליאו" בנושאי טכנולוגיה ותרבות עכשווית. חוקר רשתות חברתיות וקהילות וירטואליות באוניברסיטת תל אביב.
- כהן יעקב**
הרב ד"ר יעקב כהן, בן 91, הוא מבכירי תלמידיו של מרדכי מ. קפלן, ממייסדי קהילת "מבקשי דרך" בירושלים. בשנים 1961-1984 עמד בראש בית-הלל באוניברסיטה העברית ופיתח פעילות מקפת להפגשת סטודנטים יהודים וערבים. חוקר, כותב ומלמד את סוגיית התפילה למעלה משבעים שנה.
- לבני מיכאל**
ד"ר מיכאל לבני, חבר קיבוץ לוטן, הצטרף לתל"ם ב-1977. בשנים 1979-1983 היה מרכז של תל"ם נוער, לימים צופי תל"ם. חבר בועד הארצי במשך 15 שנה. מצדד בהקמת תנועה ציונית רפורמית בארץ. רבים מכתביו רוכזו באסופה, האופציה הרפורמית: ציונות אחרת, קיבוץ לוטן-עמותת צל התמר, 2002.
- לייבוויץ מיה**
הרב מיה לייבוויץ היא ילידת הארץ הראשונה שהוסמכה לרבנות בתנועה ליהדות מתקדמת. מכהנת כרב קהילת מבשרת ציון. נשואה למנחם, אם לארבעה וסבתא לשתי נכדות. עורכת שותפה בספרים: ברוך שעשני אשה?, מלחמת גוג ומגוג ומיהו יהודי שלושתם בהוצאת ידיעות אחרונות ופרשת מים שעומד לצאת לאור בקרוב.
- ליפשיץ נתנאל**
נתנאל ליפשיץ הוא סטודנט לתואר שני בפילוסופיה באוניברסיטה העברית, ובעל תואר ראשון בפסיכולוגיה ובתכנית "אמירים". בוגר ישיבת הקיבוץ הדתי "מעלה גלבוע". פעיל בארגונים הומו-לסביים, ביניהם "חברותא", ארגון המסייע להומואים דתיים. חבר קהילת "כל הנשמה".
- מורג אשרת**
הרב אשרת מורג היא תלמידת מחקר בהיברו יוניון קולג' בסינסינאטי. מחקרה המתגבש עוסק בהגות פמיניסטית וביחס בינה לבין מקורות ישראל.
- מזור יהורם**
הרב יהורם מזור הוא אב בית הדין של מר"ם, מנהל "העבודה שבלב" - המרכז להתחדשות התפילה. מרצה בחוג לתרבות ישראל בבית ברל ולליטורגיה ב-HUC. שרת שנים רבות כרב קהילת "דרכי נעם". בנו, הרב עודד, גר בקבוץ חנתון; בתו, נועה, חברת קטורה ומורה למחשבת ישראל. נשוי לעדנה, מרכזת תוכנית הגיור הצבאית "נתיב" באזור המרכז.
- מזור עודד**
הרב עודד מזור היה עד לפני מספר חודשים רכז החינוך של קהילת כל הנשמה ורב בית הספר תל"י בית-וגן. לאחרונה עבר לקיבוץ המתחדש חנתון כדי להצטרף לקהילה יהודית-פלורליסטית צעירה ולהשתלב בהעמקת פעילות התנועה ליהדות מתקדמת בגליל.
- מרמור מיכאל**
הרב ד"ר מיכאל מרמור הוא סגן נשיא היברו יוניון קולג' לעניינים אקדמיים. במשך עשר שנים שרת כדיקן הקמפוס הירושלמי של הקולג'. עבודת הדוקטור שלו הוקדשה למשנתו של אברהם יהושע השל.

מרקס דליה	<p>הרבה ד"ר דליה מרקס בעלת תואר שלישי מן האוניברסיטה העברית וסמיכה לרבנות מהיברו-יוניון-קולג'. דור עשירי בירושלים. מרצה בכירה לליטורגיה ב-HUC, עוסקת בחקר תפילות ישראל, בכתביה מסאית וליטורגית ובהוראה בארץ ובחוץ-לארץ. נשואה ואם לשלושה. ספרה בעת אישן ואעירה: על תפילות בין יום ובין לילה עתיד לראות אור בקרוב.</p>
ניצן מייק	<p>ד"ר (כמעט) מייק ניצן, חבר הנהלת תל"ם, יו"ר עמית ועדה רעיונית תל"ם/מר"ם, חבר דירקטוריון קק"ל ויו"ר ועדת תקשורת, יו"ר ועד ארצי של תל"ם לשעבר, מייסד וחבר קיבוץ לוטן. מחנך בלתי פורמלי וחוקר את ה"ציוניזציה" של היהדות הרפורמית האמריקאית, נשוי לשרי ויחד גדלו את תאי, אריאל וארז.</p>
עמיר יהודיע	<p>הרב פרופסור יהודיע עמיר הוא מרצה למחשבת ישראל בהיברו יוניון קולג'. בעבר עמד בראש התוכנית הישראלית לרבנות של מוסד זה ועיצב את דרכה. ספרו דעת מאמינה ראה אור בשנת 2004; ספרו התיאולוגי קול דממה דקה ראה אור בשנת 2009. ערך ספרים וחוברות רבים בתחומי התפילה וההגות.</p>
פוקס אהרלה	<p>הרב אהרלה (אהרון) פוקס הוא ראש המכינה הקדם צבאית של תל"ם ביפו ומנהל "נוער תל"ם". מרכז את בית המדרש באוניברסיטה הפתוחה בתל אביב של שומרי משפט - רבנים למען זכויות אדם, עמית ברקמ"ה ובעבר שימש כמורה לתורה שבע"פ בבית הספר התיכון שבקיבוץ גבעת ברנר.</p>
פרת דן	<p>הרב דן פרת הוא מחנך. כיהן כרב שני ואחראי מערכת החינוך של בית דניאל, כרב מרכז חינוך ליאו באק וקהילת אוהל אברהם, וניהל בתי ספר יהודיים בארצות הברית. בעבודתו בתנועה ליהדות מתקדמת פיתח תוכניות לימוד וליווה מורים בהטמעת תוכניות חינוך פלורליסטיות. בוגר בית הספר למנהיגות חינוכית של מכון מנדל.</p>
קוטלר גרגורי	<p>הרב גרגורי קוטלר הוא מנהלה בפועל של המחלקה לגיור ולישראלים דוברי רוסית של תל"ם. בעבר עמד בראש התנועה ליהדות המתקדמת ברוסיה ושימש דיקן המכון לעובדים קהילתיים של התנועה במוסקבה. הוא בוגר היברו יוניון קולג' ומכון מנדל למנהיגות חינוכית.</p>
קלמן נעמה	<p>הרב נעמה קלמן היא בת לשושלת רבנית, חסידית ורפורמית. מכהנת כדיקנית של ההיברו יוניון קולג בירושלים. האישה הראשונה שהוסמכה לרבנות בתוכנית הישראלית ב-1992. מאז עלייתה לארץ ב-1976 היא פעילה בהתחדשות יהודית ציונית. היתה בין מייסדי גני חיים וביה"ס תל"י בית וגן והתנסתה רבות במסגרות אלה בהוראת התפילה והנחלתה לדור הבא.</p>
קן גילה	<p>גילה קן היא תלמידת רבנות בתוכנית הישראלית לרבנות בירושלים. היא עבדה בעבר בפורום הצעירים והסטודנטים של תל"ם וכחברת צוות בקהילת "מבכשי דרך". פועלת כיום בתחום החינוך בקהילת "כל הנשמה" ומתנדבת בקו החם לנפגעות תקיפה מינית.</p>

- רביב גדי**
גדי רביב הוא חבר קבוץ יגור ותלמיד התוכנית הישראלית לרבנות בהיברו יוניון קולג'. הקים בקיבוצו חבורת קבלת שבת ויצר מסורות חגים חדשות, ביניהן: סדר טו בשבת, קריאת מגילה ותיקון שבועות. החל מאוגוסט האחרון קיבל על עצמו את משרת הרב (כסטודנט) בקהילת "ידיד נפש" בכרמיאל.
- רון ישי**
הרב עו"ד ישי רון לומד לדוקטורט בפילוסופיה שענינו באתיקה ומטא-פילוסופיה; הוא מגשר ומסייע לזוגות במשבר; מלמד במכינות קדם צבאיות. שרת בעבר כרב קהילת "ידיד נפש" בכרמיאל. כיום עוסק במשבר אליו הגיעה היהדות בדרכה ההילכתית ובדרכה הציונית ומבקש דרכים חדשות ליהדות ישראלית הגונה.
- רותם מרדכי**
הרב מרדכי (מוטי) רותם הוא ראשון מוסמכיה של התוכנית הישראלית לרבנות בהיברו יוניון קולג'. שרת במשך עשרות שנים כרב קהילת "אור חדש" בחיפה. במשך השנים הללו כיהן גם כמזכ"ל התנועה, כיו"ר מר"ם וכיו"ר התנועה. כיום הוא משרת כרב קהילה במדינת טקסס בארה"ב.
- שביד-שפירא יעל**
יעל שביד-שפירא, נשואה ואמא לשלושה, פסיכולוגית קלינית. חברה בקהילת צור הדסה. הנוסח החדש לברכת נשמה נכתב לקראת בר-המצוה של בנה אהוד באלול התשס"ט (פרשת כי תבא).
- שבת בית-הלחמי עפר**
עפר שבת בית הלחמי, רב קהילת צור הדסה, למד ולימד תלמוד ומדרש באוניברסיטת חיפה ובמדרשה באורנים. ערך את הקובץ "אל הלב" - תפילות וברכות מקוריות למעגל החיים. עמית רקמ"ה, הקים יחד עם האמן אורי רשף את מרכז אספקלריא - נתיבים ליצירה יהודית מתחדשת. נשוי לרחל ואב לתהילה ולידידה.
- שקד סער**
הרב סער שקד הוא רב קהילת "אחות ישראל" בראשון לציון. בעבר כיהן כראש ישיבת כרמל במרכז חינוך ליאו באק וכמזכ"ל תנועת "בדרך לסולחה", הפועלת לכינון חיים משותפים של יהודים וערבים.
- שריון ברוך**
ברוך שריון הוא חבר מתנדב בקהילת יזמ"ה המשמש כמנהל המוסיקלי של הקהילה ומלחין חלק מתפילותיה. הפיק בפועל את הדיסק "קולות יזמ"ה" והוציא לאור ספר ילדים על תולדות האלף-בית בשם פרי גן עדן.
- שריון כנרת**
הרב כנרת שריון היא הרב המייסדת של קהילת יזמ"ה במודיעין. היא האישה הראשונה שכהנה ברבנות בישראל. בעבר שרתה כיושבת ראש מועצת הרבנים המתקדמים בישראל.
- תיבון לגזיאל דליה**
הרבה דליה תיבון לגזיאל משרתת בקודש בקהילת "סולם יעקב" בזכרון יעקב מזה כשלוש שנים. בנוסף, היא מנהלת את תחום הפיתוח המקצועי למחנכים בתפוצות באגף החינוך של התנועה ליהדות מתקדמת. בעבר הובילה את תחום החינוך הקהילתי במרכז לוקיי ללימודי יהדות שבחיפה במשך כשמונה שנים, והקימה את פורום הסטודנטים של התנועה בחיפה והצפון.